

ISSN 1857-2685

Русь

№ 2 (24), 2011

Общественная ассоциация
«Русь»

По благословению его Высокопреосвященства Лавра,
первоиерарха Русской православной церкви
за границей, митрополита
Востоочноамериканского и Нью-Йоркского

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Русьны

2011, № 2 (24)

Кишинев

Общественная ассоциация

«Русь»

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

Редакционная коллегия:

доктор истории С. Суляк (Молдавия),

главный редактор

М. Алмаший (Украина)

М. Горняк (Сербия)

доктор исторических наук М. Губогло (Россия)

М. Дронов (Россия)

доктор исторических наук А. Майоров (Россия)

кандидат исторических наук В. Меркулов (Россия)

кандидат филологических наук В. Падяк (Украина)

доктор философии А. Плишкова (Словакия)

кандидат филологических наук Д. Поп (Украина)

доктор лингвистических наук профессор Ю. Рамач (Сербия)

доктор хабилитат истории Н. Руссев (Молдавия)

М. Силадий (Сербия)

доктор истории Н. Тельнов (Молдавия)

протоиерей о. Николай Флоринский (Молдавия)

Р. Шапка (Канада)

доктор истории П. Шорников (Молдавия)

Адрес редакции: Республика Молдова, MD 2001, г. Кишинев, ул. М. Когэлничану, 24, кв. 1 А. Республиканская общественная ассоциация «Русь».

Тел.: (+373 22) 28-75-59, факс: 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

Editor's address: Association «Rus'». M. Kogalniceanu Street, 24, ap. 1A, Kishinev, MD 2001, Moldova.

Тел.: (+373 22) 28-75-59, fax 27-15-15. E-mail: journalrusyn@rambler.ru

© Общественная ассоциация «Русь», 2011

© Association «Rus'», 2011

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ИСТОРИЯ РУСИНОВ / HISTORY OF THE RUSINS

- Михаил НЕСИН**
Галицкое вече и Даниил Галицкий в 1205-1229 гг. 5-26
Mikhail NESIN
The Galician Assembly and Daniel the Galician in 1205-1229
- Епископ Иов (СМАКОУЗ)**
История западнорусских церковных уний с Римом в медалях (американская медаль 1916 года в память воссоединения карпаторусинов-униатов с Русской Православной церковью) 27-36
Bishop Iov (SMAKOUZ)
The History of the Western Rus' Church Unions with Rome in Medals (the American Medal of 1916 in Memory of the Reunification of the Carpatho-Rusin Uniats with the Russian Orthodox Church)
- Игорь БУРКУТ**
Югославские русины и украинцы во Второй мировой войне (1941-1945 гг.) 37-51
Igor BURKUT
Yugoslavian Rusins and Ukrainians in WWII (1941-1945)
- Юрій ДАНИЛЕЦЬ**
Нові документи про діяльність єпископа Веніаміна (Федченков) на Підкарпатській Русі у 1923-1924 рр. 52-69
Iurii DANILETS
New Documents on the Activities of Bishop Benjamin (Fedchenkov) in Subcarpathian Rus' in 1923-1924
- Василь МІЩАНИН**
«Ждановщина» на Закарпатті 70-86
Vasilii MISCHANIN
«Zhdanovschina» in Transcarpathia
- Юрій ДАНИЛЕЦЬ**
В'язень Дахау – ієромонах Феодосій (Росоха) 87-103
Iurii DANILETS
Prisoner of Dachau - hieromonk Feodosii (Rosokha)
- Павло Роберт МАГОЧІЙ**
Традиція автономії на Карпатській Русі (включаючи Закарпаття) 104-124
Paul Robert MAGOCSI
The heritage of autonomy in Carpathian Rus' and Ukraine's Transcarpathian region

РУСИНСКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ / RUSIN BIBLIOGRAPHY

Михайло ФЕЙСА

Генетична база руского языка 125-130

*Mikhailo FEISA**The Genetic Basis of the Rusin Language*

АРХИВ / ARCHIVES

Лидия СЕМЕНОВА

Валахия и Молдавия в системе Османской империи (к истории происхождения текстов «капитуляций») 131-139

*Lidia SEMENOVA**Wallachia and Moldavia in the System of the Ottoman Empire (in regard to the history of the origin of the texts «of capitulation»)*

Вести из Валахии. Записки немецкого офицера о Хотинской войне 1621 г. как исторический источник 139-151

Перевод Ю.А. МЫЦЫКА

*News from Wallachia. Notes of a German Officer about the Khotin War of 1621 and a Historical Source**Lane of Yu. A. MYTSYK*

Илья ЗАЙЦЕВ

«Вольная грамота» турецкого султана «некоему русину» 152-163

*Iliia ZAITSEV**«The Free Gramota» of the Turkish Sultan «to some Rusin»*

References Transliterated from Cyrillic into Latin Alphabet 164-183

Сведения об авторах 184-185

Information about the Authors

Summary 186-187

Правила публикации в журнале «Русин» 188

Rules of Publication in the Journal «Rusin»

Подписка на международный исторический журнал «Русин» .. 189-190

Subscription to the International Historical Journal «Rusin»

Информация 191

Information

Михаил НЕСИН

ГАЛИЦКОЕ ВЕЧЕ И ДАНИИЛ ГАЛИЦКИЙ В 1205-1229 гг.

Изучение галицкого вечевого уклада в XII в. весьма важно для понимания галицкой истории первой трети последующего XIII ст. Но и анализ сравнительно хорошо отображенных в источниках событий, произошедших после смерти Романа Галицкого (1205 г.), незаменим для адекватной характеристики как галицкого веча, так и государственного устройства вообще. Собственно, нередко преимущественно по ним и воссоздается политический образ этого города, а также его знаменитого боярства. Ныне П.С. Стефанович резонно отметил, что они во многом служат проверкой выводов по галицко-волынкой государственности предшествующего времени¹. В то же время исследование вышеуказанного периода, на наш взгляд, требует обращения непосредственно к событиям, которые предшествовали правлению Романа Мстиславича, во многом предопределившему дальнейшее развитие событий.

В 1199 г.² в Галиче умер последний представитель династии галицких князей Ростиславичей - Владимир Ярославич, не оставив после себя наследника. Затем галицкий стол был занят волынским князем Романом Мстиславичем. Русские источники (за исключением опирающейся на польскую хронику Кадлубека поздней Густынской летописи³) молчат о том, каким образом он заполучил галицкое княжение. На этом основании некоторые историки даже полагают, что у нас нет о том достоверных данных⁴. Согласно польскому хронисту Винценту Кадлубеку, этот князь захватил Галич силой⁵. Последнее правдоподобно как с точки зрения источникововедения⁶, так и истории ранних отношений галичан с этим князем. Однажды он уже княжил у них по их приглашению вместо изгнанного за грубое пренебрежение к вечевой законности⁷ Владимира Ярославича. Но когда вскоре он убежал от вторгшихся в край венгров⁸, галичане уже не звали его обратно, предпочитая ему даже сына крайне неуважительно относившегося к Галичине⁹ Ивана Берладника¹⁰ или того же Владимира Ярославича.

Это вполне понятно. Во-первых, Роман был волынским князем и действовал прежде всего в интересах своих волынских земель. Известно, что его последующее правление в Галиче привело к заметному

влиянию волынцев на галицкие дела, продолжавшемуся и некоторое время после его смерти¹¹. Это, конечно, вовсе не обозначало объединения Галицкой и Волынской земель. Как показывает внимательный анализ источников, до окончательного утверждения на галицком столе Даниила Романовича Галицкого Галичина и Волынь считались и являлись разными землями¹². Показательно, что даже Н.Ф. Котляр, говорящий об «объединении» Романом Галичины с Волынью в единое Галицко-Волынское княжество, признает, что это объединение было рыхлым и быстро распалось, так как не имело единого государственного «аппарата», судопроизводства и системы налогообложения¹³. Другое дело, что в источниках прослеживается активное влияние волынцев на галицкое княжение, связанное с лидирующим положением Волынской земли в Юго-Западной Руси. Не исключено, что и в считанные месяцы своего первого галицкого княжения Роман Мстиславич проводил активную проволынскую политику. Да и само его утверждение в Галиче хорошо вписывалось в атмосферу давнего острого соперничества Волыни и Галичины за лидерство в регионе¹⁴.

Кроме того, при подходе венгров Роман бросил город и убежал назад на Волынь, что, с точки зрения русских вечников, являлось предательством. В свое время новгородцы, изгоняя Всеволода Мстиславича, в качестве двух из трех его главных провинностей перед ними указали, что он струсил на поле боя и желал променять их стол на иногородний¹⁵. Да и Роман, вместо того, чтобы по традиции возглавлять оборону края, сбежал от врагов, оставив Галицкую землю захватчикам, а сам вернулся на родную Волынь¹⁶. Так что у галичан были все основания не любить этого князя. Поэтому, даже если среди них были сторонники его повторного вокняжения¹⁷, то противников было много и вернуть себе галицкий стол назад он мог только силой.

Другое дело, что Роман Мстиславич проводил успешную внешнюю политику, поэтому, согласно Лаврентьевской летописи, после его гибели летом 6709 (1205) г. «галичане целоваша крестъ к сыну его Данилу»¹⁸. Новому князю Даниилу Романовичу в то время было всего четыре года, и за него долгое время реально правила его мать Анна, вдова Романа Мстиславича. В домонгольское время подобного рода присяга вечников новому князю являлась общерусской традицией. Причем порой, например, в известиях о распоряжениях князьими столами перед смертью Ярослава Осмомысла Галицкого¹⁹ и владимирского князя Всеволода Юрьевича²⁰, говорилось именно о крестоцеловании вечников. Не исключено, что дружинники не всегда должны были присягать таким образом, тем более публично, учитывая их традиционную роль постоянных княжьих советников и посредников между вечем и князем, в том числе и при подготовке вопросов, вы-

носимых на вече. Так что данное известие стоит отнести к разряду свидетельств о вечевой активности галичан.

Другое дело, что Галичина была желанной добычей для сопредельных русских князей, уже в первые месяцы после смерти Романа пытавшихся ее покорить. Сперва, летом²¹ или ранней осенью²² 6710 (1205) г., был поход киевского князя Рюрика Ростиславича, опиравшегося на силовую поддержку половцев, затем, весной 6710 (1206) г.²³, - набег черниговских князей Ольговичей, собравших мощную коалицию русских князей и кочевников берендеев.

Понятное дело, что в такой напряженной обстановке недовольство галичан вдовой Романа и малолетним князем Даниилом только усиливалось. Не стоит забывать, что Роман хоть и предпочитал жить в Галиче, правил им как волынский князь, и при нем и его наследниках сохранялось активное волынское влияние на Галич. Все это приведет к тому, что вскоре после смерти Романа, во время нападения на Галич Ольговичей, княгиня Анна с двумя детьми сбегут во Владимир Волынский, а галичане пригласят себе вместо них северских князей Игоревичей, венгры же, стремясь навязать галичанам удобного им князя Ярослава Всеволодовича Переяславского, тем не менее уже не рискнут вновь возвращать им княгиню Анну с маленьким князем. Так что, вопреки А.В. Майорову²⁴, можно вполне доверять известию Ипатьевской летописи о венгерских заставах²⁵. Как мы увидим, венграм (у них в то время правил король Андраш II, тот самый летописный королевич «Андрей», который занимал Галич в конце XII ст.) самим хотелось подчинить Галич, поэтому они и воспринимали других претендентов на галицкий стол - что из поднепровских завоевателей, что из потенциальных добровольно приглашенных галичанами князей взамен Даниила и его матери - как своих конкурентов. Вдову Романа и малолетнего Даниила король защищал по обещанию, данному им лично в свое время Роману Мстиславичу, и при этом не упускал возможность влиять на галицких вечников. Более того, защищая Галич от Ольговичей, венгерский король даже навязал галичанам удобного себе князя Ярослава Всеволодовича Переяславского. И хотя, согласно Лаврентьевской летописи, внешне это было обставлено, как обычное для домонгольской поры соглашение с вечниками, «баше бо король с Галичанъ здумаваъ переже послалъ в Переяславль Ярослава Всеволодича»²⁶, на самом деле галичанам князя попросту навязал король, исходя из своей политической выгоды²⁷. Вероятно, тут во многом сказался характер Ярослава, сильного и решительного по отношению к многим прочим русским князьям, но предпочитавшего ладить с заведомо более сильным завоевателем. Неслучайно именно он после Батыева нашествия будет объявлен ханом старейшим кня-

зем Руси, хотя «старее» его был Михаил Черниговский²⁸. Собственно, это и послужило причиной гибели Михаила, так как монголы, чтобы узаконить старейшинство благонадежного для них Ярослава, предпочли просто убрать лишнего старейшего князя²⁹. И не важно, что Ярослав Всеволодович был отпрыском союзной Галичу владимиро-суздальской династии Рюриковичей³⁰, в эпоху удельной раздробленности было важно, где правил князь. А Ярослав в ту пору княжил в Переяславле Южном, не дружественном по отношению к Приднестровью. Поэтому неудивительно, что галичане на деле хотели совершенно иного князя. В.Н. Татищев добавил, что галичане покорились венгерской воле вынужденно, поначалу же они сами хотели призвать себе князя по своему усмотрению, но «король... велел им принять на княжение Ярослава Всеволодича переяславского»³¹. Во всяком случае, согласно вышеприведенной Лаврентьевской летописи, «галичане же видяше короля, идуща прочь, убояшася полковъ Руских, еда възвратятъ на нь спяць, а князя у нихъ нету здумавше послашася по Володимера Игоревича отаи»³². Потому мы не согласны с идеей А. В. Майорова о сравнительно хороших и союзнических отношениях между галичанами и Андрашом II³³. Если они вместе с княгиней приглашали его защитить их от набега приднепровских соседей, то это означает, что они признавали его военную силу, но вовсе не значит, что им нравилось его самоуправство в их крае. Венгры же, как покажут дальнейшие события, как и в 1180-х гг.³⁴, всегда стремились навязать Галичу свою волю и, оказываясь в Галиче, донимали горожан своим поведением. Правда, что в 1180-е гг.³⁵, что в начале XIII в., венгры при навязывании галичанам угодных себе властей любили обставлять все в виде взаимного договора с вечем, что, впрочем, нисколько не умаляло их своеволия. Весьма примечательно в процитированном выше отрывке вскользь брошенное замечание летописца, что галичане призвали Игоревичей, так как «князя у нихъ нету»³⁶. Как и в недавно рассматриваемый нами период XII в.³⁷ галичане по-прежнему не мыслили своего существования без княжеской власти. Между тем, не позднее лета 1710 (1206) г.³⁸ северский князь Владимир Игоревич утвердился в Галиче. Что касается Ярослава Всеволодовича, то он явно не знал, что галицкие вечники передумали и пригласили другого князя. Согласно Лаврентьевской летописи, он подошел к Галичу, но, узнав, что там уже вокняжился Владимир Игоревич, вернулся в Переяславль³⁹. Правда, Ипатьевская летопись, в отличие от Лаврентьевской, сводит призвание Владимира лишь к политике «галичких бояр»⁴⁰. «Галичские бояре» - достаточно устойчивое словосочетание статей Галицко-Волынского свода за начало XIII ст., они идут во главе галичан-вечников, участвуют в галицких посоль-

ствах, отвечают за весь город⁴¹ (как во время правления в Галичине северских Игоревичей⁴²). При этом сама приставка «галичские» также подчеркивает их связь не с дружиной, а с градскими вечниками, которые, будучи, в отличие от сравнительно мобильной дружины, наиболее тесно связаны с родной местностью, часто в противовес ей назывались именем родного города⁴³. Наличие этих земских «галичских» бояр неоднократно отмечалось в историографии. Существование особого класса «местных бояр» отмечал еще Н.П. Дашкевич⁴⁴. При этом исследователь, равно как впоследствии и В.Т. Пашуто⁴⁵, связывал их исконное происхождение с дружинной средой, однако впоследствии они, по его мнению, выделились в оседлый, привязанный к городу и противостоящий княжеской власти слой. Впрочем, еще в дореволюционной историографии встречались иные взгляды. С.М. Соловьев, считавший, что во всей Руси боярство было дружинным, тем не менее признавал наличие в Галиче земских бояр галичских, бояр «не князя, а княжества»⁴⁶. Сходные взгляды впоследствии высказала К.А. Сафроненко⁴⁷, выведившая происхождение бояр галичских из недружинной среды. Эта точка зрения нам кажется наиболее близкой. Поскольку земские бояре существовали в Галиче издавна, как сосуществовавшая с дружинной боярской элитой земская боярская знать⁴⁸, то и в XIII в. она не возникает ниоткуда (сразу оказываясь естественной местной градской элитой), а продолжает свое давнее руководство вечем. А поскольку русское вече домонгольской поры вполне сочетало участие глав всех свободных городских семей с фактическим господством на нем местной земской аристократии⁴⁹, то показания Ипатьевской и Лаврентьевской летописей о призвании Владимира Игоревича не стоит считать противоречивыми. Первая указала на реальную лидирующую роль вечевого верхушки, вторая отметила полный состав участников. Кроме того, согласно той же Ипатьевской летописи, едва утвердившись в Галиче, князья Игоревичи «хотящю Володимеру искоренити племя Романово, поспевающимъ же безбожнъымъ галичаномъ»⁵⁰. Это показывает, что в утверждении князей Игоревичей были заинтересованы не только представители знати, но и вече в целом. Оно же выработало решение отправиться во Владимир Волынский за вдовой и детьми Романа и погубить их. Кроме того, из вышеприведенного отрывка видно, что галицко-волынский сводчик (летопись которого до нас дошла в составе Ипатьевского свода) прекрасно различал понятия «бояре галичские» и «галичане», вечевую знать и вечников вообще. Кроме вечников разных слоев в призвании Игоревичей довольно деятельно участвовал некий Володислав Кормильчич, прозвище которого, вероятно, указывает на его связь с князьими приближенными, кормильцами⁵¹.

В следующий раз галицкие вечники упоминаются уже не в качестве действующей силы, а как объект притеснения со стороны интервентов. Четыре года спустя, во второй половине 6713 (1210) г.⁵² Андраш Венгерский послал в Галич наместника Бенедикта, который, подло схватив местного князя в бане, сам стал править в Галиче, истомля своим правлением бояр и горожан («бо томитель бояромъ и гражаномъ и блудъ творя и скверняху женъ же и черници и попадьи в правду бя антихрсть за скверная дела его»)⁵³. А поскольку, как мы недавно указывали, когда горожане вечники упоминались в качестве некоего целого в противовес боярам, слово «бояре» обозначало дружину и наоборот: когда упоминали дружину вообще и боярство, то имели в виду знать земскую⁵⁴. Летописец явно имел в виду под боярами старших дружинников, которых венгерский наместник притеснял вместе с вечниками.

Поэтому через несколько месяцев, зимой или весной 7614 (1211) г.⁵⁵. «приведоша же Галичане Мьстислава [Ростиславича Немого из Пересопницы] на Бенедикта и прииде к Галичю»⁵⁶. Тот факт, что галичане обратились к нему, а не к Игоревичам, легко объясним. Как известно, незадолго до утверждения в городе власти венгерского палатина, Игоревичи передрались за лучшие столы в Галичине, верх в борьбе за Галич одержал средний брат Роман Игоревич, захвативший власть в приднестровской столице силой, без вечевой санкции (сами галичане по-прежнему хотели Владимира, и на следующий год сразу же вернули его себе, когда приглашали Игоревичей назад бороться с венгерскими интервентами). Собственно, эта усобица в конечном счете и побудила учредить в Галиче свое наместничество, так как ей воспользовался сын Рюрика Ростиславича, Ростислав Рюрикович. Правда, Игоревичи его опять выгнали, и Роман снова вернулся в Галич, но венгры, издавна стремившиеся взять Прикарпатье под свой контроль, решили с этим произволом покончить и учредить в крае свое наместничество. Поэтому у галичан были все основания не хотеть вновь связываться с Игоревичами, а попытать счастья с другим князем.

Однако Мстислав оказался нерадивым, не успевал «ничтоже», вероятно, не имел он большой охоты защищать галичан⁵⁷. Поэтому галицкий боярин «Щепановичъ Илия возведъ и на Галицину могилу, ослабився рече ему: "княже уже еси на Галицини могъле посидель, тако и в Галич княжилъ еси", смяху бо ся ему: "воротись в Пересопни"»⁵⁸. Как неоднократно отмечали исследователи, Галицкая могила служила традиционным местом ритуальной интронизации галицких князей⁵⁹ (хотя, как мы увидим далее, на примере событий 1211 г., в те годы завершалась интронизация торжественным посажением в го-

родском кафедральном соборе Успения Богородицы). Этому же князю в форме саркастической шутки ясно дали понять, что ему лишь бы вокняжиться, а всерьез заботиться о Галичине он не станет. Однако Бенедикта галичане тоже терпеть больше не хотели. Поэтому, прогнав Мстислава Немого, вновь послали за Игоревичами. Все-таки, несмотря ни на что, братья Игоревичи казались им надежной защитой, а своим деятельным участием в организации посольства во Владимир Волынский они поспособствовали устранению влияния волынцев на галицкие дела, не только показав, что галичане сами могут распоряжаться своим столом, но и способны не давать волынцам укрывать у себя неугодных для них людей. Поэтому вполне логично, что второй раз галичане уже не стали испытывать судьбу, а согласились на возвращение Игоревичей. Иногда, правда, высказывается мнение, что призывали Мстислава и Игоревичей не вечники, а разные боярские партии⁶⁰. Но, во-первых, Галицко-Волынская летопись, дошедшая до нас в составе Ипатьевской, четко различает галичан и бояр галицких, во-вторых, до сих пор со смерти Романа Галицкого галичане выступали заодно, вообще не дробясь ни на какие принципиальные партии. Согласно Ипатьевской летописи, «галичане ко... Володимеру глаше: "сгрешихомъ к вамъ, избави нъ томителя сего Бенедикта"»⁶¹. Владимир послушал галицких вечников и весной 6714 (1211) г.⁶² выгнал из города венгерских захватчиков. После этого Владимир, как старший из братьев Игоревичей, сел в Галиче, а его братья, Роман и Святослав - в галицких пригородах Звенигороде и Перемышле. Другое дело, что князья Игоревичи не простили галицким вечникам их «согрешений» (надо полагать, то, что, как справедливо отметил А.В. Майоров, те, минуя их, сперва пытались призвать Мстислава Немого⁶³.) В том же 1211 г.⁶⁴ они устроили массовую расправу над городской элитой: «Съветъ же створиша Игоревичи на бояре галичкьи, да избьють и по прилучаю избьени бьяша и убьень же бысть Юрьи Витановичь, Илия Щепановичь инии велиции бояре убьено же бься ихъ числомъ 500, а инии разбегошася»⁶⁵. При этом Игоревичи хотели расправиться даже с Владиславом Кормильичем, одним из главных инициаторов их первого вокняжения в Галиче. Однако тот убежал в Венгрию вместе с еще двумя боярами, Судиславом и Филиппом, где они попросили короля Андраша II вернуть в Галич юного княжича Даниила Романовича. Никакой воли галичан за этим не стояло. Просто трое испугавшихся за свою жизнь бояр решили спастись, вновь призвав венгров. В домонгольской Руси, в частности, в Галичине, вечники при случае могли указать неугодному князю путь, те же галичане порой выгоняли даже самовластных венгерских интервентов. Но в данном случае королю пришлось устроить настоящую войну как против Га-

лича, так и против его основных пригородов, где сидели Игоревичи. Правда, пригороды сдались сравнительно легко. Перемышль, где со времен возвращения князей Игоревичей в Галичину сидел третий брат Игоревич, Святослав, почти сразу открыл ворота врагам, стоило лишь бывшему с венграми Владиславу Кормильчичу обратиться к горожанам с отповедью: «Братъе, почто смъышляетея не сии ли избиша отци ваши и братью вашу, инеи имение ваше разграбиша и дщери ваша даша за рабъы ваша, а очьствию вашими владеша инии пришелци, то за техъ ли хочете дшу свою положити»⁶⁶. Перемышльские вечники (судя по всему, это были вечники, ибо именно к этой городской категории в Древней Руси обращались «братья»⁶⁷) поддались на Владиславовы уговоры. В отличие от галичан, ведавших управлением всей землей, жители волости знали Игоревичей лишь как жестких правителей, корыстно и жестоко дерущихся за пригородные княжения, приводящих с собой для осуществления управления на местах, суда и налогообложения непривычный, иногородний штат «пришельцев». Немудрено, что жители Перемышля не рвались умирать за таких князей. Сходным образом сдались и звенигородцы. Поначалу звенигородские «горожане»-вечники храбро отражали атаку венгерских интервентов, но потом, когда их князь Роман Игоревич бежал из города и по пути попал венграм в плен, венгры «послаша ко гражаномъ рекуще: «предаитеся князь вашъ ять бъяст» онемо же не имущимъ веры, донележе известно быст и предашася Звенигородъци»⁶⁸. Что же касается Владимира Игоревича Галицкого, то он вместе со своим сыном Изяславом при подходе венгров бросил Галич (хотя в плен не попал и успешно бежал из Галичины). Лишившись традиционного княжеского военного предводительства, галичане, как и звенигородцы, не чувствовали себя в силах продолжать оборону (что для домонгольской Руси не было редкостью; известно, что гибель киевского князя Святослава Ольговича решила исход битвы, так как киевляне, лишившись привычного княжеского военного руководства, уже не пожелали вместо князя «слушать» его «боярина»⁶⁹. Руководство обороной города тоже традиционно вверялось князю - те же галицкие вечники, не желая пускать юного Ярослава Осмомысла в открытый бой, доверили ему при случае защищать Галич, если они закроются в нем от недругов⁷⁰) Летом 1211 г.⁷¹ венгры вошли в Галич, где «бояре володимьрстыи и галичкьки и Вячеславъ Володимерьскьки, и вси бояре володимерьстыи и галичкьки, и воеводьы угорьскьии, и посадиша князя Данила на столе отца своего великаго князя Романа во цркви стаа Бца приса двцаа Мриби»⁷². Как мы видим, земское боярство Галича (как, кстати, и Владимира Волынского) опять выступает господствующей частью вечников, тогда как посажения князей на Руси в

то время осуществлялось с участием всех мужей градских. Другое дело, что в напряженной обстановке начала XIII в. в Галиче вече даже внешне не походило на единую общегородскую силу и часто являло собой не только откровенно аристократический орган, но инструмент власти наиболее инициативных лиц или групп. Далекое не случайно летописец противопоставляет группу галицких и волыньских бояр «всим» галицким и волыньским боярам. Даже среди правящего сословия земской знати на фоне общего смятения заправляли отдельные наиболее активные группы (сразу отметим также, что с водворением вдовы и сына Романа Мстиславича исчезнувшее при Игоревичах влияние волынянцев на галицкие дела вновь вернулось).

Другое дело, что в данном случае, конечно, главную роль играли венгры в лице своего короля и «воевод угорских», а сами галичане, включая своих наиболее активных бояр, не были рады силовому водворению Романова «племени». Поэтому уже меньше чем через год, в первой половине 1212 г.⁷³, улучив время, галицкие вечники снова выгнали из Галича мать Даниила, фактически управлявшую от имени своего 11-летнего сына («галичане же въгнаша Данилову мтерь изъ Галича»)⁷³, но предварительно, в сентябре 1211 г.⁷⁵, они выкупили из венгерского плена князей Игоревичей и казнили их через повешение: «Роману Стославу Ростиславу угромъ же хотящемъ е вести королеви. Галичаномъ же молящимся имъ, да бѣша и повесили мьсти ради, убижени же бѣяше угре великими дарьми, предани бѣша на повешение, месяца сѣнтѣбря»⁷⁶.

В историографии считается, что их повесили за антибоярский террор⁷⁷. Однако вдобавок Роман при подходе венгров бросил Перемышль, позволив тем самым венграм взять город, а Святослав своей неосторожной политикой довел звенигородцев до того, что они сами сдали венграм Звенигород. Что касается третьего казненного, Ростислава, то до этого он в источниках вообще прямо не упомянут, поэтому исследователи не уверены в его существовании⁷⁸. В то же время его судьбу, как нам кажется, способно прояснить уникальное известие Воскресенской летописи о том, что в «въ лето 6718 (1210) г.⁷⁹ Ростиславъ Рюриковичъ седе въ Галичи, а Романа Игоревича выгнаша; осени тояже выгнаша изъ Галича Ростислава Рюриковича, а Романа Игоревича посадиша съ братомъ»⁸⁰. Вполне возможно, что этот брат-соправитель и был Ростислав, самый младший из братьев Игоревичей. Тем более, что прочие братья в это время правили в других русских землях. Святослав в ту пору княжил на Волыни, а Владимир еще до вокняжения Ростислава Рюриковича был изгнан из Галича Романом и уехал в Путивль, откуда его на другой год и позовут галичане. М.С. Грушевский логично решил, что вмешательство Ростислава и

возвращение Романа послужили поводом для венгров присоединить Галич к своей земле, прислав туда наместника Бенедикта⁸¹. При этом важно учесть, что Ростислав, скорее всего, водворился силой, так как был связан с Киевщиной и всегда выступал на стороне своего отца Рюрика Ростиславича, неоднократно пытавшегося завоевать Галичину. Так как изначально Роман сел в Галиче самовольно, в ходе братской княжеской междоусобицы за города Галичины⁸², сами галичане по-прежнему хотели видеть у себя старшего, Владимира, которого сразу же вернули себе, когда приглашали Игоревичей назад бороться с венгерскими интервентами. После изгнания Роману достался Звенигород, куда он мог опять взять младшего брата. Роль Ростислава в управлении была скромной - недаром его имя упомянуто случайно, уже в связи с повешением, а три года спустя его вообще не будут брать в расчет, упоминая лишь о двух повешенных Игоревичах: «кто же лето изгони Всеволодь Чьрмьный сынъ Святославль, правнукъ Олговъ, внукуы Ростиславле из Руси, тако река: "брата моя есте 2 князя повесили вы въ Галици, яко злодея и положили есте укорь на всехъ; и нету вамъ чясти въ Русской земли"»⁸³, что легко объясняется, если считать его младшим соправителем своего брата, не имевшим при жизни брата, по правилам старшинства, самостоятельного влияния. Галичанам же было вполне достаточно его роли помощника своего брата, к тому же, если бы он того пережил, то автоматически приобрел бы статус самостоятельного и небезопасного князя.

Важно также отметить, что исследователи обычно склонны изображать казнь Игоревичей сугубо галицким делом. Однако все это было сделано явно с ведома правившей в Галиче княгини Анны, которую Игоревичи в свое время едва не убили; ей тогда лишь чудом удалось сбежать с детьми через брешь во владимирских укреплениях. Весьма странно было бы предположить, чтоб венгры, только что силой вернувшие ей галицкое княжение, допустили, чтоб галичане позволяли себе самовольство в таких ключевых вещах, как выкуп и казнь своих прежних князей. Теперь у «племя Романова» появился повод расправиться с несостоявшимися убийцами. Анализируя казнь Игоревичей, А.В. Майоров указал на сведения Ипатьевской и Воскресенской летописей о том, что перед повешением их избили, и привел разные этнографические данные об использовании битья в ряде обрядов при переходе человека из одного статуса в другой. Кроме того, здесь, по мнению ученого, имел место акт кровной мести, которая была дозволена Русской правдой - так ученый трактует летописное выражение «повесили мьсти ради»⁸⁴. Однако, скорее всего, в основе лежала простая агрессия вечевой толпы. Достаточно привести пример наиболее подробно описанных местным летописанием новгородских вечевых

казней, где случаи предварительных массовых избиений осужденного («избища») отмечались особо. А кровная месть (в значении идущего из недр родового строя постоянно действующего обычая) на Руси уже ко временам составления Краткой редакции Русской правды Ярослава Мудрого заметно теряла былую значимость. Неслучайно закон специально предусматривал возможность замены ее денежным откупом⁸⁵. О силе и популярности кровной мести в начале XIII в. тем более говорить не приходится.

Галичане жестко мстили Игоревичам за проявленную ими по отношению к их земле ненадежность. При этом не стоит исключать и того, что под водительством княгини официально их казнили за попытку убить «племя Романово». К этому склоняет как подавленное положение галицкого веча после насильственного посажения в городе неугодных ему князей и возобновления влияния на него волынцев, так и вышеприведенное обвинение в причастности к казни Игоревичей, вынесенное Всеволодом Черным Смоленским Ростиславичам. Не исключено, что князь лицемерил, однако вряд ли бы он стал публично срамиться, обвиняя их в очевидно неправдоподобных вещах. А иногородние и недружественные князья даже чисто гипотетически не могли сговориться с галичанам, минуя княгиню, тем более, что ее власть была установлена в крае насильно, а галицкое вече перестало быть главным земским органом в крае, так как с утверждением княгини автоматически восстановилось лидерство волынцев на всем юго-западе Древнерусского государства. Избиение осужденных было проявлением грубой физической разрядки как по отношению к ним, так и своему положению, которому эти князья поспособствовали своим неудачным княжением.

Едва ли в этой связи прав П.П. Толочко, говоривший, что боярство сперва призвало Даниила, а потом само же его прогнало⁸⁶. Даниила посадили в Галиче венгры, придя с большими военными силами; галицкому боярству оставалось лишь демонстративно смириться с волей победителей, зато потом, меньше года спустя, в первой половине 1212 г., галичане выгнали Данилову мать. Но, хотя венгры вскоре вновь водворят ее силой, скоро галицкие бояре Яволод и Ярополк приведут в город Мстислава Пересопницкого, и она вынуждена будет бежать. Хотя венгры потом снова вернулись и сместили Мстислава, княгиня не решалась больше оставаться в мятежном городе. В этой связи особенно понятен и феномен Владислава Кормильчича, в октябре 6717 (1213) г.⁸⁷ ставшего местным князем, что для домонгольской Руси было уникальным примером, ибо прежде этим правом располагали лишь князья Рюриковичи. Венгры уже не могли рискнуть вновь оставлять в Галиче ни княгиню Анну, ни Даниила и были готовы по-

садить в Галиче князем любого верного им человека. Владислав же, в свое время способствовавший взятию ими Галича, им казался таким. Правда, уже в следующем 6718 (1214) г.⁸⁸ он не устроил их, они его силой сместили, увезли в оковах в свою землю, а в Галиче посадили венгерского королевича Коломана.

В следующий раз с упоминанием галицких вечников мы встречаемся в 6720 (1215) г.⁸⁹ перед захватом города новгородским князем Мстиславом Удалым в союзе с краковским князем Лешко: «Галичани же вси и Соудиславъ послашася по Данила, Данил же не утяже ехати, а Бенедиктъ Лысы бежа во угры со Судславомъ, а Мьстиславъ седе в Галичи»⁹⁰. Юный Даниил Романович в свои 15 лет в ту пору уже был сильным и самостоятельным князем (пожалуй, сильнейшим во всей Южной Руси) и больше не являлся орудием венгерского влияния. Естественно, галицких вечников гораздо больше привлекала идея сбросить венгерское владычество с его помощью, изначально построив с ним отношения на взаимном договоре, чем насильно переходить от венгерских интервентов в руки очередного завоевателя. Но Даниил решил не ввязываться в эту войну, и Мстислав силой вокняжился в Галиче. Правда, правил в Галиче недолго и в феврале следующего года снова вернулся в Новгород, а в его отсутствие венгры с королевичем Коломаном вновь захватили город.

Другое дело, что венгры в Галиче воспринимались все более чужеродной силой. Когда в 6727 (1221) г.⁹¹ Мстислав вновь поехал завоевывать Галич, в городе вспыхнуло антивенгерское вечевое восстание. Венгры, будучи не в силах принять открытого боя, забравшись на церковные своды, «стреляющимъ и камение мещущимъ на гражаны, [горожане] изнемогаху жажею водною, не бе бо воды в них и приехавшю же Мьстиславу и вдашася ему»⁹². Торжественно сведя с церкви обессилевших венгров, Мстислав сам вокняжился в городе на несколько лет.

Далее летопись упоминает галицких вечников в 6734 (1227) г.⁹³, когда недовольные правлением княжившего у них Мстислава «галичаномъ бо хотящимъ Данила»⁹⁴. Правда, до этого, под 6734 (1226) г.⁹⁵ упоминается о социальной активности земских «бояр гальчьких»⁹⁶, которую А.В. Майоров истолковывает как выражение воли всех вечников, приводя историографию о заметном участии древнерусского домонгольского веча в управлении краем⁹⁷. Однако советовать князю жениться, а также нести наказание от князя могли и одни бояре, власть которых в Галиче была столь сильна, что их «нехотение» видеть Мстислава в Галиче сразу воспринималось как постановление государственной значимости⁹⁸. Причем в указанных случаях могли действовать даже не все бояре, а часть из них, недаром галицко-волынский летописец,

как мы помним, даже специально различал понятия бояр галицких и «всих» бояр галицких. Более того, как мы увидим на примере событий 1227 г., крупные дела в галицкой политике порой могли вершить даже два человека, известные галицкие дружинники Судислав и Глеб Зеремеевич. Вопреки воле галичан они вынудили Мстислава передать княжение венгерскому королевичу. Правда, с точки зрения А.В. Майорова, Судислав и Глеб Зеремеевич предварительно убедили весь город и выступили за вокняжение короля с согласия горожан. Ученый привел ряд соответствующих примеров из древнерусской истории (в частности, события во Владимире Волынском 1207 г., когда несколько человек убедили все вече не убивать галицкого посла, а послушаться его и выдать ему «племя Романово»⁹⁹) и категорически заявил, что и в Галиче в 1227 г. не могло быть иначе¹⁰⁰.

Однако, на наш взгляд, летописное известие как раз дает основание согласиться с авторами (в частности, с указанной в этой связи А.В. Майоровым Т.И. Беликовой¹⁰²), считающими, что королевич Андраш был посажен Мстиславом в Галиче вопреки воле вечников.

«Данил же и Василко посласта люди своя къ брату, не даста ему прити. Отуду же возвратився иде во свою землю, знемогль бо ся бе, ходивь на воину, а король Угорьскъи иде во Угръы тогда же угони Изяславъ со лестивьымъ Жирославомъ идоста с нимъ угръы. Потом же Судиславу льстящю подо Мьстиславомъ, речь ему: «Княже даи дщерь свою, обрученую за королевича, и даи ему Галичь, не можешь бо держати самъ, а бояре не хотять тебе». Оному же не хотящю дати королевичю, наипаче хотящю дати Данилови. Глебови же Зеремеевичю и Судиславу претяща ему не дати Данилови, реста бо ему: «аже даси королевичю когда восхощеши, можеши ли взяти под нимъ, даси ли Данилови, в векъы не твои будетъ Галичь. Галичаномъ бо хотящимъ Данила отуду же послаша въ речихъ». Мьстиславъ дасть Галичь королевичю Андрееви, а самъ взя Понизье, отуду иде к Торьцкому, Мьстиславу же Немому давшы очину свою, князю Данилови и сна своего поручивъ Ивана. Ивану же умершю и прия Луческъ Ярославъ, а Черторъьескъ Пиняне»¹⁰². Как мы видим, галичане и Мстислав хотели посадить на галицкое княжение Даниила. Но Судислав с Глебом Зеремеевичем пригрозили князю, что в таком случае ему никогда не быть снова галицким князем, зато если он передаст стол венгерскому королевичу, то, когда захочет, снова может «взяти под нимъ»¹⁰⁴. Естественно, Мстислав решил передать стол королевичу Андрашу, хотя это и противоречило воле галицких вечников. Как справедливо отметил А.В. Майоров, «уступая часть полномочий Даниилу, Мстислав при этом не собирался покидать пределов Галицкой земли и отказываться от своих княжеских прав. Недаром он так легко позволил

боярам уговорить себя отдать в итоге предпочтение венгерскому королевичу Андрею, также претендовавшему на галицкий стол, - бояре посулили старому князю «взять» Галич назад. Уступая Галич, князь хотел обосноваться в Понижье, что и сделал впоследствии, а когда *(при подходе венгров - М.Н.)* все-таки был вынужден покинуть пределы Галичины..., ...то стал звать Даниила к новой войне на Галич, предлагая в случае успеха совместно управлять Галицкой землей»¹⁰⁵. При этом летопись недвусмысленно сообщает, почему при Данииле Мстиславу было бы суждено потерять Галичину вовсе, а при Андраше он ее всегда мог гарантированно получить назад во время княжения - именно потому, что Андраш не пользовался бы поддержкой у галицких вечников: «Галичаномъ бо хотящимъ Данила отуду же послаша въ речихъ»¹⁰⁶. Таким образом, князь по совету двух бояр специально не следует требованиям города, а, наоборот, выбирает себе в заместители наименее любимого горожанами правителя, чтоб потом легко получить «под нимъ стол». При этом «галичане» в данном случае - все вечники в целом, так как летопись четко разделяет понятие «бояре» и «галичане»; если бояре составляли лишь одну из городских социальных групп, то галичане объединяли в себе как бояр, так и простых людей. В этом смысле едва ли верно считать, что воцарение в Галиче венгерского королевича было результатом волеизъявления как всего боярства¹⁰⁷, так и галичан в целом¹⁰⁸, хотя сама ссылка на них говорит о реальной способности вечников распоряжаться местным княжением и о фактическом господстве боярства, желания которого принимали характер государственного постановления. Это опровергает мнение А.П. Толочко, утверждающего, что Мстислав принял решение о передаче Галича самолично, без оглядки на кого бы то ни было из галичан¹⁰⁹. Так что на каких бы архаических и исконно выгодных для народа традициях не покоился задуманный Мстиславом двуумвират, - а предложенная А.В. Майоровым идея его генезиса нам кажется правильной¹¹⁰ - в данном случае князь специально посадил на свое место нелюбимого в городе человека, чтоб легко сместить его на волне земского гнева. Нелюбимый горожанами Мстислав понимал, что если он и сможет снова получить Галич, то только после еще более чужеродного для них правителя. Да и королевич Андраш (сын Андраша II) вовсе не оказывал Мстиславу никакого архаического «сыновнего» уважения и не собирался делиться с ним властью в крае. Мстислав сам скоро пожалел о своем выборе и стал снова звать Даниила. И по отношению к галичанам он вел себя как захватчик.

Уже скоро жизнь при венгерском правлении стала для галицких вечников невыносимой. При этом Судислав в награду за пособничество получил от венгров огромную власть, вплоть до текущего управления краем.

Поэтому уже летом 6737(1229) г.¹¹¹ галицкие вечники предпочли скорее призвать Даниила, чем терпеть власть Судислава и венгров дальше: «прислаша Галичане, рекуше, яко "Судиславъ шель есть во Понизье, а королевичъ в Галичи осталъ, поиди борже"»¹¹². Правда, В.Т. Пашуто и А.В. Майоров писали, что к Даниилу за помощью послали не все галичане, а только часть, отсюда, по их мнению, тайный характер посольства, а также тот факт, что при подходе Даниила галичане закрылись в городе¹¹³.

Но, во-первых, ни о каком очень тайном характере этого посольства летопись не упоминает (хотя вполне логично предположить, что галичане могли не особенно хотеть посвящать в него венгерские власти). Во-вторых, город «собе затворил» перед Даниилом уже после того, как туда быстро прибыл с Понизья Судислав¹¹⁴, явно знавший о наступлении Даниила и нарочно опередивший его, чтоб организовать оборону города. Не случайно галичане специально подчеркнули, чтоб Даниил пришел к ним, пока Судислав в Понизье и его нет в Галиче. Даниил же, наоборот, не знал о прибытии Судислава и поэтому подошел к городу в «малой дружине»¹¹⁵, не рассчитывая на серьезную стычку. Из реальных галицких соратников Судислава мы знаем только краснолицего боярина Семьюнко, подпалившего мост через Днестр¹¹⁶. Зато когда после победы над Судиславом княжескому тысяцкому Демьяну удалось близко поговорить с самими галицкими вечниками, те перешли на его сторону и, как представители всего земского городского боярства, торжественно вышли с Демьяном к Даниилу Романовичу: «и приде же Дьмьянъ со всеми бояръы Галичкьыми, со Милославомъ и со Володиславомъ и со многими бояръы Галичкьыми»¹¹⁷. И хотя историки отмечают сбивчивый характер вышеуказанного известия¹¹⁸, внимательный источниковедческий анализ показывает достоверность существования галицкого посольства, а также галицкое гражданство двух названных в нем поименно бояр¹¹⁹. Правда, порой их приписывают не к самому Галичу, а к части Галицкой земли, Понизью, на том основании, что больше о них ничего в Галиче не известно¹²⁰ и что Демьян их встретил по пути из Понизья, где он одолел Судислава¹²¹. Но, во-первых, поименные упоминания собственно галицких бояр бывали единичны - например, Юрия Витановича, казненного Игоревичами во время массовых репрессий против городских земских бояр. Причем, Юрий Витанович, будучи одним из двух «великих» бояр, названных летописцем по имени, явно играл в Галиче видную и крупную роль, что не мешало ему попасть в летопись лишь единожды. При этом весьма строгий в плане терминологии галицко-волынский сводчик четко разделяет понятия Галича и Понизья, в частности, в этом рассказе об обретении Даниилом галицкого княжения, поэтому

правильнее, на наш взгляд, галицких бояр считать галицкими после того, как они примкнули к Демьяну после победы в Понизье над Судиславом. Как мы помним, галичане боялись Судислава и специально просили Даниила придти так, чтоб его не застать в городе. Теперь, когда тот был побежден, они торжественно предстали пред Даниилом Романовичем, зовя его вокняжиться. Кроме того, не исключено, что Мирослав и Владислав являлись лидерами каких-то политических партий или иных городских объединений. Тогда возможно, что здесь просто применен тот же литературный прием, что и в вышеуказанном известии той же летописи о завоевании Галича венграми летом 1211 г. Как в том известии летописец упоминает сперва галицких и владимирских бояр, а потом всех бояр галицких и владимирских, так и в данном случае, говоря о полном составе прибывших с Демьяном галицких вечевых бояр, летописец мог дополнительно подчеркнуть особую активность «многих» из них во главе с Мстиславом и Владиславом. Известно, что в преамбулах ряда новгородских и псковских вечевых актов, кроме упоминания воли веча - «всего Новгорода», нередко отдельно упоминаются городские слои, либо входящие в состав вечников, либо в сумме «весь Новгород» и составляющие. Совершенно очевидно, что они в данном случае играли какую-то особую роль среди вечников, поэтому их особо и выделяли. В Волоколамской редакции «Повести о посаднике Добрыне» купцы били «челомь господину своему отцу архиепископу, имя рек, и всему великому Новугороду, рекуще: "Пожалте, поволите"»¹²². Значит, отдельно упоминаемые в тех же актах вечевые слои вносили предложения, а «весь Новгород» «поволял», официально утверждал их идеи. Это объясняет, почему в договоре с Ригой 1299-1300 г.¹²³ и «ряде» с великим князем Ярославом Ярославичем 1266 г. «от всего Новгорода» стоит перед упомянутыми стратами¹²⁴, хотя в прочих случаях оно писалось в конце. Здесь, наоборот, инициатива исходила от «всего Новгорода», идеи которого формально утверждали перечисленные слои. Эти соображения важны и для понимания псковских актов, в которых тоже порой упомянуты не все светские свободные городские вечевые слои и при этом отдельно учтена воля «всего Пскова»¹²⁵.

Вполне возможно, что и в Ипатьевской летописи мы видим вовсе не погрешность, а тот же самый древнерусский литературный прием, передающий сведения о составе участников с выделением тех из них, кто исполнял какую-то особую функцию (в данном случае - представителей того же боярства). Только здесь они, естественно, выделены в качестве реальных лидеров делегации.

Говоря о социальной организации галицкого веча в рассматриваемый нами 24-летний период, следует отметить два принципиально

важных момента. Галицкое вече по-прежнему включало в себя как «галицких бояр», так и «галичан» в целом и, несмотря на многочисленные периоды правления в городе захватчиков, все-таки не утратило своего бывшего влияния на государственное управление, в частности, ведение судьбой местного княжеского стола. Хотя столь напряженное положение Галичины не могло дополнительно не влиять на то, что вече, фактически управляемое земским боярством, нередко даже внешне переставало напоминать общегородскую думу, становясь откровенным орудием власти как «галицких бояр» в целом, так и отдельных их представителей. Да и галицкие дружинники все больше ощущали себя в отрыве как от сающихся на княжьем столе властителей, так и друг от друга. Не случайно именно в этот период среди них стали появляться личности вроде Судислава, Глеба Зеремеевича и Кормильчика, действовавших абсолютно самостоятельно против воли как своей социальной группы, так и всей приднестровской столицы в целом. Закономерным результатом этого процесса станут дела видных княжых бояр Доброслава, Лазаря Доможировича и Ивора Молибоговича, которые в 7648 (1240) г. без княжьей воли превышали свои полномочия во время сбора дани, фактически прибирая к рукам огромные территории Галичины¹²⁶.

Однако все эти явления связаны именно с конкретной политической ситуацией XIII ст., сложившейся после смерти Романа Галицкого, и искать глубинные причины такого положения галицкой знати в неких особенностях ее происхождения, уникального характера отношения с князьями или исконно специфического характера землевладения¹²⁷, а то и непосредственного влияния иностранных социокультурных традиций¹²⁸ нам не кажется правильным. По своей природе и сущности Галич являлся древнерусским городом и, как и другие древнерусские центры, издавна имел вече с земской боярской знатью, дружину, верхушку которой («старшую») также называли словом «бояре», традицию княжеской власти¹²⁹. При этом, несмотря на периодические конфликты, вече, князь, дружина не мыслили себя друг без друга, князь традиционно руководил вечем при посредничестве дружины и при ее же посредничестве осуществлял текущее управление государством. Однако решение важных государственных вопросов не проводилось без утверждения веча, иначе вече могло изгнать князя и выгнать, сместить или пограбить его дружину¹³⁰. Даже в первой трети XIII в., когда Галич то и дело оказывался захваченным русскими и иноземными князьями, галицкое вече, как мы видели из разговора Судислава и Глеба Зеремеевича со Мстиславом Удалым, по-прежнему считалось силой, способной распоряжаться княжеским столом и нередко, даже в условиях жесткой интервенции, успешно мобилизо-

валось для призвания или изгнания князя. И в то же время князь в Галичине по-прежнему являлся неотъемлемым элементом галицкого общества, отсюда и призвание галичанами Игоревичей, потому что «князя у них нету», и сдача горожанами Галича и Звенигорода при бегстве или пленении их князя (без традиционного руководства князя они не мыслили обороны города).

ПРИМЕЧАНИЯ

1. *Стефанович П.С.* Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // Средневековая Русь. Вып. 7 / Отв. ред. А.А. Горский. М., 2007. С. 120-220.

2. *Котляр Н. Ф.* Князь, бояре и вече в Галицко-Волынской Руси // Древнейшие государства Восточной Европы: 2004 год: Политические институты Древней Руси / Отв. ред. Т.В. Гимон, Е.А. Мельникова. М., 2006. С. 257-258.

3. ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1843. С. 327.

4. *Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю.* Города-государства Древней Руси. Л., 1988. С. 147.

5. *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum* / Ed. A. Bielowski // *Monumenta Poloniae Historica*. Lwow, 1872. Т. II. Р. 439.

6. *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. СПб., 2001. С. 324-347; *Котляр Н.Ф.* Князь, бояре и вече... С. 257-260.

7. *Майоров А.В.* 1) Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187-1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей. К 60-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова / Отв. ред. Воробьев В.М., Дворниченко А.Ю. СПб., 1996. С. 240 (примеч. 28); 2) Галицко-Волынская Русь... С. 276; *Несин М.А.* Галицкое вече в событиях 1187-1188 гг. // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С.Г. Суляк. Кишинев, 2009. С. 35.

8. *Несин М.А.* Галицкое вече при Ярославе Осмомысле // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С.Г. Суляк. 2010. № 1 (19). Примеч. 64. С. 97.

9. *Несин М.А.* Галицкое вече при Ярославе... С. 94.

10. Ипатьевская летопись. ПСРЛ. Т. 2. М., 2000. Стб. 661.

11. *Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю.* Города-государства... С. 148-149; *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 340-346.

12. *Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю.* Города-государства... 146-147.

13. *Котляр Н.Ф.* Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Киев, 1985. С. 121.

14. *Майоров А.В.* 1) Бояре и община Юго-Западной Руси... С. 227; 2) Галицко-Волынская Русь... С. 277

15. Новгородская I летопись старшего и младшего изводов (далее - *НЛ*) ПСРЛ. Т. 3 М., 2000. С. 24, 209.

16. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 661.
17. *Котляр Н.Ф.* Князь, бояре и вече... С. 257-259.
18. ПСРЛ. Т. 1 М., 2000. Стб. 428.
19. ПСРЛ. Т. 1. Стб. 355.
20. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 656.
21. *Шаблага А.В.* Опыт моделирования социальных процессов: причины военных конфликтов в Галицко-Волынской Руси. М., 2003. С. 150.
22. *Грушевський М.С.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (далее - ЗНТШ). Львів, 1901. Т. 41. С. 7.
23. *Грушевський М.С.* Хронологія подій... С. 8; *Шаблага А.В.* Опыт моделирования... С. 154.
24. *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 372-374.
25. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 718.
26. ПСРЛ. Т. 1 Стб. 429.
27. *Włodarski B.* Polityka ruska Leszka Białego // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Dz. II. Historia-filozofia. Т. III. Lwów, 1925. S. 27; *Пауто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. М., 1968. С. 400.
28. *Журавель А.В.* 1) О происхождении князя Михаила Всеволодовича Черниговского // Из истории Брянского края. Брянск, 1995; 2) Михаил Черниговский: соотношение жизни и жития // Святой князь Михайло Чернігівський та його доба. Чернігів, 1996.
29. *Хрусталева Д.Г.* Русь: от нашествия до «ига». СПб., 2004. С. 238-239; *Журавель А.В.* «Аки молния в день дождя». Кн. 1. М., 2010. С. 212-213.
30. *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 372-378.
31. *Татищев В.Н.* Полное собрание сочинений в 8 т. Т. 3 М., 1995. С. 146.
32. ПСРЛ. Т. 1. Стб.430.
33. *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 372-378.
34. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 662.
35. *Зубрицкий Д.И.* История древнего Галичско-Русского княжества. Т. 2. Львов, 1852. С. 29; *Пауто В.Т.* Внешняя политика... С. 180; *Котляр Н.Ф.* Формирование... С. 86; *Несин М.А.* Галицкое вече при Ярославе...
36. ПСРЛ. Т. 1. Стб. 430.
37. *Несин М.А.* Галицкое вече при Ярославе...
38. *Грушевський М.С.* Хронологія подій.. С. 8; *Шаблага А.В.* Опыт моделирования... С. 154.
39. ПСРЛ. Т. 1. Стб. 430.
40. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 719.
41. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 718, 720, 726, 730, 750, 762, 780.
42. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 723-724.
43. *Несин М.А.* Галицкое вече при Ярославе...
44. *Дашкевич Н.П.* Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. Киев, 1873.
45. *Пауто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. М., 1950.
46. *Соловьев С.М.* Даниил Романович, король Галицкий//Современник. 1847. СПб., 1847. Т. 1. Отд. 2. С. 110-111.

47. Сафроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси. М. 1994.
48. Несин М.А. 1) Галицкое вече в событиях... 2) Галицкое вече при Ярославе... 3) К истории происхождения Галича // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С.Г. Суляк. Кишинев, 2010. № 3 (21). С. 66.
49. Несин М.А. Галицкое вече в событиях...
50. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 719.
51. Гарданов В.К. Дядьки в Древней Руси // Исторические записки. М., 1962. Вып. 71.
52. Грушевський М.С. Хронологія подій.. С. 10; Шабига А.В. Опыт моделирования... С. 15.
53. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 722.
54. Несин М.А. К истории... С. 66.
55. Грушевський М.С. Хронологія подій... С. 10, 62; Шабига А.В. Опыт моделирования... С. 154
56. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 722.
57. Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь... С. 385.
58. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 723.
59. Пастернак Я. Старий Галич. Краків; Львів, 1944. С. 51; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь...С. 385; Жих М.И. Летописная статья 6714 года Ипатьевской летописи и вопрос о возникновении Галича // Русин. Международный исторический журнал / Отв. ред. С.Г. Суляк. Кишинев, 2009. № 4 (18)
60. Грушевський М.С. Історія України - Руси. Київ, 1992. Т. 3. С. 480-484; Пауцто В.Т.) Очерки истории... 2) Черты политического строя Древней Руси // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. М.,1965. 3) Внешняя политика... Котляр Н.Ф. Князь, бояре и вече... С. 260. Толочко П.П. О «крамоле безбожных бояр галичских» // Толочко П.П. Выборні твори 1998-2008 рр. Киев, 2008.
61. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 723.
62. Грушевський М.С. Хронологія подій... С. 10, 62; Шабига А.В. Опыт моделирования... С. 154.
63. Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь... С. 392-396.
64. Грушевський М.С. Хронологія подій.. С. 11-12; Шабига А.В. Опыт моделирования... С. 154.
65. ПСРЛ Т. 2. Стб. 723-724.
66. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 724.
67. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства...
68. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 725.
69. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 426.
70. ПСРЛ Т. 2. Стб. 465-466; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь... С. 226; Несин М.А. Галицкое вече при Ярославе... С. 80.
71. Грушевський М.С. Хронологія подій.. С. 11-12.; Шабига А.В. Опыт моделирования... С. 155.
72. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 729.
73. Грушевський М.С. Хронологія подій.. С. 12, 62; Шабига А.В. Опыт моделирования... С. 155.

74. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 730.
75. *Грушевський М.С.* Хронологія подій... С. 13; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 155.
76. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 730.
77. *Котляр Н.Ф.* Князь, бояре и вече...
78. *Грушевський М.С.* Хронологія подій.. С. 7; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 154.
79. *Гуцин О.* Вступ Чернігівських Ольговичів у боротьбу за Галицько-Волинську спадщину: трагедія Ігоревичів // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Галич, 19-21 серпня 1993 р. Львів. 1993.
80. Русская летопись с Воскресенскаго списка, подареннаго в оной Воскресенской монастырь патриархом Никоном в 1658 году. Ч. 1. СПб., 1793. С. 150.
81. *Грушевський М.С.* Хронологія подій... С. 7.
82. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 722.
83. НЛ. С. 53, 251-52.
84. Русская летопись с Воскресенскаго списка... С. 151. ПСРЛ. Т. Стб. 229; *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 392-396.
85. *Тихомиров М.Н.* Пособие для изучения Русской Правды. М., 1953. С. 88.
86. *Толочко П.П.* О «крамоле...». С. 141.
87. *Грушевський М.С.* Хронологія подій... С. 13; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 156.
88. *Грушевський М.С.* Хронологія подій... С. 13; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 157.
89. *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 164.
90. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 731.
91. *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 164.
92. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 738.
93. *Грушевський М.С.* Хронологія подій... С. 20-22; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 164.
94. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 750.
95. *Грушевський М.С.* Хронологія подій.. С. 20-22; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 164.
96. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 744-745.
97. *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 474-478.
98. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 750; *Несин М.А.* Галицкое вече в событиях... С. 134.
99. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 718.
100. *Майоров А.В.* 1) Галицко-Волынская Русь... С. 474-478; 2) Мстислав Удалой и Даниил Галицкий (черты семейных отношений в практике политических союзов князей Древней Руси) // Вестник Удмуртского университета. Серия «История». 2005. № 7;
101. *Котляр Н.Ф.* Формирование территории... С. 141, 147; *Толочко П.П.* Київська Русь. Київ, 1996. С. 135.

102. *Беликова Т.В.* События в Галицкой Руси накануне Батыева нашествия // Историческое познание: традиции и новации: материалы междунар. теорет. конф. Ижевск, 26-28 окт. 1993 г. Ижевск, 1996. Ч. I. С. 265.
103. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 750.
104. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 750.
105. Цит по: *Майоров А.В.* 1) Галицко-Волынская Русь... С. 475; 2) Мстислав Удалой... С. 27.
106. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 750.
107. *Рыбаков Б.А.* «Слово о полку Игореве» и его время. М., 1985. С. 161.
108. *Майоров А.В.* 1) Галицко-Волынская Русь... С. 473-479; 2) Мстислав Удалой...
109. *Толочко А.П.* Князь в Киевской Руси: власть, собственность, идеология. К., 1992. С. 50.
110. *Майоров А.В.* Мстислав Удалой
111. *Грушевський М.С.* Хронологія подій.. С. 20-22; *Шабага А.В.* Опыт моделирования... С. 164.
112. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 753.
113. *Пауто В.Т.* Очерки... С. 211; *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 502-504.
114. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 754.
115. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 755.
116. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 755.
117. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 755.
118. *Кордуба М.М.* Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до пол XIII ст. // ЗНТШ Львів, 1899.Т. 30 С. 20; *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 505.
119. *Кордуба М.М.* Суспільні верстви... С. 20; *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 506-507
120. *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 506-507.
121. *Пауто В.Т.* Очерки... С. 211; *Майоров А.В.* Галицко-Волынская Русь... С. 505-507.
122. Повесть о посаднике Добрыне //Памятники старинной русской литературы. СПб., 1860. Вып. № 1. С. 255.
123. *Янин В.Л.* Новгородские акты XII-XV вв. Хронологический комментарий. М., 1991. С. 85-86.
124. Грамоты Великого Новгорода и Пскова. М.; Л., 1949 / Под ред. С.Н. Валка. № 2, 36. С.13, 64.
125. ГВНП № 336, 338. С. 323-24.
126. ПСРЛ. Т. 2. Стб. 780.
127. *Сафроненко К.А.* Общественно-политический строй...
128. *Юшков С.В.* 1) Очерки по истории феодализма Киевской Руси. М.; Л., С. 139. 2) История государства и права СССР. М., 1961. Ч. 1.
129. *Несин М.А.* 1) Галицкое вече в событиях... 2) Галицкое вече при Ярославле... 3) К истории происхождения...
130. *Пресняков А.Е.* Княжое право в Древней Руси. М., 1993; *Несин М.А.* Галицкое вече при Ярославле...

Епископ Иов (СМАКОУЗ)

**ИСТОРИЯ ЗАПАДНОРУССКИХ
ЦЕРКОВНЫХ УНИЙ С РИМОМ
В МЕДАЛЯХ
(американская медаль 1916 г. в память
воссоединения карпаторусинов-униатов
с Русской Православной церковью)**

Старинные медали, как и монеты различных эпох, очень часто дают не только возможность составлять по ним более точное представление о датировке тех событий, в честь которых они выбивались, но и помогают определить значение, важность рассматриваемого исторического события, характер и степень духовности главных лиц, принимавших в нем активное участие, дух той эпохи. В этом отношении для истории имеют важное значение все детали изображения, отчеканенного на медали.

Несколько медалей имеют прямое отношение к истории церковной унии на землях Западной Руси. На них представлены основополагающие события возникновения унии и главнейшие исторические этапы воссоединения униатов-русин с Православной церковью. Интересно посмотреть, какое значение создатели медалей в честь этих событий придавали этим событиям, какую историческую память о них они пожелали оставить потомкам.

В конце 1595 г. изменники православию в Польском королевстве епископы Луцкий Кирилл (Терлецкий) и Брестский Ипатий (Попей) были в Риме у папы Климента VIII (Ипполито Альдобрандини; годы понтификата: 30.01.1592-5.03.1605) для представления от имени епископов Киевской митрополии Константинопольского патриархата акта подчинения их Римскому престолу. Папа Климент VIII для официального засвидетельствования западнорусскими иерархами вступления в унию с римским католицизмом поручил киевскому митрополиту Михаилу (Рагозе) созвать собор и осуществить на нем формальное заключение унии. Как известно, такой собор был созван в Бресте в следующем 1596 г.

В память о заключении унии по повелению папы в Риме выбили специальную медаль двух видов. Для высоких лиц медали изготовили из золота, но большинство медалей было из менее ценного материа-

ла - серебра. Их торжественно раздавал сам папа в праздник святых апостолов в Риме.

На одной стороне медали изображен сам папа с надписью: «Clemens. VIII Pont. Max. A. V», а на другой стороне представлен папа, восседающий на троне, с сидящим возле него на особом седалище кардиналом, и благословляющий русских послов. Русские послы, из которых ясно виден только один русинский епископ, символизирующий Православную церковь в Речи Посполитой¹, стоят на коленях пред папою, и два, вероятно, каноника находятся позади них как свидетели, когда они читали исповедание римо-католической веры. Вверху сделана на латинском языке надпись: «Ruthenis receptis» («Русские (букв. русины) приняты»), внизу дата: «1596»².

Таким образом, на медали представлен победный триумф папства над православием в Малой Руси. Он изображен в полном соответствии с практикой светских государей средневековой Западной Европы, которая была перенята римскими первосвященниками, а также и с католическим учением о римском папе как видимом главе всех христиан на земле. С другой стороны, на ней изображена унижительная и полная капитуляция иерархии Восточной церкви на малороссийских землях. Это печально вдвойне, так как недостойные носители епископского сана в православии стали на колени перед теми, против чьих злоупотреблений в религиозной практике выступила значительная часть духовенства и паствы самой католической церкви в Западной Европе. С 1517 г. в Европе полыхало пламя протестантизма - широкого протеста против папства и латинских злоупотреблений в духовной жизни и реформации католической церкви в области вероучения, религиозной практики и устройства.

Когда, по милости Божией, Брестская уния в Белоруссии, Западной Вольни и Литве была окончательно упразднена на Полоцком униатском соборе 1839 г., то это знаменательное событие православные также постарались увековечить выпуском соответствующей медали.

Тогда, 12 февраля 1839 г., в Неделю Православия, в древнем русском городе Полоцке, откуда происходила православная святая подвижница Евфросиния Полоцкая, во время совместного служения Литовского епархиального греко-униатского епископа Иосифа (Семашко) с двумя другими униатскими архиереями — Полоцким Василием (Лужинским) и викарным епископом Брестским Антонием (Зубко) со множеством священников единогласно был принят Акт о присоединении униатской церкви к Православной. Воссоединение совершилось 25 марта 1839 г. на заседании Святейшего Синода в Санкт-Петербурге. Члены Синода после братского целования с архиереями приняли униатскую Западнорусскую церковь в полное общение с собой и возвели

епископа Иосифа Семашко в сан православного архиепископа Литовского и Виленского. Святитель Иосиф, впоследствии получивший сан митрополита, продолжал еще много лет ревностно трудиться над уничтожением остатков унии. Всего в православие перешло тогда свыше 1600 приходов и более 1 миллиона 600 тысяч верующих.

В память радостного для Православной церкви и русского народа события воссоединения по указу императора Николая I была отчеканена памятная медаль с изображением на лицевой стороне Нерукотворенного на убрусе образа Спаса-Христа как Истинного Первосвященника и надписью на церковнославянском языке вверху: «Такова имама Первосвященника» с указанием источника этой апостольской цитаты (Евр. VIII,1). Внизу медали выбиты великие слова о святой силе любви и единения: «Отторгнутые насилем (1596) воссоединены любовью (1839)». На оборотной стороне представлен святой восьмиконечный крест, как оружие нашего спасения, в сиянии, а по сторонам его надпись: «Торжество Православия 25 марта 1839».

На православной медали в отличие от латинской 1596 г. вместо римского папы, называемого латинским вероучением «наместником Христа на земле», Христос – «Истинный Архиерей во веки» и сияющий божественным светом православный крест. Здесь действительно изображено духовное торжество православия, светлая радость Небесного Бога-Отца и настоящая жертвенная любовь Матери-Церкви

Лицевая и оборотная сторона медали с надписью «Отторгнутые насилем (1596) воссоединены любовью (1839)», выпущенной в память возвращения униатов в лоно Русской Православной церкви.

Источник: URL: <http://www.inoforum.ru/forum/index.php?showtopic=25531>

о возвращении бывших на «стране далече» родных детей, ранее бывших похожими на блудного сына из известной евангельской притчи.

Следует заметить, что сравнение двух медалей: одной – по поводу Брестской унии в 1596 г., а второй – по случаю воссоединения униатов в 1839 г. - произвело большое впечатление на всех присутствовавших участников Львовского церковного собора 1946 г.³ Указывая на различие этих медалей, делегат Московской патриархии протоиерей Константин Ружицкий (1888–†18.11.1964) в своем докладе на соборе воскликнул: «Так характерны эти медали! Как много, красноречиво говорят они о святом православном Востоке и гордом Западе, отступившем от единства церковного...»⁴.

Важным этапом в массовом возвращении униатов в лоно Русской Православной церкви явилось воссоединение карпаторусинских эмигрантов, которое состоялось в свободной от любых религиозных преследований Северной Америке в конце XIX и начале XX в. До этого присоединение униатов к Православной церкви состоялось на Холмщине. Там 11 мая 1875 г. в православие возвратилось 236 приходов численностью до 234 000 человек.

Процесс этот продолжался и в дальнейшем, по мере того как с Русью (Украиной) воссоединялись другие отнятые у нее в прошлом земли. В марте 1946 г. на Львовском церковно-народном соборе Греко-католической (униатской) церкви западных областей Украины Брестская уния была упразднена и в этих областях, ранее входивших в состав Австро-Венгрии. Однако какая-то часть невоссоединившихся униатов ушла в подполье и эмиграцию и агрессивно заявила о своем существовании в конце 80-х - начале 90-х гг. XX в.

Сведений о нумизматических памятниках этих двух массовых присоединений из униатства к православию не обнаружено.

Первопроходцами, или, как говорят североамериканские русины, пионерами в этом спасительном и богоугодном деле явились отец Алексей Товт [англ. Alexis Toth] (1853-1909) и его прихожане. Протоиерей Алексей Товт, бывший профессор церковного права в греко-католической семинарии в Пряшеве, стал лидером карпаторусских униатов в США, эмигрировавших из Галицкой и Подкарпатской Руси, и инициатором возвращения их в православие. Он в 1889 г. прибыл в Америку, возглавил униатский приход и стал председателем собраний униатских священников в штате Миннесота.

25 марта 1891 г., в Неделю Торжества Православия, в Миннеаполисе епископ Алеутский и Аляскинский Владимир (Соколовский-Автономов) из Сан-Франциско по просьбе отца Алексея Товта воссоединил с Русской Православной церковью весь приход в составе 405 человек⁵.

Переход прихода о. Алексия в православие послужил примером для многих униатских общин в США и Канаде. Отец Алексий неустанно проповедовал, вел напряженную миссионерскую работу среди униатов-карпатороссов. При его непосредственном участии к 1909 г. было организовано 17 православных приходов и присоединено к православию около 20 тысяч верующих. А до Первой мировой войны с Русской Православной церковью в Америке воссоединилось около 120 униатских карпаторусинских приходов. В результате миссионерско-просветительных трудов протопресвитера Алексия после его кончины между Первой и Второй мировыми войнами в православие перешли сотни тысяч униатов в Америке и на родине святого - в Словакии⁶. За огромные миссионерские труды отец Алексий Товт в 1994 г. Православной церковью в Америке причислен к лику православных праведников как «отец американского православия».

В 1916 г. в честь 25-летия первого присоединения карпаторусинов из униатства к православию в Новом Свете были организованы торжественные празднования. Эти торжества послужили прямым поводом к выпуску соответствующей православной медали в честь Торжества православной веры⁷. Американская медаль с довольно интересными изображениями была выпущена в 1916 г. Алеутской и Североамериканской епархией Русской Православной церкви по благословению управляющего архиерея архиепископа Евдокима (Мещерского; 1869-1935). Изготовленная из простого и относительно дешевого материала (предположительно, олова), она воистину стала народной медалью.

В центре этой епархиальной медали круглой формы (диаметр медали 40 мм) изображены два священнослужителя. Представители высшей иерархии – православный епископ в монашеском одеянии и католический в одежде латинского бискупа - протягивают друг другу правые руки. Вверху их братского общения изображены два ключа и два архиерейских жезла – символы архиерейской власти, на которых расположены открытая Книга Священного Писания и Евхаристическая Чаша. Выше этих церковных символов помещены в сиянии главнейшие догматические символы христианства – треугольник (символ Божественной Троицы) с голубем – символом Святого Духа, а ещё выше на ленте надпись «Мы братья». На нижней стороне медали на фоне веток лаврового дерева – древнего символа победы – находятся слова, с которыми православные священнослужители приветствуют и лобызают друг друга во время соборного совершения Божественной литургии перед пением Символа веры: «Христос посреди нас!» Такое богослужбное единство, духовное братание возможны лишь при достижении единства в вере, в догматах, при неискаженном позднейшими вставками Никео-Цареградском Символе веры.

С двух сторон на этой же стороне медали вычеканены две даты: «1649» и «1916». Первая дата, находящаяся за спиной католического священнослужителя, символизирующего униатство, является неверной датой заключения Ужгородской унии в Закарпатье, которая на самом деле была насильно навязана на несколько лет ранее - 24 апреля 1646 г. На Закарпатье унию с латинской церковью заключили только 63 православных священника, перешедших 24 апреля 1646 г. в Ужгороде на сторону католицизма. А Акт об унии был оформлен лишь в 1652 г. со значительными фактическими ошибками. Этим, возможно, следует объяснять разноречивую датировку Ужгородской унии. Так, на медали датой возникновения унии назван 1649 г.

Простой же народ, несмотря на формальное и навязанное им униатство с католицизмом, продолжал держаться «старой веры». В Закарпатье сохранились юлианский богослужебный календарь, церковнославянский язык, традиционные для этой местности церковные распевы и иконография. Славянское богослужение помогло сохранить национальную идентичность и противостоять окатоличиванию и мадьяризации вплоть до начала XX в. Процесс возвращения карпаторусских униатов стал массовым в среде карпатороссов, эмигрировавших в Северную Америку.

Ужгородская уния была ликвидирована самим закарпатским ду-

Лицевая и оборотная стороны медали (из собрания автора).

ховенством без епископа, как и была принята в свое время незначительной частью приходского духовенства без архиерея. 28 августа 1949 г., на праздник Успения Пресвятой Богородицы, в Николаевском монастыре в Мукачево был подписан Акт о переходе греко-католиков в православие. Ныне более 60 % русинов Закарпатья являются православными, а 35 % — греко-католиками (см.: ru.wikipedia.org/wiki/Русины). Вновь появление униатства связано с распадом бывшего СССР и появлением независимой Украины.

Вторая дата, расположенная со стороны православного священнослужителя, обозначает время массового перехода русинов из униатства в православие, которое совершилось в далекой от Закарпатья Америке на 270-м году фактического существования этой печальной унии среди русинского народа, крещенного в православии святым Мефодием, архиепископом Моравским, братом составителя славянской азбуки святого равноапостольного Кирилла Философа.

Дата «1916» на медали также увековечивает год учреждения отдельного викариатства для русинов в Североамериканской епархии Русской Православной церкви и поставления для них епископа Стефана (Дзюбая). Первый епископ новооснованного во втором по величине городе в штата Пенсильвания Питтсбурге (англ. Pittsburgh) Карпаторусского викариатства Стефан (Александр Дзюбай) родился 27 февраля 1857 г. в Калниках (Бережанец, Закарпатская Русь) в униатской семье. В 1880 г. окончил духовную семинарию со степенью доктора теологии. В следующем году женился на дочери священника Андрея Чичка и был рукоположен во священника. Вскоре после этого (ноябрь 1881 г.) умирает жена, и его назначают вторым священником Троицкой церкви в Ужгороде. В 1889 г. эмигрирует в Америку, путешествует по стране и помогает организовывать униатские приходы во многих штатах и городах. При этом у него возникают трудности, связанные с бывшим ранее бракосочетанием. В 1913 г. назначен викарием униатской церкви Америки. Разочаровавшись в униатской церкви, 30 июля 1916 г. он порывает с униатством и принимает решение перейти в Православную церковь, в которой постригается в монашество с именем Стефан. В августе 1916 г. архимандрит Стефан хиротонисан во епископа Питтсбургского, викария Алеутской епархии. Чин хиротонии совершали архиепископ Евдоким (Мещерский), епископ Александр (Немоловский) и митрополит Герман (Шехад) из Антиохийского патриархата в Никольском кафедральном соборе Нью-Йорка. По плану архиепископа Евдокима его служение в сане епископа должно было подтолкнуть униатов к активному продолжению возвращения в православие. Однако из-за плохого отношения к клиру и преклонного возраста миссия епископа Стефана не имела

значительного успеха. В октябре 1922 г. он самочинно объявил себя главой епархии, хотя был только викарием у архиепископа Александра (Немоловского), и посвятил твердого русина-галичанина архимандрита Адама (Филипповского) во епископа Канадского. В связи с обидой, что на место архиепископа Александра избрали не его, а митрополита Платона (Рождественского), он после 1924 г. переходит обратно в католичество в надежде получить от Рима сан епископа униатской церкви в Америке. Униатским епископом его не назначили. В результате своих неканонических действий и амбиций он оказался в полной изоляции. От переживаний он был вынужден уйти в римско-католический монастырь в Греймуре, Нью-Йорк, в котором в 1933 г. скончался⁸. Это замечательное дело по административной организации отдельного викариатства для русинов с целью продолжения миссии среди них по возвращению в родную отеческую православную веру было немного опоздавшим деянием. Конец XIX в. был более благоприятным временем, а протоиерей отец Алексей Товт мог быть более удачным кандидатом в архиереи, как это и предполагал святитель Тихон (Белавин).

На обратной стороне медали изображены: сверху - восьмиконечный (традиционно называемый русинами трехраменным) православный крест в сиянии, справа и слева – российский и американский государственные флаги, внизу гирлянда из лаврового дерева с надписью «Свет Христов просвещает всех». Все надписи сделаны гражданским шрифтом согласно правилам дореволюционного правописания русских слов.

На медали мы видим яркую картину преодоления раскола и прекращения вражды между сыновьями одного народа, свидетельство их братской любви и единства в истинной православной вере святых Крестителя Руси великого князя Владимира и равноапостольной Ольги Киевских. Русины вновь стали родными братьями по духу, находятся в «Единой Святой, Соборной и Апостольской Церкви» (Символ веры), причащаются из одной Чаши Христовой, одинаково понимают Священное Писание, и Христос находится посреди них.

Рассмотрев все три медали, касающиеся заключения и расторжения Брестской и Ужгородской уний, принесших много зла и страданий русинскому народу в Малой, Белой и Карпатской Руси, можно отметить, что только изображения православных медалей наиболее выражают неискаженное мирском духом христианское вероучение, основанное на Святом Евангелии, подлинную заботу об спасении заблуждающихся униатов и соответствуют евангельскому духу любви к ним. Католическая же медаль 1596 г. папы Климента VIII в соответствии со средневековым учением об институте папства свидетельствует не

только о духовном, но и о национальном порабощении православных русинов. Освобождение от этих духовных пут наши русины получили только при помощи Божией благодаря братской Великой России. Многие русины подъяремной Галицкой Руси, оставшиеся вне границ императорской России, из унии смогли возвратиться в материнское лоно Русской Православной церкви только в более свободном, чем Австро-Венгерская империя, американском Новом Свете при пастырской заботе о них русской церковной иерархии.

В заключение повторим слова отцов-участников Львовского Церковного собора 1946 г., что сравнение латинской и православной медалей «весьма убедительно отражает разницу двух миров, построенных одного – на гордости, а другого – на любви»⁹. Значительная часть галицко-карпатских русинов, белоруссов и малоруссов-украинцев смогла заметить это различие между двумя верами и с помощью Божией смело встать с колен перед римским папой навсегда. Дай Бог, чтобы их пример и твердое стояние в православной вере открыли глаза всем остальным!

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Некоторые исследователи (напр., *Карамзин Н.М.* История государства Российского. Т. 10) говорят, что перед папой падает ниц русин. При таком взгляде колленнопреклонная фигура символизирует весь западнорусский народ.

2. Согласно прим. 577 к 9 тому «Истории Русской Церкви» митрополита Макария (Булгакова), первое изображение этой медали представлено знаменитым церковным историком католической церкви Цезарем Баронием в самом конце 7-го тома его летописей. Современным изданием, в котором имеется изображение медали, посвященной заключению унии, является «Славянская энциклопедия. Киевская Русь – Московия» в 2-х т. Т. 2. «Н-Я». 2001. С. 562.

3. *Хруцкий С., секретарь.* Обращение Инициативной группы по воссоединению Греко-католической церкви с Русской Православной церковью // Львовский Церковный собор. Документы и материалы. 1946-1981. М.: Изд. Московской Патриархии, 1982. С. 58.

4. *Ружицкий Константин, протоиерей.* Доклад. // Указ. сборник. С. 95.

5. *Коханик Петр, протопресвитер.* Начало истории Американской Руси // Прикарпатская Русь под владением Австрии. Trumbull, Connecticut, 1970. С. 516, 490.

6. Православная энциклопедия. Т. 1. С. 658-659. URL: <http://www.pravenc.ru/text/64636.html> (дата обращения: 01.09.2011 г.).

7. Высочайшая благодарность прихожанам в Миннеаполе, Минн. С. 210. // Американский Православный Вестник. 1916; На Миннеапольское торжество (телеграммы). С. 675, 678; От Миннеапольского Юбилейного Комитета. С. 592; 25-летие Православия в Америке. С. 644-645; *Васильев В., свящ.* Юбилейные Миннеапольское Торжества. С. 676-679.

8. См.: URL: http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_330 (дата обращения: 01.09.2011 г.).

9. Обращение Инициативной группы... С. 58.

ЕДИНЬЙ КНИЖНЬЙ интернет-магазин

Первый тематический книжный магазин по истории Юго-Западной Руси. Высылаем каталог по почте и поможем с приобретением мелкооптовых партий книг.

Книги в наличии:

- Ульянов Н. Происхождение украинского сепаратизма
- Русская Галиция и «мазепинцы»
- Сидоренко С. Украина - тоже Россия
- Чуев С. Украинский Легион
- Геровский Г. Язык Подкарпатской Руси
- Аристов Ф. Литературное развитие Подкарпатской Руси
- Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси
- Журнал «Русин»

Совместный проект сайтов «Единая Русь» (www.edrus.org), «Украинские страницы» (www.ukrstor.com) и «Малорусской народной исторической библиотеки» (mnib.malorus.org).

Адрес магазина в Интернете: <http://magazin.malorus.org>

e mail: magazin@malorus.org

Тел.: +7 (903) 53 44 218

Игорь БУРКУТ

ЮГОСЛАВСКИЕ РУСИНЫ И УКРАИНЦЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ (1941-1945 гг.)

Югославия во Второй мировой войне, наряду с СССР и Польшей, понесла самые большие человеческие и материальные потери. В противоборстве пало более 1,7 млн. человек, или 10,8 % всего населения страны. Большинство погибших составили жертвы кровавого межнационального конфликта. Среди них были и представители национальных меньшинств, в том числе русины и украинцы.

На балканских землях, отошедших под власть Вены в результате войн с Османской империей, с середины XVIII до начала XX в. поселилось несколько десятков тысяч выходцев из Закарпатья, Пряшевщины, Лемковщины, Галиции и Буковины. Около двух третей из них называло себя *русинами*, а переселенцы в Боснию конца XIX – начала XX в. уже использовали самоназвание *украинцы*. В созданном после распада Австро-Венгрии Королевстве Сербов, Хорватов и Словенцев (с 1929 г. – Королевстве Югославии) русины и украинцы оставались национальным меньшинством, представители которого компактно проживали в Бачке, Среме, Банате, Славонии и Боснии. В подавляющем большинстве это были крестьяне, весьма далекие от политической активности. Однако в результате социального расслоения в этой среде возрастало количество сельскохозяйственных рабочих и близких к ним малоимущих крестьян.

Часть из них еще в конце XIX в. начала воспринимать социалистические идеи. Кроме привлекательного для бедноты социального равенства, социалисты проповедовали также равенство национальное. А многим русинам и украинцам Придунайского региона эти идеи были близки. Лозунги хорватского или сербского национализма увлечь их не могли: они понимали, что в случае победы сторонников Великой Сербии или Великой Хорватии насильственной ассимиляции, подобной уже проводимой Будапештом, им не избежать.

На территории Бачки и Срема (нынешняя Воеводина) в 90-х гг. активно действовал социалистический агитатор Мыкола Гвожджак, русин по происхождению. А в русинском селе Петровцы неподалеку от г. Вуковара (в современной Хорватии), местную организацию социалистической партии даже возглавил сельский староста Дорокази, за что его в 1898 г. арестовали власти. Крестьяне, вооружившись ви-

лами, мотыгами и лопатами, пытались освободить старосту, но были разогнаны полицией¹.

В период распада Австро-Венгрии и формирования Королевства СХС сторонники левых идей среди местных русинов и украинцев заметно радикализировались. В городе Вуковаре, селах Миклошевцах и Петровцах в 1919-1920 гг. возникают и укрепляются местные организации Компартии Югославии. Со временем им удалось провести несколько резонансных акций – например, успешную забастовку сельскохозяйственных рабочих в имении графа Элца в Грабове (1937 г.). Однако переоценивать влияние коммунистов на бачванско-сремских русинов не следует. Крестьяне были слишком погружены в повседневные заботы о хозяйстве, и времени на занятия политикой у них почти не оставалось. Их усилия в общественной жизни направлялись главным образом на сохранение этнической самоидентичности. Серьезные проблемы возникали в религиозно-церковной жизни, где усиливалась напряженность в отношениях с Сербской православной церковью, которую поддерживали королевские власти. Она резко отрицательно относилась к церковной унии, стремясь ограничить влияние Крижевацкой епархии, в юрисдикции которой пребывало около 40 тыс. греко-католиков.

Греко-католичество, сходные язык и культура объединяли русинов и украинцев, хотя нередко члены одной семьи пользовались разными этнонимами: образованная молодежь чаще воспринимала новое национальное имя «украинцы». Соседи разного этнического происхождения этих тонкостей, как правило, не знали. Сербы воспринимали русинов как часть русского народа и по традиции относились к ним неплохо. А к украинцам еще со времен Первой мировой войны отношение было отрицательное – как к австрофилам, потенциальным изменникам в случае немецко-югославского конфликта.

Кроме переселенцев конца XIX – начала XX в., в украинскую общину Югославии входили политэмигранты из бывшей Российской империи, осевшие на Балканах. В Загребском университете учились и выходцы из насильственно присоединенной к Польше Восточной Галиции², в большинстве своем – члены нелегальной Организации украинских националистов (ОУН). Они устанавливали контакты с бачванско-сремскими русинами, пропагандировали в их среде свои идеи.

Югославские спецслужбы, осведомленные о тесных связях ОУН с немецкими нацистами, итальянскими фашистами и хорватскими уставами, считали украинских националистов вражеской агентурой. Они не только арестовывали активистов ОУН, но и прилагали усилия к запрету общественных организаций, в которых те имели сильные по-

зиции. В частности, преследованиям со стороны властей подверглась «Просвита», на протяжении ряда лет легально действовавшая среди украинцев и русинов Югославии. А общей для этого национального меньшинства культурно-национальной организацией было созданное в 1919 г. «Руске народне просветилне друштво у Краљовини Сербох, Хорватах и Словенцох». В отличие от «Просвиты» там преобладали русофилы³. Несмотря на различия, русины и украинцы в межвоенной Югославии преимущественно выступали как единая община.

Представители этого национального меньшинства проживали в этнически неоднородной среде, их соседями были потомки переселенцев из разных стран. После 1933 г. особую политическую активность среди них развивали члены организаций немецкого национального меньшинства. Спецслужбы гитлеровской Германии через легальную общественную организацию «Культурбунд» и молодежную – «Гитлерюгенд» готовили кадры для удара в спину Югославии в случае войны против нее. В селах с немецким населением действовали эмиссары из Германии, которые официально назывались *Wanderlehrer*, т.е. «странствующие учителя». Они формировали первичные организации «Гитлерюгенда», обучая молодежь владению огнестрельным оружием и тактике действий отделения, взвода и роты. Через «Культурбунд» таким же обучением были охвачены и немцы-мужчины в возрасте до 35 лет. Военную подготовку прошли около 32 тыс. этнических немцев Югославии⁴.

«Пятая колонна» формировалась под носом югославских властей, но те не предпринимали действенных мер по нейтрализации враждебной деятельности. И когда 6 апреля 1941 г. вермахт силами своих 2-й и 12-й армий (вместе – 30 дивизий) нанес удар по Югославии, с тылу им помогали полувоенные формирования этнических немцев, созданные до войны. Из югославской армии массово дезертировали хорваты, албанцы, венгры, итальянцы, украинцы и представители ряда других национальностей, крайне недовольных шовинистической политикой официального Белграда.

Вместе с гитлеровцами действовали войска союзников Германии – Италии, Венгрии, Болгарии. Венгерская 3-я армия вторглась в Югославию 11 апреля и за четыре дня заняла Бачку, Баранью, Меджумурье и Прекомурье⁵. На этих землях проживала значительная часть бачванско-сремских русинов Югославии. Остальные (жители Срема и Славонии) оказались на территории НГХ – провозглашенного 10 апреля Независимого Государства Хорватии. В состав этого государства с согласия оккупантов были включены также Босния и Герцеговина.

Королевская Югославия капитулировала 17 апреля 1941 г., ее территорию разделили захватчики. Капитуляцию отказалась признать часть югославских военнослужащих во главе с полковником Драголюбом (Дражей) Михайловичем. Приняв историческое имя «четников», они начали партизанскую борьбу с целью восстановления королевской Югославии с династией Карагеоргиевичей на престоле. Этим же именем себя называли и другие вооруженные отряды, в том числе и те, которые сотрудничали с гитлеровцами – например, «Лесной штаб четнических отрядов» во главе с Костой Печанацем, который действовал только в Сербии. Существовали и группы с таким же названием, создававшиеся на местах как отряды самообороны. Нередко преступления этих четников, никому не подчинявшихся, приписывались частям под командованием Дражи Михайловича (с 1942 г. носившим название «Югославской армии на родине»).

Деятельность «диких четников» – отрядов, стихийно возникавших в местностях с сербским населением, оказалась направленной не столько против войск и администрации оккупантов, сколько против мирного населения католического и мусульманского вероисповедания. Таков был их ответ на чудовищные преступления хорватских нацистов – усташей. А те использовали массовое недовольство хорватов великодержавной политикой сербской верхушки межвоенной Югославии для раздувания ненависти к сербам вообще. По образу гитлеровских в НХГ создавались «фабрики смерти», среди которых – концлагерь Ясеновац, место уничтожения сотен тысяч людей разных национальностей, прежде всего – сербов.

В стране развернулась межнациональная резня, которую усташаи начали при поддержке значительной части католического клира (особенно монахов-францисканцев), зверски уничтожая православных сербов, а заодно – евреев и цыган. Почти два миллиона сербов в НХГ ими были обречены на исчезновение: треть планировалось обратить в католичество, треть изгнать из страны и треть уничтожить. На защиту сербов поднялись четники.

Однако они не только вступали в вооруженные стычки с подразделениями усташской милиции или бандами «диких усташей», то есть сельского и местечкового отребья, грабившего и убивавшего своих сербских соседей. В ответ на уничтожение сербов они начали вырезать хорватские и мусульманские села. Вместе с мирными римокатоликами хорватами от их террора страдали местные поляки, чехи, словаки, итальянцы – все, кто исповедовал католицизм. В этот скорбный список попали и боснийские русины и украинцы, греко-католики по вероисповеданию. Им четники мстили не только за конфессиональную принадлежность, но и за то, что некоторая часть местных

украинцев пошла на прямое сотрудничество с усташским режимом. А между усташами и ОУН еще с довоенных времен установились, по их собственному определению, «сердечные отношения». Лидера ОУН Андрея Мельника и главу усташей Анте Павелича связывала личная дружба. После провозглашения НГХ в Загребе легально действовало представительство ОУН во главе с Василем Войтановским.

Галичанин по рождению, он во времена Габсбургов проходил службу в австро-венгерской армии в главном городе Хорватии. В 20-е гг. вернулся и здесь женился на хорватке. В межвоенный период, действуя нелегально, координировал деятельность студентов-оуновцев с высшим руководством организации. А когда гитлеровцы напали на СССР, распространил среди сторонников украинского национализма в Хорватии письмо руководителя ОУН (м) полковника А. Мельника с призывом принять активное участие в вооруженной «борьбе против большевистской оккупации» Украины.

К тому времени ранее единая ОУН уже раскололась на две враждующие фракции – мельниковскую (м) и бандеровскую (б). Но на призыв создавать собственные вооруженные формирования в Хорватии откликнулись представители обеих фракций. Уже в июне 1941 г. из украинцев – студентов агрономического факультета Загребского университета было создано первое отделение будущего Украинского легиона. Его организаторы планировали создать украинскую дивизию, которая отправится на Восточный фронт, чтобы «освободить Украину» вместе с «союзным вермахтом». В состав дивизии хотели включить и бывших белогвардейцев – уроженцев Украины, и кубанских казаков из состава врангелевских частей, очутившихся в 20-е гг. на территории Югославии. Но гитлеровцы отказались даже рассматривать вопрос об организации украинских вооруженных сил: Украина им была нужна лишь как колония, а не «союзник», и значительную часть ее населения нацисты обрекли на физическое уничтожение или депортацию.

В. Войтановский тут же обратился к руководству усташей и получил от них добро на формирование добровольческого легиона в составе хорватской армии (так называемых «домобранов», т. е. «защитников родины»). В состав этой части записалось 505 добровольцев, из них был сформирован батальон, носивший «домобранческую» униформу с нашивками украинских национальных цветов на мундирах⁷. Затем 30 ноября 1941 г. легион принял присягу на верность Украине, однако на Восточный фронт его не отправили. Вместо этого добровольцев бросили против партизан Тито: после нападения Германии на СССР югославские коммунисты призвали народ к восстанию против оккупантов и приступили к формированию партизанских отрядов

почти по всей территории бывшей Югославии. В этих отрядах с самого начала оказались представители русинской и украинской общин Югославии – в Среме, Славонии, Боснии. И в Бачке тогда возникли первые партизанские отряды, однако их судьба сложилась трагически – о ней речь пойдет позже.

Участие в карательных акциях против партизан никакого энтузиазма среди добровольцев Украинского легиона не вызвало, хотя в боях они участие принимали и даже получали награды НГХ. Одна из рот вступила в переговоры с партизанами, о чем проведатели усташей, и в 1942 г. легион был расформирован. К тому же командир легиона подполковник Владимир Панькив, по мнению украинских националистов, оказался агентом НКВД и сделал все от него зависящее, чтобы приблизить бесславный конец этого вооруженного формирования⁸.

Следует подчеркнуть, что среди добровольцев легиона заметную часть составляли бывшие львовские студенты, сбежавшие от Красной армии осенью 1939 г. А осевшие в Боснии в конце XIX – начале XX в. украинцы из Галиции и Буковины в подавляющем большинстве своем не стремились с оружием в руках поддерживать профашистский режим усташей. Они на первых порах воздерживались от какой-либо политической активности, чтобы не оказаться втянутыми в кровавое противостояние сербов и хорватов.

Еще 2 мая 1941 г. с обращением к украинцам и русинам Югославии обратился «Украинский комитет на Балканах». В нем содержался призыв не участвовать в политической жизни или государственной службе во время немецкой оккупации. А 22 июля 1941 г. этот орган опубликовал резолюцию, в которой говорилось: «Мы, украинцы-русины, одинаково любим наших братьев-славян сербов и хорватов, поэтому, как гости этой страны и славянские братья на юге, не будем участвовать в политической деятельности сегодняшней власти, пока продолжается оккупация югославских территорий, не будем участвовать во взаимных столкновениях и боях между народами, которые здесь живут...»

В связи с тем, что деятельность «Украинского комитета на Балканах» ограничилась лишь изданием листовок, а его состав остался неизвестным исследователям, современные историки считают комитет порождением титовской пропаганды. Даже в таком случае украинцам и русинам на Балканах была предложена наиболее рациональная в тех условиях модель поведения – неучастия во взаимном межнациональном кровопролитии и несотрудничество с оккупационными властями. Пример Украинского легиона показал: создание вооруженных формирований под эгидой местных фашистов противоречит коренным интересам национального меньшинства. Наоборот, оно лишь заметно

усложнило и без того непростые отношения балканских украинцев и русинов греко-католического вероисповедания с православными сербами.

По мере нарастания напряженности в межнациональных отношениях представители национальных меньшинств на Балканах вынуждены были делать выбор в пользу той или иной политической силы. Наиболее приемлемой для большинства русинов и украинцев тогда оказалась Компартия Югославии, которая предлагала компромиссный вариант решения острых национальных проблем на основе создания федеративного государства, в котором были бы гарантированы национальные права всех проживающих на его территории «народов и народностей».

В Боснии и Герцеговине больше всего украинцев жило в районе Прнявора – около 5 тыс. Они нередко селились рядом с поляками, вместе с которыми переехали сюда из Галиции. Местные мусульмане считали их одним народом. Даже современные боснийские историки пишут: «Существовали две группы польских переселенцев: одну группу составляли поляки-католики, говорившие на польском языке, а вторую – украинцы с украинским языком и униатской верой»⁹. В партизанские отряды они шли вместе, совместно сражались против оккупантов и местных коллаборационистов. В составе Народно-освободительной армии Югославии (НОАЮ), созданной коммунистами, в августе 1944 г. был сформирован Польский батальон 18-й среднебоснийской бригады 53-й дивизии. Особенно он отличился в боях против четников¹⁰. С ними у представителей национальных меньшинств были свои счеты. Так, 13 мая 1942 г. четники сожгли польско-украинские села Раковац и Кунова в Боснии¹¹, убили много людей. Уцелевшие от террора взялись за оружие.

В Польском батальоне вместе служили этнические поляки и украинцы. Факт необходимо особо подчеркнуть: на их исторической родине, в местах совместного проживания поляков и украинцев, в это время происходила кровавая трагедия взаимного уничтожения. Спровоцированная гитлеровскими оккупантами и проводимая ультрарадикальными элементами из числа польских шовинистов и украинских этнонационалистов, она унесла жизни десятков тысяч невинных поляков и украинцев. А в Боснии местные поляки и украинцы, выходящие из охваченных взаимным истреблением пограничных польско-украинских территорий, мужественно громили общего врага, приближая победу над гитлеризмом.

Украинцы и русины также воевали в Боснии в составе других партизанских отрядов и частей НОАЮ. Главными их противниками были части вермахта, СС, хорватских усташей и домобранов. На 31 декабря

1944 г. на территории Югославии находились 21 немецкая дивизия вермахта и СС, 1 полицейская дивизия и 14 полицейских полков СС, а также 15 усташско-домобранских смешанных дивизий, 1 усташская бригада и другие части¹². В частности, гитлеровцы бросили против титовских партизан 13-ю горнострелковую дивизию войск СС «Ханджар» (сформирована из боснийских мусульман), 23-ю горнострелковую дивизию войск СС «Кама» (сформирована из хорватов), 7-ю добровольческую горнострелковую дивизию СС «Принц Евгений» (сформирована из банатских фольксдойче). Под командованием гитлеровцев в Боснии воевали и соединения, сформированные из русских – 15-й казачий кавалерийский корпус СС¹³, Русский охранный корпус на Балканах¹⁴, некоторые полицейские формирования.

Часть их военнослужащих переходила на сторону титовских партизан, к партизанам бежали и советские граждане, насильно вывезенные гитлеровцами на принудительные работы. В итоге, по подсчетам историка Т.С. Бушуевой, в 188 частях, соединениях и военных учреждениях НОАЮ служило свыше 6 тыс. граждан СССР¹⁵. Нередко из них формировали «русские» батальоны, роты и взводы, в которые попадали люди разного этнического происхождения. Среди них были русские эмигранты – бывшие белогвардейцы¹⁶, а также некоторая часть украинцев и русинов – граждан Югославии.

На территории НГХ немало русинов и украинцев воевало в партизанских отрядах Славонии. Среди них был Иван Сенюк (псевдоним «Дядя»), которого посмертно удостоили звания Народного героя Югославии – единственного среди всех представителей этого национального меньшинства Югославии. Уроженец славонского села Верхние Андреевцы, он происходил из семьи галицких переселенцев. В борьбу против нацистов вступил в конце июня 1941 г. и благодаря своим личным качествам быстро выдвинулся в партизанские командиры. Майор НОАЮ Иван Сенюк стал комиссаром, потом командиром 12-й Славонской пролетарской бригады и умер от ран в августе 1944 г.¹⁷

А в 16-й Славонской бригаде имени Й. Влаховича в конце 1943 г. предпринималась попытка сформировать из славонских русинов отдельный батальон или хотя бы роту. Однако в боях с русскими казаками-коллаборационистами бригада понесла тяжелые потери, вследствие чего от идеи пришлось отказаться. Снова вспомнили о ней, когда в середине 1944 г. в НОАЮ уже служило около 2 тыс. русинов и украинцев, и объективные условия для создания отдельной русинской части в Славонии и Среме были налицо. Однако против этого выступили политработники НОАЮ русинского происхождения. Они высказали опасение, что в отместку за формирование такой

части оккупанты и коллаборационисты развернут репрессии против русинов, и это может поставить этническую общину на грань физического уничтожения¹⁸. Правда, в составе 6-го ударного корпуса НОАЮ в Славонии действовал Русско-украинский батальон под командованием капитана Милоша Вуйича-Бьелаца, в котором служили люди различных национальностей¹⁹.

Значительная часть бачванско-сремских русинов (не менее 12 тыс. чел.) проживала в Бачке, и места их расселения в 1941 г. оказались оккупированными венгерской королевской армией. Для разворачивания партизанской войны эта территория не годилась – широкая равнина без крупных лесных массивов не могла обеспечить укрытия партизанам. И все же в конце 1941 г. здесь были сформированы Шайкашский партизанский отряд (40 бойцов), отряды в Чуруге и Джурджево. В них вступали местные сербы, словаки, русины и др. Венгерские оккупационные власти прилагали значительные усилия, чтобы противопоставить представителей национальных меньшинств этническим сербам, однако на борьбу с оккупантами поднялись люди различных национальностей. В Шайкашском партизанском отряде, например, было 18 уроженцев русинского села Джурджева. Сам отряд делился на группы, располагавшиеся в различных местах. Группа из Джурджева перепрятывалась в болотистой местности, поросшей вербами и густым камышом, которую по-русински называли «Дюрдьовски рит»²⁰. Большинство членов группы, молодых парней, ранее не служили в армии, а их вооружение составляли всего одна винтовка и четыре-пять револьверов. Слабо вооруженные и необученные партизаны оказались в непростом положении, когда против них бросили хорошо подготовленные воинские и полицейские части.

Бои венгерских войск с ними начались в середине декабря 1941 г. В начале января 1942 г. партизанские отряды были разбиты, их остатки отступили на юг, и каратели приступили к массовым акциям устрашения мирных крестьян. До 2 тыс. солдат, жандармов и полицейских начали «чистку» населения перед самым православным Рождеством. Власти считали, что в Шайкаше готовится восстание как раз на этот праздник. Тех, кого подозревали в поддержке партизан, массово расстреливали. По сообщению Венгерского телеграфного агентства, к 10 января 1941 г. «ликвидировано около 1100 участников четнических банд, и продолжается процесс ликвидации двух тысяч пленных четников»²¹. «Четниками» венгерские пропагандисты в данном случае назвали коммунистических партизан-титовцев, а жертвами карателей стали в основном мирные люди.

Репрессии продолжились в других местностях южной Бачки, охватив и Новый Сад. Тела убитых сбрасывали в проруби на Дунае – тем-

пература воздуха тогда резко упала (минус 24 градуса). Погибли тысячи мирных людей – сербов, евреев, хорватов, словаков, немцев и даже венгров. Среди убитых в Шайкаше и Новом Саде было также 26 русинов.

Разгромив первые партизанские отряды и расправившись со всеми «подозрительными элементами», венгерские оккупанты праздновали победу. Они усилили ассимиляторскую политику на захваченных территориях, вели шовинистическую пропаганду, пытаясь увлечь население лозунгами «возрождения Великой Венгрии». Однако в русинской среде они популярностью не пользовались. Развернулась кампания призыва в венгерскую королевскую армию, а русинская молодежь пыталась избежать мобилизации, прячась в родных местах или убегая за Дунай, в Сербию. Но значительной части молодых русинов пришлось надеть униформу венгерских гонведов и отправиться на Восточный фронт или же в венгерские гарнизоны на оккупированной территории.

Их судьбы складывались по-разному. Венгерская королевская армия понесла большие потери. Только под Сталинградом 2-я армия венгров потеряла около 80 тыс. солдат и офицеров убитыми и 63 тыс. ранеными²². Часть венгерских военнослужащих попала в советский плен, среди них были и бачванско-сремские русины. Наряду со словацкими и некоторыми другими частями венгерские войска использовались в борьбе с советскими партизанами на оккупированной гитлеровцами территории СССР. Служившие в них бачванско-сремские русины, понимавшие украинский и русский языки, нередко исполняли роль переводчиков. Общаясь с местным населением, они вступали в контакты с подпольщиками и партизанами, помогая тем информацией и передавая оружие и боеприпасы.

Венгерские войска еще весной 1938 г. с боями заняли территорию Закарпатья, где находились до осени 1944 г. В эти части иногда попадали служить и бачванско-сремские русины, оказавшись не по своей воле на земле собственных предков. Их отношения с местными русинами характеризовались доброжелательностью и взаимным интересом.

Намного сложнее было общаться русинам, одетым в венгерскую форму, с галичанами. По соглашению с Хорти Гитлер позволил разместить венгерские части на территории современных Ивано-Франковской и Тернопольской областей, где они использовались для охраны коммуникаций и участвовали в антиповстанческих акциях. Их также использовали в боях против УПА на Волыни в 1943 г. Натолкнувшись на активный отпор, венгры быстро утратили боевой дух и были отведены из районов активной деятельности украинских по-

встанцев. А в 1944 г. командование 6-й Венгерской армии в Карпатах заключило с командованием УПА договор о перемирии и нейтралитете²³.

Эти события накладывали заметный отпечаток на положение русинов, служивших в венгерской армии. Если поначалу им приходилось терпеть унижения и издевательства со стороны сослуживцев – венгерских шовинистов по убеждениям, то по мере массового разочарования тех в целях войны их отношение к русинам менялось в лучшую сторону. Зная славянские языки, представители русинского национального меньшинства могли выступать посредниками в контактах с местным населением, которому деморализованные венгерские военнослужащие продавали за продукты и разнообразные услуги воинское имущество, оружие, боеприпасы.

Следует подчеркнуть, что подобное поведение характеризовало и часть русинов и украинцев, служивших в созданных гитлеровцами воинских и полицейских частях. Так, бойцы Посавского партизанского отряда, воевавшего на территории НГХ, поддерживали нелегальные контакты с украинцами из сформированных гитлеровцами частей. Возглавлял украинское подполье в гитлеровском гарнизоне Петро Кондрат. Он передавал партизанам информацию о планировавшихся гитлеровцами операциях, поставлял им боеприпасы и медикаменты, бинокли и ракетницы²⁴. Кстати, связь он поддерживал с бойцами Украинской роты Посавского отряда, в которую входили уроженцы Украины, бывшие советские военнопленные, волею судеб оказавшиеся в рядах югославских партизан.

На сторону партизан нередко переходили и местные русины, сильно мобилизованные в вооруженные силы Хорватии. Например, житель русинского села Петровцы Михал Дорокази в 1943 г. был призван в армию НГХ, но через пару месяцев с группой земляков покинул место службы и стал членом Дильского партизанского отряда²⁵. Вместе с сослуживцами прошел через все нелегкие испытания до окончательной победы над оккупантами.

В конце 1944 – начале 1945 г. тяжелые бои развернулись в местах проживания бачванско-сремских русинов. После освобождения Сербии, Македонии, Черногории и Санджака НОАЮ начала наступление на территории от Дравы и Дуная до Адриатического моря. Это была часть общего стратегического плана действий вооруженных сил антигитлеровской коалиции. Красная армия, совместно с НОАЮ освободившая Белград и восточные районы страны²⁶, наступала в Венгрии и Австрии. Армии западных союзников продвигались на север Италии. Немецкая группа армий «Е» под командованием генерал-полковника Люфтваффе А. Лера при поддержке коллаборационистских сил пыта-

лась удержать фронт против НОАЮ. После пяти с половиной месяцев тяжелых боев 12 апреля 1945 г. югославские войска прорвали Сремский фронт между Дунаем и железной дорогой Шид-Винковцы²⁷. В боях за освобождение родных мест принимали участие и бачванско-сремские русины как из числа давних участников партизанского движения²⁸, так и только что призванные в части НОАЮ²⁹. А участие в борьбе против гитлеровцев и коллаборационистов для многих русинов и украинцев Югославии не ограничивалось вступлением в партизанские отряды и части НОАЮ. Большинство крестьян продолжали заниматься хозяйством, и их поддержка освободительной борьбы проявлялась в оказании всесторонней помощи активным участникам Движения Сопротивления. Они предоставляли кров партизанам, вели разведку в интересах борцов с нацизмом, распространяли пропагандистскую продукцию подпольных организаций, лечили раненых партизан. Немало бачванско-сремских русинов оказывало помощь партизанам, снабжая их продовольствием, одеждой, обувью. Помогали они и пленным красноармейцам, содействуя их побегам. Такая помощь была сопряжена со смертельным риском.

Например, пятнадцатилетний русин Звонко Гарди Верешов, уроженец хутора близ Вуковара, в декабре 1944 г. сумел передать оружие пленным советским солдатам и офицерам, которых содержали на охраняемой территории спиртзавода в Вуковаре. Группа из 11 красноармейцев благодаря этому сумела вырваться из лагеря и пробиться к партизанам, а потом и соединиться с наступающими частями Красной армии³⁰.

Таким образом, в годы Второй мировой войны среди украинцев и русинов Югославии было немало активных участников Движения Сопротивления, а значительная часть представителей этого национального меньшинства оказывала действенную помощь борцам против нацизма. Подсчеты русинских историков показали, что на заключительном этапе войны в рядах НОАЮ боролись не менее 4 тысяч русинов и украинцев Югославии, что составляло 10 % всей численности этого национального меньшинства. Если же сравнить данный процент с удельным весом представителей всех «народов и народностей» Югославии в борьбе против нацистов, то он окажется заметно выше среднего: личный состав НОАЮ в конце войны достиг 800 тыс. солдат и офицеров, что составило 6 % всего населения Югославии³¹. Многие русины и украинцы Югославии, активные участники Сопротивления, получили высокие государственные награды и сделали карьеру в СФРЮ.

Однако часть представителей национального меньшинства воевала и с противоположной стороны фронта. Это добровольцы из Украинского легиона и многие молодые русины, насильно мобилизованные

в венгерскую королевскую армию и вооруженные силы НГХ. Судьбы многих из них сложились трагически. Сразу же после войны в Загребе состоялся судебный процесс над организаторами и участниками Украинского легиона. По его приговору была расстреляна группа легионеров, а также В. Войтановский с женой и сыном. А бывший командир легиона подполковник В. Панькив выступил на процессе свидетелем обвинения и наказания в судебном порядке избежал. Правда, через несколько лет он умер от отравления при невыясненных обстоятельствах.

Большинство русинов и украинцев Югославии в годы войны политической активности не проявляло, а пыталось элементарно выжить в неблагоприятных условиях. После войны многие из них сменили место жительства. В 1946 г. из Боснии массово репатриировались поляки на переданные Польше западные земли. Вместе с ними выехали и члены их семей, украинцы по происхождению. А из Воеводины в Германию были высланы многие этнические немцы, вместо них в покинутые дома вселялись представители других национальностей, в том числе русины и украинцы.

В официальных документах новой Югославии установилось имя «русин-украинец», которым обозначали представителей национального меньшинства, считавшегося единым. Однако споры о его единстве продолжались, приобретая временами острый характер³².

Вторая мировая война наложила заметный отпечаток на дальнейшую судьбу русинов и украинцев Югославии, поэтому память о грандиозном историческом событии у представителей этих этнических общин современных Сербии, Хорватии, Боснии и Герцеговины по-прежнему сохраняется. Ее не смогли вытеснить даже трагические события конца XX ст., когда распалась единая Югославия и в ходе кровавых конфликтов погибли сотни тысяч людей. Среди погибших оказалось немало тех русинов и украинцев, которые выжили в аду Второй мировой войны, а также их детей и внуков. Когда нации-автохтоны при помощи оружия пытаются решать свои застарелые споры, неминуемо страдают национальные меньшинства, оказавшиеся меж двух огней.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. *Костелник В.* Русини и українці у перших рядах од початку 1941 року // Нова думка. 1981. № 27. С. 40.

2. Промінь. 1922. Ч. 7-8. С. 211.

3. *Медєшич Л.* Почежкосци коло видаваня єдней читанки // Народни календар. 1980. Нови Сад: Руске слово, 1979. С. 54.

4. *Бильня В.* Вербаски Русини у револуційним и народно-ошлебодительним руху // *Нова думка.* 1979. № 22. С. 27.
5. *Стругар В.* Югославия в огне войны 1941-1945 / Пер. с сербско-хорватского. М.: Наука, 1985. С. 20.
6. *Уэст Р.* Иосип Броз Тито: власть силы. Смоленск: Русич, 1997. С. 98.
7. *Костелник В.* Под червену заставу. Хроніка о участвовану руснацох-українцох у Народноошлебодительней борби Югославії. Нови Сад: Руске Слово, 1971. С. 105.
8. *Книш З.* Перед походом на Схід. Спогади. В незнаний світ далекий: Загреб // URL: <http://knish.uaweb.org/index.php> (дата обращения: 25.03.2011 г.)
9. *Kamberović H.* Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2000. S. 46.
10. *Костелник В.* Под червену заставу. С. 191.
11. URL: <http://borysfen.livejournal.com/129435.htm/> (дата обращения: 20.03.2011).
12. *Marjanović J.* Narodno-oslobodilački rat i socijalistička revolucija 1941-1945. Beograd: Radnička štampa, 1975. С. 176.
13. *Залесский К.А.* Командиры национальных формирований СС. М.: АСТ: Астрель, 2007. С. 72-78.
14. *Чуев С.* Власовцы – пасынки Третьего Рейха. М.: Яуза, Эксмо, 2006. С. 115-125; см. также: *Русский корпус на Балканах* // bka-foa.chat.ru/balkany.htm (дата обращения: 25.03.2011 г.); *Писаревский А.* «Русский Корпус» на Балканах во время «Второй Великой Войны» 1941-1945 // www.vojnik.org/serbia/ww2/4 (дата обращения: 25.03.2011 г.).
15. Советские люди в освободительной борьбе югославского народа 1941-1945 гг. (Воспоминания, документы и материалы). М.: Наука, 1973. С. 196.
16. *Казак В.Н.* Побратимы. Советские люди в антифашистской борьбе народов Балканских стран (1941-1945). М.: Мысль, 1975. С. 67-73
17. *Доманкушич С., Милетич А.* Українець Іван Сенюк Дядько – Народний герой Югославії (I-III) // *Нова думка.* 1984. № 43. С. 17-25; № 44. С. 22-31; № 45. С. 23-26.
18. *Костелник В.* Под червену заставу. С. 196-197.
19. *Вијић М.* Nadmudren zloglasmi nemački «TRUP» u Trnavi // *Нова думка.* 1982. № 31. С. 40-41; *Likvidacija ustaške posade u bunkeru kod Okučana, jula 1943.godine* // *Нова думка.* 1981. № 30. С. 40-41; *Uništena ustaška satnija kod Gojla 1943. godine* // *Нова думка.* 1981. № 29. С.43-44 и др.
20. *Олеяр Я.* Пребуване у риту // *Нова думка.* 1978. № 18. С. 47.
21. Цит. по: *Костелник В.* Под червену заставу. С. 60.
22. *История Венгрии.* Т. 3. М.: Наука, 1972. С. 384.
23. *История українського війська (1917-1995).* Львів: Світ, 1996. С 541.
24. *Гонта Я.І.* Як ми здобували зброю и боеприпаси? Спогади командира взводу Української ударної роти Посавського партизанського загону // *Нова думка.* 1978. № 18. С. 41.
25. *Ляхович М.* Петровчань Михайло Дорокази курир у борби – гудак у шлебоди // *Нова думка.* 1989. № 71. С. 22.
26. Советские вооруженные силы в борьбе за освобождение народов

Югославии. М.: Воениздат, 1960. 248 с.; *Минасян М.М.* Освобождение народов Юго-Восточной Европы. М.: Воениздат, 1967. С. 414-446; Освобождение Юго-Восточной и Центральной Европы войсками 2-го и 3-го Украинских фронтов. М.: Наука, 1970. С. 244-262.

27. *Domankušić S., Miletić A.* Od proboja Srijemskog fronta do oslobođenja Slavonije // Нова думка. 1985. № 47. С. 19.

28. *Domankušić S.* Četiri decenije od formiranja 1. Slavonskog korpusa – 2. korpusa Hrvatske – 6. korpusa NOVJ // Нова думка. 1989. № 72. С. 19-21.

29. *Такач Г.* Будровчань, Йовген Москаль, партизански артилерист // Нова думка. 1985. № 47. С. 24.

30. *Костелник В.* Под червену заставу. С. 208-209.

31. Там же. С. 23.

32. *Сабадош Ј.* Проблеми на линији определявања Русин-Украјинац код ове народности у СФРЈ // Традиційна култура југославянских Русинох (Прилоги). Материяли зоз Совитованя о традиційней култури войводянских Русинох и Украјинцях, отриманого у Новом Садзе и Руским Керестуре од 30. юния до 5. юлия 1970. року. Нови Сад: Руске Слово, 1970. С. 258.

РУСНАК
RUSYN RUTHEN

www.rusnak.info
e-mail: svmiros@eunet.yu

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

НОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ВЕНІАМІНА (ФЕДЧЕНКОВ) НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ У 1923-1924 рр.

Після Першої світової війни на Підкарпатській Русі розпочалася розбудова управлінських структур православної церкви. Під час румунської окупації краю представники православного духовенства вели переговори з Румунською православною церквою, яка обіцяла заснувати в Мараморош-Сиготі православний вікаріат. У лютому 1920 р. представник православних громад Іван Мондич виїздив до Сербії, де зустрічався з митрополитом Євлогієм (Георгієвський). Останній відмовився прийняти закарпатських православних під свою юрисдикцію, обумовлюючи рішення тим, що на територію колишньої Австро-Угорщини поширювалася канонічна влада Сербської православної церкви (далі СПЦ).

У серпні 1920 р. була відряджена православна делегація до президента Чехословаччини Томаша Масарика. Православні делегати просили президента дати дозвіл на організацію на Підкарпатській Русі православної церкви сербської юрисдикції. Після зустрічі з президентом п'ятеро осіб виїхало до Югославії, де зустрілися з головою Священного Синоду СПЦ митрополитом Димитрієм (Павлович). Вже 21 серпня 1920 р. на Підкарпатську Русь, з метою вивчення ситуації, приїхав єпископ Нішський Досифей (Васич)¹. Він відвідав Ужгород, Мукачево, Великі Лучки, Хуст та Ізу, де служив літургію у супроводі декількох священників й великої кількості вірників². Наприкінці серпня 1920 р. єпископ виїхав до Белграду у зв'язку з початком роботи Архієрейського Собору³. 1 грудня 1920 р. Священний Синод СПЦ прийняв рішення про призначення на Підкарпатську Русь свого делегата – єпископа Досифея (Васич). Таким чином, з цього часу слід розглядати розбудову сербської юрисдикції на Підкарпатській Русі.

Біографічна довідка

Досифей (в миру Драгутін Васич) народився 5 грудня 1887 р. у Белграді в родині чиновника. Освіту здобував у гімназії та духовній семінарії у Белграді. У 1900-1904 рр. навчався у Київській духовній

академії, яку закінчив з ступенем магістра богослов'я. Після цього продовжив студії у Берліні, Лейпцигу, Сорбоні та Женеві, де вивчав філософію і теологію. У 1907 р. Драгутін вступає до богословської семінарії Св. Савви в Белграді, тут же прийняв чернецтво. У травні 1913 р. Архієрейський Собор СПЦ обрав Досифея (Васич) єпископом Нішським, 25 травня цього ж року він прийняв архієрейський сан.

У 1915 р. внаслідок Першої світової війни Нішська єпархія була окупована, а єпископ Досифей (Васич) інтернований. Після звільнення у 1918 р. зайняв пост голови Архієрейського Собору, брав участь в переговорах з Константинопольською патріархією про відновлення патріаршества в Сербії. У 1921-1926 рр. як делегат СПЦ керував православними приходами на Підкарпатській Русі, сприяв встановленню сербської юрисдикції в Чехії та Моравії. Наприкінці березня 1921 р. владика Досифей (Васич) приїхав до Чехії, де організовував церковне життя, а літом 1921 р. вперше прибув на Підкарпатську Русь. 19 серпня 1921 р. в с. Іза Хустського округу відбувся Перший Собор православних громад краю, де Досифея офіційно обрали єпископом Карпаторуським. Єпископ Досифей активно взявся за справи довіреної йому єпархії, в першу чергу він за допомогою буковинського священика Касяна Богатирця розробив статут православної церкви в Чехословаччині, який подав на затвердження уряду у листопаді 1921 р.

У зв'язку з тим, що єпископ Досифей керував єпархією в Сербії та допомагав у становленні єпископської кафедри в Чехії, Моравії та Сілезії, йому часто доводилося залишати Підкарпатську Русь. Так, наприкінці серпня 1921 р. він покидає єпархію і повертається у листопаді того ж року. У січні 1922 р. єпископ Досифей брав участь у роботі міжнародної конференції в Женеві. В середині 1922 р. за ініціативи єпископа Досифея у м. Хуст було створено Єпархіальну раду на чолі з ігуменом Олексієм (Кабалюк), яка керувала церковни наслідок створення в Чехословаччині на протизагу сербській юрисдикції константинопольської, серед православних громад визник розкол. У червні 1924 р. єпископ Досифей на зборах в Хусті приєднав значну частину духовенства під омофор СПЦ. Нездатність церковних властей на рівні патріархів вирішити питання юрисдикції в Чехословаччині змусило втрутитися у цей процес державну владу, внаслідок чого уряд ЧСР змушений був офіційно визнати владу СПЦ на своїй території. Активна діяльність єпископа Досифея в Чехословаччині спрямована на утвердження та поширення православної церкви стала причиною його конфлікту з вищою владою в Празі, яка сприяла його відкликанню наприкінці 1926 р. з її території.

У 1931 р. внаслідок створення Загребської єпархії СПЦ Архієрейський Собор призначив єпископа Досифея митрополитом Загребським. Під час хвороби сербського патріарха Варнави (Росич) митрополит Досифей керував справами СПЦ, а в 1938 р. очолював Белградсько-Карловацьку архієпископію. Після початку Другої світової війни митрополит Досифей був заарештований хорватським фашистами-усташами й утримувався в загребській в'язниці, де його піддавали катуванням. Помер від нанесених раніше травм 13 січня 1945 р. в белградському Введенському монастирі, де і похований⁴.

Однак канонічність сербської юрисдикції на Підкарпатській Русі була поставлена під сумнів константинопольським та московським патріархом ще напередодні Першої світової війни. Ряд священників та монахів були висвячені в монастирях Росії та Константинополя⁵. Крім того, константинопольський патріарх Іоаким III у 1910 р. призначив екзархом у Галичині й Угорській Русі архієпископа Антонія (Храповицький)⁶. Сучасники пояснювали діяльність патріарха тим, що СПЦ не могла виконувати своїх функцій у зв'язку з жорстким контролем австро-угорської влади і, таким чином, залишила напризволяще православний рух в Угорській Русі⁷.

В той же час у Чехословаччині серед католицького духовенства виникає реформаторська фракція, яка вийшла із підпорядкування Ватикану. 8 січня 1920 р. було проголошено про створення Національної Чехословацької церкви. На чолі цього руху стали доктор богослов'я Карл Фарський та Матей Павлік. У січні 1921 р. собор нового релігійного напрямку прийняв рішення про прийняття православного віровчення, а Матея Павліка в Белграді було висвячено в єпископи з іменем Горазд⁸.

Ще в 1920 р. у Празі адвокат Мілош Червінка реорганізував товариство «Православна бесіда» у «Православну Чеську релігійну громаду», статуту якої затвердила 31 березня 1922 р. чехословацька влада⁹. Члени цієї православної громади визнавали верховенство СПЦ, але прагнули мати свого єпископа. 15 червня 1922 р. вищезгадана православна громада на загальних зборах обрала єпископом для території Чехії, Моравії та Сілезії архімандрита Савватія (Врабец). 30 серпня 1922 р. Міністерство шкіл і народної освіти затвердило рішення зборів¹⁰. Цього ж дня було розіслано листи до константинопольського патріарха Мелетія (Метаксакис), сербського патріарха Димитрія (Павлович), голови РПЦЗ митрополита Антонія (Храповицький), керуючого РПЦ в Західній Європі митрополита Євлогія (Георгієвський). Від двох останніх Савватій (Врабец) отримав вітальні телеграми¹¹.

Члени «Православної Чеської релігійної громади» звернулися до сербського патріарха з проханням висвятити Савватія єпископом.

Синод сербської церкви вiдповiв, що не вважає можливим поставляти окремого єпископа для невеликої празької парафії. У свою чергу, Савватій (Врабец), заручившись підтримкою жителів 28 сіл Підкарпатської Русі, подав 30 грудня 1922 р. прохання про хіротонію до Константинополя¹². Константинопольський патріарх Мелетій (Метаксакис), не знаючи дійсного стану справ, 4 березня 1923 р. висвятив Савватія в архієпископи з титулом «архієпископ Празький і всієї Чехословаччини»¹³. Через два дні, 6 березня 1923 р. було видано томос, який затвердив вище наведене призначення¹⁴.

Згідно з розпорядженням патріарха Мелетія на території Чехословаччини мали утворюватися три єпархії: Празька, Моравська та Підкарпатська. Про видання томосу було повідомлено офіційним листом митрополита Антонія (Храповицький), а 1 червня 1923 р. його прийняв до відома архієрейський собор РПЦ. Сербський Синод виразив рішучий протест проти дій константинопольського патріарха¹⁵. Таким чином, на території Підкарпатської Русі дві юрисдикції: сербська та константинопольська.

Серед сучасних вчених панує думка, що діяльність Савватія (Врабец) фінансувалася чехословацьким урядом. М. Палінчак та ігумен Гаврііл (Кризина) стверджують, що Савватій (Врабец) отримав з рук Гірса, помічника Е. Бенеша, паспорт і 12 000 кч на дорогу в Константинополь¹⁶. За спогадами єпископа Горазда (Павлік) президент ЧСР Т. Масарик під час аудієнції у 1923 р. умовляв його вийти з-під юрисдикції СПЦ і визнати константинопольську юрисдикцію¹⁷.

Біографічна довідка

Савватій (в миру Антон-Генріх Врабец) народився 3 лютого 1880 р. в Празькому Жижкові. Закінчив технічне реальне училище в Каролініцах. У 1900 р. вступає до Уфимської духовної семінарії. У 1902 р. прийняв чернецтво з іменем Савватій. У 1902 р. рукоположений у диякона, а в 1907 р. - в сан священика. У 1907 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я та був призначений духівником для чеських вірників на Волині.

3 1909 р. працює в духовній семінарії в Кльовані. У 1911 р. розведений у сан ігумена та призначений ректором семінарії. У 1914 р. – архімандрит. Під час Першої світової війни служить місіонером в чеській сухопутній армії на Волині. У 1919 р. – настоятель монастиря в Мельцах, а в 1920 р. – адміністратор Ковельського району та ректор духовної семінарії в Холмі.

4 березня 1923 р. висвячений константинопольським патріархом Мелетієм IV (Метаксакис) в архієпископа «Празького и всія Чехословаччини». Проводив місіонерську роботу на Підкарпатській Русі. У 1939 р. здійснив паломницьку подорож в Константинополь та на гору Афон.

У 1940 р. архієпископ Савватій призначив адміністратором для православних Угорщини Михайла Попова. Брав участь у висвяченні єпископа Іларіона (Огієнко) для УАПЦ. Заарештований німцями у 1942 р., перебував в ув'язненні в Дахау до 1945 р. Після повернення до Праги до архієрейських обов'язків не допускався. Помер 14 грудня 1959 р.¹⁸

Перші контакти окремих закарпатських священиків та мирян з архієпископом Савватієм розпочалися у 1922 р. Вже 1 березня 1922 р. у с. Бедевля Тячівського округу відбулися збори духовенства та вірників під керівництвом секретаря архієпископа Савватія (Врабец) – Мілоша Червінки¹⁹. Ієромонах Матфей (Вакаров) – прихильник сербської юрисдикції, намагався протидіяти роботі зборів. Проте організатори зібрання склали декілька екземплярів протоколу, який підписали представники з 18 сіл: Копашнова, Терєблі, Чумальова, Буштина, Стеблівки, Сокирниця, Крайникова, Новобарова, Бедевлі, Грушова, Тернова, Ганичів, Нересниці, Дубового, Вільхівців, Данилова та інших. Серед підписів фігурують імена священиків Георгія Кенеза, Івана Гайдуря, Георгія Чопика, Івана Бабича, Андрія Рацина, ієромонахів Йова (Войтишин) та Досифея. Головний підсумок зборів – невизнання сербської юрисдикції та вимога висвячення нового єпископа для Підкарпатської Русі. Копії протоколів були направлені президенту ЧСР, міністру закордонних справ, константинопольському та сербському патріархам²⁰.

У вересні 1923 р. архієпископ Савватій (Врабец) особисто приїхав на Підкарпатську Русь. З 13 по 22 вересня він побував в Ужгороді, Дубовому, Калинах, Вільхівцях, Нересниці, Терєблі, Углі, Копашнові, Бедевлі, Буштині, Воловому, Руському, Чопівцях²¹.

Архієпископ Савватій (Врабец) «під час подорожі намагався переконати православних вірників, щоб вони спокійно сприймали нові церковні розпорядження. Якщо вони стануть членами самостійної чеської єпархії, то можуть надіятися на допомогу влади»²². У одному із звітів жандармського начальника зазначалося, що «у промові сказав Савватій про те, що будь-яке насильство є явищем негативним і закликав, щоб від усяких релігійних виступів трималися оддалік»²³. Для керівництва православними приходами архієпископ Савватій (Врабец) створив Єпископську раду в Буштині під керівництвом протоієрея Івана Чернявіна.

Щоб виконати положення томосу від 6 березня 1923 р. та поширити свій канонічний вплив на територію Підкарпатській Русі, архієпископ Савватій (Врабец) запросив до себе помічником севастопольського єпископа Веніаміна (Федченков).

Біографічна довідка

Митрополит Вениамин (Федченков).
Фотография 1920 года.

Фото з сайту: URL: <http://foto-history.livejournal.com/923887.html>

Веніамін (в миру Федченков Іван Афанасійович) народився 12 вересня 1880 р. в Тамбовській губернії. У 1903 р. закінчив Тамбовську духовну семінарію. У 1907 р. закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я. 26 листопада 1907 р. прийняв чернецтво, а 3 грудня рукоположений в ієродиякона і 10 грудня – в ієромонаха.

У 1907-1908 рр. був професорським стипендіатом духовної академії по кафедрі Біблійної історії. У 1908-1910 рр. особистий секретар архієпископа Фінляндського Сергія (Страгородський). 1910-1911 рр. – виконував обов'язки доцента по кафедрі Пастирського богослов'я, гомілетики і аскетики в тій же духовній академії. 3 15 листопада 1911 р. – інспектор

Санкт-Петербурзької духовної семінарії. 21 грудня 1911 р. призначений ректором Таврійської духовної семінарії, 26 грудня зведений в сан архімандрита. З 26 серпня 1913 р. по 1917 р. ректор Тверської духовної семінарії. У 1917-1918 рр. був членом першого Московського собору. У 1918 р. обраний членом Херсонського Церковного Собору від навчальних закладів, монастирів і як заступник архієрея. У 1917-1919 рр. – ректор Таврійської духовної семінарії по виборам корпорації. У 1919 р. читав лекції в Таврійському університеті по кафедрі богослов'я.

10 лютого 1919 р. хіротонісан в єпископа Севастопольського, вікарія Таврійської єпархії. У 1919-1920 рр. – єпископ армії і флоту на півдні Росії та член Синоду вищого церковного управління. У 1920 р. призначений від Синоду в Раду міністрів при генералі Врангелі.

У листопаді 1920 р. евакуюювався закордон. Проживав у Константинополі, Болгарії, Сербії та інших західноєвропейських державах. Був головою перед соборної ради в Константинополі напередодні створення Карловацького Собору. У 1922 р. заснував у Сербії монастир Петковіце, де зібрав чимало російських ченців.

У 1923-1924 рр. був єпископом на Підкарпатській Русі, в якості вікарного архієрея архієпископа Савватія (Врабец). У 1924-1925 рр. повернувся в Сербію, де працював законовчителем Руського Донського кадетського корпусу. У 1925-1927 рр. перебував у Парижі при митрополиті Євлогії (Георгіївський), працював інспектором і викладачем к Богословському інституті ім. Сергія Радонежського.

У грудні 1927 р. ввійшов до кліру Московської патріархії. У 1929-1930 рр. знову перебував у Парижі, але у зв'язку з розривом зв'язків Євлогія з Москвою організував у Парижі й інших містах громади Патріаршої православної церкви. У 1931 р. – настоятель Патріаршої церкви в Парижі. 19 квітня 1932 р. зведений у сан архієпископа. У 1933 р. – керуючий єпархією у США. 22 листопада 1933 р. призначений екзархом Руської православної церкви в США – архієпископом Алеутським і Північно-Американським. 14 липня 1938 р. отримав сан митрополита. У 1945 р. повернувся до Москви, а 1946 р. отримав радянське громадянство. 21 серпня 1947 р. призначений на Ризьку єпархію в Латвію.

27 березня 1951 р. призначений митрополитом Ростовським і Новочеркаським. 28 листопада 1955 р. – митрополит Саратовський і Балашовський. З 26 грудня 1957 р. митрополит Саратовський і Вольський. У 1958 р. звільнений на пенсію з перебуванням у Псковсько-Печерському монастирі. Помер 4 жовтня 1961 р.²⁴

Призначення російського єпископа викликало підтримку місцевого закарпатського духовенства. Єпископу Веніаміну (Федченков), за невеликий проміжок часу, вдалося прихилити до себе чимало священиків сербської юрисдикції. Про це свідчить лист групи священиків: Степана Гриня, Михайла Стойки, Георгія Бедзіра, Михайла Розмана, Степана Багана, ієромонахів Йова (Войтишин), Боголіпа (Церковник) та інших від 28 вересня 1923 р. до сербського патріарха Димитрія (Павлович). Духовенство повідомляло, що більшість населення Підкарпатської Русі підкорилося томосу патріарха Константинопольського і прийняло архієпископа Савватія (Врабец). У листі також виражалася надія, що після призначення архієпископом Савватієм на Підкарпатську Русь єпископа Веніаміна (Федченко) його в найближчому часі визнають всі священики²⁵. «Теперь наши и народные ожидания сбылись. Архиепископ Савватий посетил Карпатскую Русь вместе с преосвящ. Вениамином для устройства нашей церковной жизни. Весь народ и

большинство духовенства с чрезвычайной радостью и светлыми надеждами встречало своих епископов, уверенные, что вместе с приездом святителей наступает начало устройства церкви и кончается тяжкое и безначальное положение, которое далее терпеть стало невозможно»²⁶.

Однак, не всі сподівання духовенства виправдовувалися. Із анонімного джерела від 22 листопада 1923 р. довідуємось, що Центральний православний комітет в Ужгороді не визнав єпископа Веніаміна (Федченко), а його голова Володимир Гомічков заявив: «Наш єпископ Досифей. До Веніаміна не маємо ніяких справ, його прислала нам Прага. Якщо його визнаємо своїм єпископом, то між католиками і нами стільки було б різниці, що їм Рим, а нам Прага присилає єпископів»²⁷.

До ужгородської та ще кількох православних церков єпископу Веніаміну (Федченко) не дозволили ввійти. У одному селі він запросив для допомоги навіть жандармів, але вірники не підкорилися. Це ж джерело характеризує єпископа Веніаміна (Федченко) наступним чином: «Єпископ Веніамін, який емігрував сюди із Севастополя, переслідуваний більшовиками, уже цілком людина влади і між православними представляє чеські інтереси»²⁸.

1 листопада 1923 р. єпископ Веніамін скликав в Ужгороді зібрання, духовенства, на якому були присутні близько 150 делегатів. На зборах були присутні віце-губернатор Петро Еренфельд, референт Йозеф Пешек, архімандрит Олексій (Кабалюк) та приблизно 50 священників. Головне питання, що розглядалося учасниками зібрання, – це статут православної церкви константинопольської юрисдикції в Чехословаччині. Статут не був підтриманий більшістю делегатів у зв'язку з тим, що передбачав суттєвий контроль держави над церквою. Крім того, обговорювалися питання підготовки священників, діяльності храмів тощо²⁹.

Однією з найбільших проблем православної церкви у 1920-х рр. була підготовка богословських кадрів. 23 січня 1923 р. Шкільний Реферат Цивільного управління Підкарпатської Русі видав розпорядження за № 1360/23, яке стосувалося відкриття пастирсько-богословських курсів³⁰. Ідею відкриття цих курсів активно підтримав єпископ Веніамін (Федченко). У газеті «Православний вісник» він писав: «Нам неотложно нужна школа для воспитания и образования кандидатов во священники. Православные люди все больше и больше повертаются в свою веру. Теперь уже на Карпатской Руси до 50 православных священников. Но это мало. Нам нужно воспитывать своих местных пастырей: они и дух народа знают лучше; они и языком говорят местным, понятным»³¹. На вищезгаданих зборах духо-

венства в Ужгороді 1 листопада 1923 р. було прийняте рішення про відкриття такої школи. Богословську курси були засновані в с. Буштино Тячівського округу під керівництвом протоієрея Іоанна Чернявіна. Вони мали кількомісячний курс навчання, на який приймали осіб не молодших 17 років³². Перші такі курси були проведені з 18 лютого по 20 вересня 1923 р.

Єпископ Веніамін (Федченко) намагався також припинити релігійну боротьбу греко-католиків та православних за храми та церковне майно. За повідомленням ужгородської газети «Русин», 28 листопада 1923 р. він відвідав греко-католицького єпископа Антонія (Папп). Розмова між ними тривала дві години та стосувалася створення спільної комісії для вирішення питання про перерозподіл церков. Однак, єпископ Антоній (Папп) не пристав на згадану пропозицію³³.

Про підтримку архієпископа Савватія (Врабец) керівниками Карловацького собору свідчить лист єпископа Веніаміна (Федченко) до священника Георгія Кениза від 14 березня 1924 р. «От митрополита Антония я получил письмо – храню его. Он пишет, чтобы мы непременно, без всякого колебания: 1) Отстаивали Церковную нашу свободу от вмешательства посторонней мирской власти; а потому без разрешения Вселенского Патриарха ничего бы не делали. 2) Чтобы мы держались единения с Царградом и архиепископом Савватием. 3) А самостоятельность в наших карпаторусских делах будет»³⁴.

Під тиском уряду Югославії чехи були змушені признати СПЦ у свої кордонах. Визнання урядом ЧСР сербської юрисдикції викликало відповідну реакцію у єпископа Веніаміна (Федченко). Він 20 березня 1924 р. скликав збори православного духовенства у Хусті, де обговорювалося питання визнання чехами сербської юрисдикції та функціонування константинопольської юрисдикції у нових умовах³⁵.

Уряд також припинив фінансування діяльності єпископа Веніаміна (Федченков) на Підкарпатській Русі. Про це свідчить його лист до священника Георгія Кениза, де він скаржився, що не отримує коштів на утримання³⁶.

18 квітня 1924 р. у Мукачеві єпископу Веніаміну (Федченко) вручили документ, згідно якого, за розпорядженням Міністерства закордонних справ, він мав виїхати до Праги. Після цього випадку єпископ Веніамін залишив республіку і виїхав до Франції³⁷. У своїх листах він пояснює причину його усунення з Підкарпатської Русі: «Причина та, о которой писали в газетах давно: соглашение между сербами и чехами в Белграде в январе»³⁸.

Таким чином, перебуваючи на Підкарпатській Русі єпископ Веніамін (Федченко) намагався впорядкувати релігійне життя православних громад та підняти освітній рівень духовенства. Однак, став-

ши заручником складної міжнародної ситуації, змушений був виїхати за межі республіки.

Документи

Подані в даній публікації документи характеризують єпископа Веніаміна як людину, яка відстоювала інтереси православних та намагалася вирішити їхні проблеми законним шляхом. Разом з тим, єпископ не боявся відкрито критикувати празький уряд за непослідовну політику щодо вирішення релігійного питання.

№ 1

Лист єпископа Веніаміна (Федченков) до віце-губернатора Підкарпатської Русі в Ужгороді

15 жовтня 1923 р.
Ужгород

Управляющий
Православной Церковью
на Карпатской Руси

Ваше Превосходительство!

Я дважды уже объехал Карпатскую Русь, посетив почти все православные села. И пришел к следующим общим выводам.

1. Карпаторусский народ (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*) от нас, епископов и от вас, мирских начальников, и вообще от всего Чешского Правительства ждет прежде всего справедливого (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*) отношения в его стремлении к православию (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*), которое исповедали его прадеды.

Это стремление к Православной Церкви стихийное (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*), и его не только незаконно по законам Республики задерживать, ибо дана свобода веры; но и невозможно, ибо этого желает сам народ без всякой агитации и даже вопреки множеству препятствий. А как христиане мы скажем, что всякий, кто ставит эти препятствия, творит грех пред Богом.

2. Поэтому мое глубокое убеждение, что Чешскому Правительству должно идти навстречу народу (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*) карпаторусскому в его стремлении к православию. И я могу уверить, что в таком случае народ будет искренно расположен к Правительству (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*) и будет одной из самых крепких частей Чешско-Словенской Республики даже в политическом отношении. Это для меня несомненно. И я настаиваю на этом со всей силой. В противном случае Чешское Правительство будет создавать сначала скрытого, а после и явного противника. История же Австрийской империи, насилувавшей славян, в частности и чехов, показывает, к каким результатам приводит политика насилия над народом.

3. И для Чешского Правительства пока еще не трудно привлечь симпатии карпаторусского народа; ибо народ сам, добровольно соединился с родной славянской державой. И конечно, в том нет сомнения, что присоединение его ко всякой иной соседней державе не могло (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю.Д.*) дать ему того доброго, которое он видит в Чешско-Словенской Республике. Но народ желает и еще большего, еще лучшего (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю.Д.*). И он на это надеется.

4. И в этой надежде укрепляем его и мы. Мы говорим, как это Ваше Превосходительство и лично слышали от меня при народе в Нереснице, что Чешское Правительство готово идти навстречу народу. Это и Вы открыто говорили ему в храме.

Но невозможно сразу делать все (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю.Д.*); ибо есть еще целый ряд и юридических, и практических препятствий. Необходимо потерпеть еще немного. И положение постепенно улучшится.

Народ нас и Вас пока слушает, ждет, терпит и надеется.

5. А терпеть ему приходится очень много (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю.Д.*). Целый ряд препятствий, обид, притеснений, арестов, тюремных заключений, побоев, ран, изгнаний, издевательств – все это православный народ терпит, терпит и терпит.

И если где встречаются факты противоположного свойства, то они объясняются часто крайнюю и очевидную несправедливостью закона и жизни. Я при сем прилагаю ряд фактов подобных несправедливостей, прося Вашего заступничества и правосудия.

Мы убеждаем, и даже весьма усиленно и постоянно, чтобы все было по закону и кротко (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю.Д.*). И нас еще слушают и терпят. Но именно это терпение и должно заставить нас и Вас делать все возможное, чтобы чаша терпения не переполнилась и нам не перестали уже верить совсем. А теперь народ в массе верит еще и надеется. Вы сами были свидетелем этого в Нереснице. И моя мольба прежде всего и конкретно (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю.Д.*) заключается в том, что Вы и мы должны удовлетворять справедливые желания православных людей до крайней возможности (*нідкресл. єп. Вєніаміном – Ю. Д.*), на что и надеемся.

Вашего Превосходительства богомолец и покорный слуга
епископ Вениамин³⁹.

Приложения к письму:

Приложение № 1.

В с. Ильнице.

1. Две церкви и обе во власти униатов; между тем, православных в селе 3000 человек, а униатов около 200.

Теперь запрещено подходить к церкви даже на 100 шагов. И когда я служил утреню около стен церкви, пришел жандарм, накричал на нас за то, что я не попросил у него письменного запрещения, перервал службу. Но мы послушали представителя законной власти и ушли служить литургию за 200 метров под деревом. Хорошо, что не было уже дождя в это время.

Далее идет зима. Служить негде. Школа занята. Народ терпит и плачет.

Умоляю Вас добиться, чтобы одна церковь была немедленно предоставлена православным, хотя бы не юридически пока, и как временная административная мера.

2. В этом же селе на Воздвижение жандармы силою изгоняли из храма православных, по указанию униатов, когда они пришли в церковь во время униатской службы.

3. Одного крестьянина, защищавшего права православных, даже травили собакой.

4. Теперешнего церковника обзывали «злодеем», говоря, что он якобы укрыв ключ; а между тем ключ был у фарара.

5. Арестованы и сидят в заключении за православное дело, за то, что настойчиво противились жандармам: а) Жидик Василий и б) Булатко Василий.

Чрезвычайно и прежде всего (*підкресл. сп. Вєніаміном – Ю.Д.*) прошу предоставить одну церковь в распоряжение православных; а затем и освободить арестованных.

Епископ Вениамин⁴⁰.

Приложение № 2.

с. Прислоп и Торун Мараморошской жупы.

Село Прислоп и Торун почти сплошь православное. Униатских номеров было только 3. Сначала отдали им церковь; а потом снова отобрали.

Просят возвратить.

Епископ Вениамин⁴¹.

Приложение № 3.

с. Терново Мараморошской жупы.
Православных большинство. Церковь не дают ему.
Просят служить хотя бы в школе.
Прошу содействия.

Епископ Вениамин⁴².

Приложение № 4.

с. Новоселица Мараморошской жупы.
Православных – 370 дворов (номеров).
Униатов – 30.
Церковь одна.
Просят разрешения служить попеременно в одной церкви.

Епископ Вениамин⁴³.

Приложение № 5.

с. Чорный Поток Бережской жупы.
Ныне арестуют Ивана Цилье за то, что он собирал подписи о переходе в православие.
Прошу правды и защиты.

Епископ Вениамин⁴⁴.

Приложение № 6.

с. Унигово Мараморошской жупы.
Уже обещано было отдать старую церковь (новая у униатов).
Но досель не отдали.
Ваше Превосходительство сами взяли прошение в Нереснице у представителей Церковного комитета Униговского и обещали исполнить просьбу.

Епископ Вениамин⁴⁵.

Приложение № 7.

с. Осуй Бережской жупы.
Православных – 1643 человека.
Униатов – 83.
Церковь одна в руках меньшинства. Служили под деревом. И я там служил.
Нельзя ли служить в церкви попеременно?

Епископ Вениамин⁴⁶.

№ 2

Лист епископа Веніаміна (Федченков) до віце-губернатора
Підкарпатської Русі в Ужгороді

19 жовтня 1923 р.
Ужгород

Управляющий
Православной Церковью
на Карпатской Руси

О необходимости улучшения
положения православных христиан
на Карпатской Руси и издании
дополнительного циркуляра
к № 4116/23 школьн. реферата

Господину вице-губернатору Карпатской Руси.

Положение православных христиан на Карпатской Руси ненормальное, тяжелое, несправедливое.

Я уже писал об этом доклад и вынужден снова писать. Факты при сем описываются мною особо.

Правительственная власть на местах, как главнослужные, так даже и жупаны, не идут навстречу законным и справедливым потребностям православных, даже и тогда, когда хотели бы того искренно.

Для них необходимо, чтобы из центра Карпатской Руси, от губернской власти в Ужгороде был издан соответствующий циркуляр в административном порядке. Циркуляр школьного отдела за № 4116/23 г. не достигает цели, не приводит к благим результатам. Например: в школьном отделе мне господин Пешек разъяснял, что на основании циркуляра № 4116 даже главнослужный может своею властью отдать один из двух храмов православным, или школу и т. д. Между тем, даже жупан Бережской жупы лично мне объяснил, что своею властью он сделать этого не может, – что и подтвердил он мне приложенным здесь письмом. И понятно: в циркуляре № 4116 поставлены такие ограничительные условия, что они сводят все дело к нулю почти. А именно: а) необходимо, чтобы в селении осталось всего лишь 1 или 2 (нідкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.) (не более) униата; а если уже их 3, то против них не имеют силы и 3000, и 5000 православных. Конечно, всегда можно уговорить фарару 3 человека униата: церковника и его жену, и хотя бы свою прислугу; б) необходимо, чтобы было добровольное (нідкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.)

соглашение между сторонами; но стоит фарару попросить этих 3 не соглашаться, и дело разрушается; в) далее рекомендуется обращаться к высшей униатской власти в Ужгороде; но как же можно надеяться, чтобы униатский архиепископ шел навстречу православию, когда нас считают хуже, чем магометан?

Необходимо издать иной справедливый и имеющий силу (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*) циркуляр, дополнительно к №4116/23 г.

Управляющий православными церквями на Карпатской Руси епископ Вениамин⁴⁷.

Приложения к письму

Приложение № 1.

В с. Ильнице.

Согласно разъяснениям г. Пешека, я дал распоряжение Церковному комитету в с. Ильнице обратиться с просьбой (повторной) об открытии и использовании православными одной церкви (Новоселицкой, другая церковь стоит возле фары униатского священника), сначала к главнослужному. В понедельник 2/15 октября, церковный комитет обращался; Главнослужный отказал и даже не написал об этом бумаги им. Затем вчера, 5/18 октября комитет дошел до жупана в г. Мукачеве, у которого был и я.

Жупан отказал, хотя и желает идти навстречу православным в их справедливых просьбах...

Теперь Церковный комитет чрез меня просит господина вице-губернатора сделать распоряжение о передаче Новоселицкой церкви в с. Ильнице в распоряжение православным (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*).

Подошла зима. Служить на открытом воздухе, как было доселе, невозможно. В с. Ильнице 3000 православных. В прошлое воскресенье у униатского священника в храме было лишь 6 человек.

Завтра я еду в с. Ильницу служить, потому прошу сделать распоряжение теперь по телеграфу и письменно со мной.

Епископ Вениамин⁴⁸.

Приложение № 2.

В с. Русском Бережской жупы.

Протоиерей о. Криницкий служит и в Русском и Чаповцах.

Теперь ему главнослужный грозит удалить его оттуда на основании «Закона».

Главнослужный в г. Мукачеве – родственник униатского высшего духовного лица в г. Мукачеве и живет даже (по сведениям моим) у него в церковном доме.

Мы, православные, будем терпеть, но я снова пишу представителю Чешского Правительства, что несправедливыми действиями власти подрывают авторитет Чешско-Словенской Республики в Карпатской Руси (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*).

Вчера мне заявляли, что иногда приходится слушать: лучше к мадьярам, чем с чехами! Это совершенно неверно, но понятно.

Прошу распоряжения прекратить несправедливости главнотрудового в г. Мукачево и оставить в покое протоиерея о. Криницкого.

Епископ Вениамин⁴⁹.

Приложение № 3.

В с. Кузьмино Бережской жупы (или Ужгородской? За Средним). Православных большинство. В селе свободна церковь и фара; нет униатского священника. Вокруг еще 2 церкви, при одной из которых живет и фарар.

Следовательно, он один имеет 3 церкви, а православным не дают и 1 из трех! (*підкресл. єп. Веніаміном – Ю.Д.*).

При этом униатский священник говорит, что все равно правительство не даст никогда церкви; что «1 униат равняется 10 православным»; люди боятся жандармов, арестов.

Где справедливость? Дайте 1 церковь и фару в с. Кузьмино.

Епископ Вениамин⁵⁰.

Приложение № 4.

В с. Терешул Мараморошской жупы.

Православных огромное большинство. Церковь свободна. Приходит в нее служить униатский священник через 4 недели из села Дубового, где и живет. В с. Дубовом тоже не дают церкви православным. Значит, у униатов 2 церкви, а у православных опять ни одной. А дороги зимою страшно тяжкие, в горы, по грязи, по снегу.

Епископ Вениамин⁵¹.

ПРИМІТКИ

1. Преосвященный Досифей в Карпатской Руси // Русский Православный вестник. 1921. 9 сентября. С. 3.

2. Кто нам помагае? // Наука. 1920. 19 септембра. С. 1.

3. Хомин П. Церковне питання на Підкарпатській Русі // Нива. Львів. 1922. січень. Ч. 2. С. 50.

4. Геровский А. Сербский епископ Досифей – карпаторусский мученик // URL: <http://www.edrus.org/content/view/218/68> (дата обращения 01.09.2011);

Преосвященный Досифей в Карпатской Руси // Русский Православный вестникъ. 1921. 9 сентября. С. 3; Сава, епископ Шумадијски. Српски јерарси. Белград, 1996. С. 175-176; Христу веран до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и ваведенски / Уредник мр. Павле Кондрић. Белград-Цетинье, 2008. – 456 с.

5. Карпатская Русь // Православный Русский Календарь на 1926 г. Вышний Свидник, 1925. С. 18.

6. *Позняк С.* Особливості місіонерської діяльності Російської православної церкви в Галичині в роки Першої світової війни // Проблеми слов'язнознавства. 2003. Вип. 53. С. 68.

7. *Геровский Г.* Блаженнейший митрополит Антоний і Карпатська Русь в довоенное время // Православная Русь. 1935. 30 сентября. С. 9.

8. Православная церковь Чешских земель и Словакии // URL: <http://ric.orthost.ru/europe/sc/mp/6/>

9. *Атанасій (Пекар), ЧСВВ.* Нариси історії церкви Закарпаття. У 2 т. Рим-Львів: В-во отців Василіян «Місіонер», 1997. Т. 1. Ієрархічне оформлення. С. 115.

10. *Кирилл (Поспешил), иеромонах.* Труды епископа Горазда (Павлика) по возрождению и укреплению Православия в Чехословакии. Загорск: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1959. (машинопись). С. 81.

11. Православный Русский Календарь на 1926 г. Вышний Свидник, 1925. С. 85.

12. *Скурат К.* История Православных Поместных Церквей: учебное пособие. В 2 т. М.: Русские огни, 1994. Т. 2. С. 228.

13. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 2. Оп. 2. Спр. 262. Арк. 12.

14. Грамота о хиротонии и каноническом установлении первого православного архиепископа Пражского и всей Чехословакии высокопреосвященного Кир Савватия // Православный Русский Календарь на 1926 г. Вышний Свидник, 1925. С. 85.

15. Савватиевский раскол // Русская Земля. 1923. 6 сентября. С. 3.

16. *Палінчак М.* Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-середині 30-х років ХХ століття. Ужгород, 1996. С. 43; *Гавриш (Крижина), игумен.* Православная церковь на Закарпатье (век ХХ). К., 1999. С. 59.

17. *Кирилл (Поспешил), иеромонах.* Указ. соч. С. 101.

18. Дет. див. MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr – DANILEC, Jurij: Arcibiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné cirkve v Československé republice. K 50. výročí úmrtí (1959–2009). Olomouc, Univerzita Palackého 2009. - 250 s.

19. Незгоди в православній церкві // Руська нива. 1922. 23 березня. С. 2.

20. ДАЗО. Ф. 255. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1-2.

21. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1525. Арк. 1.

22. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1041. Арк. 3.

23. Там само.

24. *Вениамин (Федченков), митр.* О вере, неверии и сомнениях / Вступ. ст., примеч., подготовка текста А.К. Светозарского. СПб.: Нева-Ладога-Онега, М.: Русло, 1992; Вениамин (Федченков), митр. // URL: <http://www.bogoslovy.ru/avt/fedchv.htm> (дата обращения: 1.09.2011); *Вениамин (Федченков), митр.* Россия между верой и безверием // URL: <http://www.pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=700> (дата обращения: 1.09.2011). Псково-Печерский Патерик // URL: <http://www.pskovo-pechersky-monastery.ru/russian/paterik/veniamin/> (дата обращения: 1.09.2011).

25. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1525. Арк. 3.

26. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1525. Арк. 2-3 зв.

27. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1041. Арк. 3.

28. Там само. Арк. 4.

29. Там само.

30. Дозвіл на відкриття пастирських курсів. Шкільний відділ в Ужгороді, 23.01. 1923 р. Арк. 1 // Поточний архів Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії.

31. Необхідне пастирське училище. Відозва єпископа Веніаміна // Православний вісник. Прага. 1923. 24 грудня. С. 25.

32. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1041. Арк. 6.

33. Православный епископ Веніамин на визиті у пресвященного Антонія Мукачевского // Русин. 1923. 19 листопада. С. 3.

34. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1528. Арк. 14 зв.

35. Там само. Арк. 14.

36. ДАЗО. Ф. 255. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 3.

37. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 1528. Арк. 23.

38. Там само.

39. ДАЗО. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 398. Арк. 20-21 зв.

40. Там само. Арк. 22-22 зв.

41. Там само. Арк. 23.

42. Там само. Арк. 24.

43. Там само. Арк. 25.

44. Там само. Арк. 26.

45. Там само. Арк. 27.

46. Там само. Арк. 28.

47. Там само. Арк. 24-14 зв.

48. Там само. Арк. 16-16 зв.

49. Там само. Арк. 17.

50. Там само. Арк. 18.

51. Там само. Арк. 18.

Василь МІЩАНИН

«ЖДАНОВЩИНА» НА ЗАКАРПАТТІ

Друга світова війна позначилася глибоко негативно не лише на функціонуванні економіки, а й на діяльності всіх структур політичної системи. Ще більше посилювався авторитаризм центральної влади, а культ особи Сталіна досяг свого апогею. Проголошення Сталіна найвидатнішим полководцем і вождем усіх народів, удостоєння звання генералісимуса, ототожнення його імені з Леніним, піднесення сталінізму за творчий ленінізм вкрай негативно вплинуло на все суспільно-політичне життя.

Найбільше занепокоєння сталінського режиму викликало те, що 70 млн. радянських людей, котрі жили в умовах німецької окупації, працювали на примусових роботах і перебували в полоні, зазнали впливів західного способу життя. Тому, на думку Сталіна, винятково важливого значення набувало завдання відновлення ідеологічної чистоти, значне посилення контролю над суспільством, особливо у сфері ідеології. Провідником цієї політики був головний на той час ідеолог партії, секретар ЦК ВКП(б) А. Жданов. Під «ждановщиною» розуміють ідеологічну кампанію в СРСР, розгорнуту у 1946-1949 рр. у галузі науки, літератури, культури та мистецтві, в ході якої були піддані нищівній критиці діяльність інститутів історії України та історії української літератури, творчих спілок, редакцій газет і журналів, видатних діячів української культури – письменників, композиторів, режисерів тощо (назва походить від прізвища секретаря ЦК ВКП(б) з питань ідеології А. Жданова)¹. Так звана «ждановщина» означала справжню війну проти творчої інтелігенції, національно-патріотичних сил.

Повоєнна хвиля переслідувань почалася 1946 р. розгромною постановою ЦК ВКП(б) «Про журнали "Звезда" та "Ленинград". Головним об'єктом брутальної критики стали відома поетеса А. Ахматова й письменник М. Зощенко. Не забули в Москві й про Україну. ЦК ВКП(б) у липні 1946 р. звинуватив українських комуністів у тому, що вони «не приділяють належної уваги підбору кадрів та їхній політико-ідеологічній підготовці в галузі науки, літератури, мистецтва, де існує ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія» і «мають місце українські націоналістичні концепції». Цього ж року ЦК КП(б)У під тиском центру ухвалив ряд постанов «Про перекирення й помилки у висвітленні української літератури в "Нарисі історії української

літератури"», «Про журнали "Перець", "Вітчизна"» та ін. З'явилися розгромні рецензії на «Історію України», видану в 1943 р.

До заходів адміністративно-політичного тиску на українську парторганізацію з боку Сталіна належить направлення в Україну в березні 1947 р. Л. Кагановича й «обрання» його першим секретарем ЦК КП(б)У. Згадавши досвід Кагановича в боротьбі з націонал-ухильництвом в Україні в 1925-1928 рр., Сталін намагався з його допомогою «навести порядок», а заодно провчити Хрущова за його «самостійність».

На думку сучасних дослідників: «З прибуттям Кагановича різко погіршилася морально-політична й ідеологічна ситуація в Україні. Особливої жорстокості набуло полювання на так званих українських націоналістів. Ухвалена за його участі постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» (серпень 1947 р.) стала маніфестом реакції і наступу на діячів української інтелігенції, яку сталінський посланець патологічно ненавидів. Було вчинено справжній «погром» кадрів у колективі Інституту історії України, посилено ідеологічний контроль за підручниками з історії та нагляд за її викладанням. Відтепер вся історія українського народу, починаючи з найдавніших часів, мала розглядатися тільки під кутом зору єдності з російським народом як його "старшим братом"»². Нерідко доходило до абсурду. Наприклад, засуджувалася опера К. Данькевича «Богдан Хмельницький», у якій начебто недостатньо розкрита прогресивна роль російського царя та московських бояр.

Нещадної критики зазнали твори українських літераторів М. Рильського, Ю. Яновського, В. Сосюри, А. Малишка, О. Довженка, І. Сенченка, Б. Лятошинського, Г. Таранова та інших діячів української культури. Під ждановським пресом опинилися українські радіо, кіно, культурно-освітні установи.

Не оминули ці процеси і Закарпаття. Проте тут вони мали свої особливості. З одного боку, Закарпаття, як складова одиниця УРСР і СРСР була утворена лише у січні 1946 р., а тому місцеві літератори могли вільно творити у 20-х-30-х рр. ХХ ст. в умовах чехословацької демократії. І їм по крайній мірі дивним було те, що їхню творчість починають заганяти у певні «стандарти», чи навіть згадувати деяким діячам «огріхи» минулого. Особливо це стосувалося представників українофільського та русофільського напрямків, які в часи Чехословаччини (або навіть у 1944-1945 рр.) виступали за об'єднання краю з Радянською Росією чи Радянською Україною.

З іншого боку, тоталітарній владі разом із змінами соціально-економічного характеру чи не головну роль приходилося звертати на

суспільно-політичне життя, зокрема ідеологічну роботу, спрямовану на чим скорішу інтеграцію області до складу СРСР. Дослідники так характеризують цей період: «...на Закарпатті формується радянська система з радами в основі та керівною роллю КПРС. Повоєнне десятиліття в політичному й адміністративному відношенні характеризувалося насильницьким впровадженням радянської системи, повсюдною заміною апарату управління, утворенням системи компартійного диктату тощо. Такі процеси спостерігалися і в сфері культури та освіти. Повсюдно запановує жорсткий тоталітаризм. Закарпаття вилучалося із середньоевропейського модуля розвитку і включалося в східноєвропейську унітарну систему. Сталінська диктатура набирає потворних форм»³. Не слід забувати й те, що компартійна влада вже у 1945-1946 рр. займалася «чистками» своїх рядів. Мова йде про переведення членів Комуністичної партії Закарпатської України в члени ВКП(б). Так от, у результаті цього переведення понад 60 % членів КПЗУ не отримали нових квитків⁴.

Єдиним методом, у якому сталінський політичний режим і компартійна ідеологія змушували працювати письменників, літераторів і публіцистів, став «соцреалізм», в основі якого лежали сталінські ідейно-естетичні постулати і «дороговкази» інших ушлявлених вождів, неможливість письменнику критично зображувати дійсність. Зазвичай, героями заідеологізованих творів були «праведні комуністи» і «відважні комсомольці». За словами сучасних дослідників історії української культури В. Задорожного та Ю. Кундрата: «Власне розуміння митцем соціокультурних процесів, чи будь-яке заперечення їх, жорстоко переслідувалось та каралось партією і владою»⁵. Особливого розмаху набрала боротьба проти т.зв. «українського буржуазного націоналізму». До списків «ворогів українського народу» було внесено імена фундаторів крайової літератури В. Гренджі-Донського, Зореслава (С. Сабола), В. Пачовського, В. Бірчака, А. Ворона, Д. Поповича, П. Міговка, І. Ірлявського та ін. Замість очікуваної свободи творчості, літератори опинилися в лабетах радянської тоталітарної ідеології. Чимало творчого доробку закарпатських митців було старанно заховано у спецархівах на майже півстоліття.

Але попри все літературне життя краю продовжувалося. У серпні 1945 р. в Ужгороді було створено обласне книжково-журнальне видавництво. У травні 1946 р. створена Закарпатська обласна організація Національної спілки письменників України (НСПУ). Її першими членами стали поет А. Патрус-Карпатський, прозаїк, поет, педагог Ф. Потушняк, педагог і літературознавець П. Лінтур. Проти них згодом і було спрямовано вістря критики комуністичного режиму. Та й не лише критики. Жертвою сталінського режиму в 1947 р. став перший

голова обласної НСПУ А. Патрус-Карпатський. Йому інкримінували «співробітництво з фашистсько-націоналістичною пресою» в минулому, заарештовують і засуджують на 25 років тюрми. У 1956 р. був реабілітований і повернувся на Закарпаття. Гірша доля спіткала відомого літературознавця і критика В. Бірчака, який в 1945 р. був заарештований у Празі радянською контррозвідкою СМЕРШ, засуджений і відправлений до сибірського табору, де і помер. На думку вже згадуваних нами дослідників: «Крізь пекло ГУЛАГів пройшли десятки і сотні митців, священиків, учителів»⁶.

В таких умовах приходилося працювати і викладачам, особливо гуманітарного циклу, у недавно створеному Ужгородському державному університеті. Викладачі університету знаходилися під прискіпливою увагою партійного керівництва. У січні 1947 р. секретарем Закарпатського обкому КП(б)У із пропаганди О.Я. Карпенко в управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У була надіслана довідка. В ній зокрема вказувалося, що у зв'язку із постановою ЦК КП(б)У про стан роботи парторганізації в Київському державному університеті ім. Шевченка відбулися партійні збори і в Ужгородському державному університеті. На зборах були присутніми секретар Ужгородського міського КП(б)У Єфименко та представники Закарпатського обкому КП(б)У. У своїй доповіді секретар парторганізації університету Майданик вказував і на недоліки в роботі Ужгородського університету – «питання індивідуального виховання студентства і професорсько-викладацького складу»⁷. Всі 9 виступаючих на зборах комуністів відзначили такі недоліки в керівництві з боку партійного бюро: низьке ідейно-політичне виховання студентів і викладачів, відзначали, що з боку студентів присутні ще «елементи чужої ідеології», а з боку викладацького складу – «ще не вижиті елементи аполітичності, ... кастової замкненості»⁸. А тому ідеологом О. Карпенко вказувалося на слабку політико-виховну роботу в університеті серед викладачів, слабку дисципліну членів профспілок (*незалежних* – ?).

Та це поки-що обходилося без називання конкретних особистостей. Це було питанням часу. Так, у інформації того ж таки О.Карпенко до секретаря ЦК КП(б)У у червні 1947 р. «Про деякі факти прояву ворожої ідеології в Закарпатській області» потрапив в опалу кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії СРСР, перший декан історичного факультету П.К. Сміян. Його критикували за статтю, опубліковану в газеті «Молодь Закарпаття», яка називалася «Українські націоналісти – вороги українського народу». Комуністичні цензори звинуватили автора в тому, що він «підспіває українсько-німецьким націоналістам» і викривляє правду про те, що в 1918 р. українські націоналісти були фактичними господарями України. Бюро обкому

КП(б)У «вказало» П. Сміяну на його «помилкові твердження»: «...в жовтні 1917 р. український народ повів боротьбу проти царизму за встановлення пролетарської влади», що «український народ вигнав в 1918 р. німців з України». Як говорилося в інформації: «В останньому випадку тов. Сміян припускається подвійної помилки – стає на позиції школи Грушевського про безбуржуазність українського народу й ігнорує вирішальну роль братської допомоги великого російського народу і роль В.І. Леніна та Й.В. Сталіна у визволенні України від німецьких окупантів у 1918 р.»⁹.

Це було відзначено і у «Звіті про наукову і педагогічну роботу кафедр основ марксизму-ленінізму, історії і літератури за 1946-1947 навчальний рік Ужгородського державного університету» від 21 липня 1947 р. Тут зокрема писалось, що «кандидат історичних наук, доцент кафедри історії СРСР Сміян в своїй статті, опублікованій у місцевій пресі, припустився ряду грубих політичних помилок»¹⁰.

Закарпатський обком КП(б)У звернувся до ЦК КП(б)У з проханням відмінити постанову про призначення завкафедрою П. Сміяна¹¹. Петро Кіндратович, щоб уникнути подальшої критики і репресій, вирішив змінити місце проживання. Він переводиться на посаду завідувача кафедри історії Львівського педінституту (1947-1949 рр.). У 1949-1950 рр. – доцент кафедри історії Красноярського педінституту. Та долі уникнути не вдалося, у 1950 р. був репресований за зберігання «націоналістичної» літератури, засуджений на 10 років позбавлення волі і направлений в один із сибірських таборів. У 1955 р. повністю реабілітований з поверненням усіх прав і стажу роботи. Після цього до 2001 р. на різних посадах працював у Луцькому педінституті (нині Волинський національний університет ім. Л. Українки)¹².

Разом з тим, при обговоренні статті П. Сміяна на об'єднаному засіданні кафедр суспільних наук, так і на «літературних середях», при редакції газети «Закарпатська Україна» пильними комуністами «були викриті прояви ворожої ідеології з боку викладача кафедри археології та етнографії Ужгородського університету – члена НСПУ Ф. Потушняка». На думку професора Ужгородського національного університету М. Тиводара, дослідника життя і творчості Ф. Потушняка, 1947 р. був одним із найважчих у його житті, науковій, педагогічній і творчій діяльності¹³. З одного боку, у 1947 р. Ф. Потушняк проходив курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на кафедрах археології й етнографії Московського університету, іншими словами, освоював методика радянської археології та етнографії. У рамках цих курсів Ф. Потушняк провів відкриті лекції з навчальних предметів, що дістали високу оцінку московських педагогів. 5 червня 1947 р. йому було присвоєно учене звання доцента кафедри археології

і етнографії. З іншого боку, в цей рік почалося чергове вишукування українських буржуазних націоналістів, антирадянщиків, антисемітів, псевдовчених і т.п. І Ф. Потушняк постраждав від цього найбільше.

Вже 21 травня 1947 р. на сторінках «Закарпатської України» російськомовний письменник М. Тьевельов звинуватив Ф. Потушняка в ігноруванні радянської дійсності, бо той не пише на сучасні теми¹⁴.

12 червня (липня) 1947 р. у вже згадуваній інструкції критикувалися твори Ф. Потушняка «Свої люди» та «Вовки». Перший твір, на думку комуністичних цензорів, «проповідує звіриний антисемітизм, набріхує на закарпатлоукраїнський народ, персоніфікуючи його в образі "дурнуватого" Юри...». «У новелі "Вовки", – йшлося в документі, – Ф. Потушняк зображує український народ безвольним, сліпо підкоряючийся своїй долі і проповідує буржуазну ідею всепрощення зла, яке вчиняють пануючі класи»¹⁵.

У відповідь на звинувачення Ф. Потушняк заявив: «Те, що тут, в Радянських умовах признають непридатним, я впевнений, що на Заході, скажімо, в Празі чи Будапешті, обов'язково опублікують. Більше того, кожен твір написаний мною, влюбій країні Європи безумовно надрукують»¹⁶. Цей вислів призвів до нових звинувачень – «низькопоклонство перед західноєвропейською культурою». Виступаючи на захист П. Сміяна, при обговоренні його статті, Ф. Потушняк заявив: «В Європі уряд вчених не критикує і не вмішується у їх справи»¹⁷. Звинуватили Ф. Потушняка і за окремі тези у його «Короткому нарисі філософії Подкарпаття», опублікованому в 1943 р. у «Літературній неділі».

На захист Ф. Потушняка виступив П.Лінтур – відомий закарпатський вчений фольклорист, в той час член НСПУ і завідувач відділу культури облвиконкому. Він заявив, що «письменник діє підсвідомо, без якоїсь ідеології», що у Потушняка «немає нічого ні марксистського, ні антимарксистського», і що він «ідеаліст в найкращому розумінні цього слова»¹⁸. За це сам П. Лінтур потрапляє під шквал критики. «Подібно Потушняку, який відстоює «Самостійність Підкарпатської філософії», Лінтур відстоює самостійність закарпатської літератури, безбуржуазність закарпатоукраїнського народу та ін. І Ф. Потушняк, і П. Лінтур цілком залишаються в полоні своїх старих поглядів, в полоні буржуазних реакційних ідей», – читаємо в документі¹⁹.

16 липня 1947 р. на сторінках «Закарпатської правди» з'являється редакційна стаття обкому КП(б)У «Рішуче боротися з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології». В ній, зокрема, зазначалося: «Якщо проаналізувати нариси і статті членів Спілки радянських письменників П. Лінтура і Ф. Потушняка про так звані «будителів Закарпаття», то неважко в них виявити немарксистський,

псевдоісторичний підхід... Чи не ясно після цього, що П. Лінтуру, П. Сові, Ф. Потушняку та іншим час, давно час відмовитися від помилкових поглядів на роль емігрантів із Закарпаття в Росії, давно час зрозуміти, що ці люди, працюючи в добу декабристів, не зарекомендували себе демократичними устремліннями»²⁰. Та час розставить все на свої місця. Тема будительства у творчості митців ще стане предметом спеціальних досліджень²¹, як і взагалі діяльність будителів на Закарпатті²². Це стало можливим лише в часи незалежності України, коли можна по-новому, з об'єктивних позицій підійти до вивчення минулого нашого краю. Зауважимо, що частину творів будителів вже перевидано науковцями Ужгородського університету²³.

22 липня 1947 р. секретар обкому КП(б)У з пропаганди О. Карпенко звинуватив Ф. Потушняка в тому, що той нібито вважає, що «... партія не повинна вмішуватись і направляти розвиток літератури. У своїх реакційних, містичних творах Потушняк оспівує зоологічний антисемітизм, робить наклеп на весь український народ, отруює свідомість молоді»²⁴.

1 серпня 1947 р. відбулися збори інтелігенції міста Ужгорода, на яких була заслухана доповідь секретаря обкому КП(б)У Пінчука на тему «За подальше піднесення ідеологічної роботи в Закарпатті». Завданням зборів, як пишуть їхні організатори, було «...викриття ідеологічних помилок і зокрема буржуазного націоналізму, який має місце в творах окремих письменників Закарпаття»²⁵. В обговоренні виступило 12 осіб. Завідуючий кафедрою української літератури УЖДУ тов. Ясько піддав гострій критиці творчість члена спілки радянських письменників України Ф.Потушняка. «Письменник Потушняк, – говорив він, – ще не крокує разом з народом, його творчість не служить справі укріплення соціалістичного устрою, тому, що він до цього часу знаходиться в полоні буржуазної ідеології, не звільнився від вантажу старих грубих помилок націоналістичного змісту»²⁶. Ось лише кілька цитат із деяких виступів: «В літературних творах Лінтура відсутня марксистсько-ленінська методологія. Його твори не звільнені від буржуазно-націоналістичних помилок», «Письменник Потушняк продовжує займати явно ворожу позицію у відношенні радянської ідеології, він знаходиться у полоні містики, буржуазно-реакційної філософії і мракобісся», «тов. Лінтур не викриває ворожої ідеології Потушняка, більше того, Лінтур перекликається з Потушняком», «тов. Лінтур і Потушняк не зробили для себе відповідних висновків, навпаки, продовжують залишатися в полоні буржуазних ідей», «тов. Лінтур не зробив для себе ніяких висновків... більше того, намагався обійти всі гострі кути і поставити себе в ролі "пострадавшего" і "незрозумілого"»²⁷.

На цьому зібранні різкій критиці піддали творчість А. Патруса-Карпатського за його твір «Бабка Петріха» (як безідейний) та Л. Бездомного твір «Рассвет» (не правильно і фальшиво трактується образ тракториста – «нвої позитивної фігури в перебудові закарпатського села»).

Після таких подій критику на адресу Ф.Потушняка та інших викладачів підхопили компартійці університету. 2 серпня 1947 р. відбулися закриті загальноуніверситетські партійні збори із обговорення закритого листа ЦК ВКП(б) про справу Ключової і Роскіна. Лист ЦК ВКП(б) надійшов у Закарпатський обком 15 липня 1947 р. Члени бюро обкому ознайомились із ним 26 червня. Судячи із великої секретності, це було пов'язано із витоком інформації. Мова йде про професорів-медиків, які судячи із «Резолюції партійних зборів Ужгородського державного університету по закритому листу ЦК ВКП(б) по справі професорів Ключової і Роскіна», «здійснили антипатріотичний і антидержавний поступок, передавши в руки іноземної держави новий винахід і цим самим поставили під загрозу пріоритет радянської держави у цьому напрямку»²⁸.

Із присутніх 23 комуністів (це були літні канікули) при обговоренні листа виступили 8 чоловік. В. Тьєряєв, виконуючий обов'язки проректора університету із навчальної частини, у своєму виступі закликав комуністів збільшити увагу посилити боротьбу з ворожою ідеологією. Він відзначив, що науковці університету до 30-ї річниці Жовтневої революції готують збірник про Закарпаття. А тому пропонувалося посилити увагу і обмежити доступ до цього збірника. Завідувач кафедрою основ марксизма-ленінізма М. Редько звинуватив викладача латинської мови доцента Сулинчака, що той хвалив організацію навчання у вищих навчальних закладах Чехословаччини та інших державах, «плазував перед буржуазною наукою і культурою»²⁹. Викладач цієї ж кафедри доцент В. Аркадов відзначив, що партійна організація університету недостатньо проводила ідейно-виховної роботи серед студентів і професорсько-викладацького складу. Разом з тим він висловився: «Викладачі Лелекач (викладач всесвітньої історії) і Симулик, а також бувший викладач етнографії і археології Потушняк, виховувались в університетах буржуазних держав, їм притаманна буржуазна ідеологія. Твори Потушняка, як в минулому, так і тепер, які були подані ним до друку, проникнуті ворожою ідеологією. У своїй практичній роботі вони допускають помилки, не виправляють ці помилки, і не видно, щоб вони намагались їх виправити»³⁰. На жаль, сам виступаючий не міг похвалитися подібною освітою, проте на рахунок ідеології у нього було все в порядку, адже він закінчив Комуністичний університет і навчався 4 роки в аспірантурі, правда, дисертацію не

захистив³¹. На зборах була прийнята резолюція, в якій намічались практичні заходи із поліпшення ідеологічної роботи в університеті. Разом з тим у рамках цих заходів обкомом КП(б) були проведені наступні заходи: 1. В містах Закарпатської області – Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Виноградіві і Хусті проведено загальноміські збори інтелігенції на тему «За подальший підйом ідеологічної роботи на Закарпатті». З доповідями на цих зборах виступали секретарі обкому т. Туряниця, Пінчук, Карпенко і обласний прокурор тов. Андрашко. В інших окружних центрах лекторами обкому прочитано лекції про радянський патріотизм. 2. В місті Ужгороді проведено семінари письменників, працівників мистецтв Закарпатської області і професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету, а також семінар вчителів середніх шкіл. 3. У містах Ужгороді, Мукачеві і Хусті для інтелігенції організовані і працюють лекторії. 4. По області працює 150 кружків для інтелігенції з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», в яких займається 2400 слухачів³².

У зборах взяли участь понад 1600 осіб – викладачі технікумів і педагоги середніх шкіл, інженери і техніки, пропагандисти і лектори, письменники і журналісти, артисти та інші представники інтелігенції. На них змушували літераторів, переважно молодь, привселюдно засуджувати свої твори і твори своїх колег по перу. Чи не тому на збори запрошувався обласний прокурор? Як відзначалося у інформації «Про проведення зборів інтелігенції в містах: Ужгород, Мукачево, Виноградово, Берегово», на них виступив письменник М. Рішко. Він розкритикував творчість членів спілки письменників України П. Лінтура і Ф. Потушняка, а також свою творчість: «Історичні постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу стали для мене програмою в літературній роботі. Я засуджую свої помилки, які були в моїх творах, внаслідок чого мої твори були на низькому ідейному рівні. Патріотична праця лісорубів і солекопів, стахановські методи праці шахтарів Ільниці, боротьба за високий врожай наших перших колгоспів – ось благодатна тема для тих товаришів, які в своїх творах мріють показати нове життя трудящих Закарпаття»³³. Заставили привселюдно лінчувати себе й іншого молодого письменника Л. Бездомного. «У нас є прекрасні і благородні теми для нової соціалістичної творчості, але біда в тім, що ми мало працюємо над собою, не помічаємо великих, правдивих, хвилюючих тем, а головне нових людей нашого Закарпаття ... внаслідок чого пишемо безідейні твори. Хто не озброюється теорією марксизму-ленінізму, той не зможе стати радянським письменником», – змушений був заявити письменник³⁴. Та найбільше знову ж таки дісталось П.Лінтуру та Ф.Потушняку. Майже кожен із 33 виступаючих засудив їх за те, що письменники «не звільнилися від впливу буржуазної ідеології»³⁵.

На вимогу ЦК КП(б)У відділ обкому КП(б)У з пропаганди і агітації 12 серпня 1947 р. за № 663/с (секретно) навіть надіслав до Києва матеріали «на перевірку» – статті Ф. Потушняка, П. Лінтура, П. Сміяна³⁶.

Такий тиск з боку влади заставив П.Лінтура 28 серпня 1947 р. опублікувати розлогу статтю «Боротьба з плазуванням перед заходом – найважливіша ділянка ідеологічної роботи в Закарпатті». В ній, дещо скоригувавши підходи і акценти щодо діяльності вихідців із Закарпаття в Росії, вміло захищав свої погляди³⁷. Хоча ще неодноразово критикувався партійцями: у 1948 р. за статтю «Нова Горонда», опубліковану в газеті «Радянське Закарпаття»³⁸, у 1959 р. за «грубі методологічні помилки в питаннях оцінки літературної спадщини Закарпаття», за що він отримав навіть догану³⁹.

15 серпня 1947 р. секретар обкому КП(б)У відкрито звинуватив Ф. Потушняка в тому, що той в минулому був «...заражений буржуазно-націоналістичним чадом, блудив у полоні національної обмеженості»⁴⁰.

За словами М. Тиводара: «Упродовж 1947 р. Ф. Потушняка звинуватили у всіх можливих і неможливих гріхах. Зокрема йому закидували те, що він: знаходиться у полоні селянської обмеженості; оспівує «аристократизм» селянської темноти; захоплюється всякою «чортівщиною»; проповідує зоологічний індивідуалізм і антисемітизм, залишається на позиціях української буржуазно-націоналістичної ідеології, плазує перед західноєвропейською культурою, оспівує буржуазні «свободи», захищає реакційну філософію, служить реакційним силам, виступає проти партійності в літературі і т. п.»⁴¹.

Своєрідним підсумком «ждановщини» на Закарпатті можемо вважати тексти лекцій першого секретаря обкому КП(б)У І.Д.Компанця «Партія завжди організовувала літературну справу і формувала її результати», які зберігаються в ДАЗО⁴². У них він проаналізував «успіхи» і «невдачі» у роботі Закарпатської НСПУ за два роки ждановської кампанії. Похвалу отримали Ю. Гойда за цикл віршів, П. Лінтур за нарис «Про саме дороге в житті», К.Дрок за цикл віршів «Солдати п'ятирічки», С. Панько та В. Хоменко за нарис «По слідах Митрака», М. Тевельов за нарис «Про Івана Богатиря», Боршош-Кумяцький, В.Боржавин за «успішні вірші. За роботу в обласних газетах – статті «про боротьбу з буржуазним націоналізмом і низькопоклонством перед сучасною буржуазною західною культурою» було відзначено П. Лінтура, М. Шаповала, Гойди, М. Тьевельова»⁴³. До позитивів секретар партії відніс і притік у літературу молоді, правда, хибним вважав, що молодь іде переважно у поезію, слабше у прозу і майже не йде у драматургію.

Головним недоліком в роботі філіалу НСПУ І. Компанець вважав відсутність «принципової критики і самокритики ... творчих дискусій, не викоріненні приятельські відносини і взаємне вихваляння в оцінці творчості того чи іншого письменника»⁴⁴. «Вагомим недоліком в роботі філіалу, – на його думку, – є й те, що він не використав правильної оцінки, яку дав пленум обкому партії з питань історії і літературного надбання Закарпаття для критичного розбору творів письменників Закарпаття, виданих до встановлення Радянської влади, членами спілки письменників»⁴⁵. Іншими словами, відповідати мали письменники за свої твори, які вони написали за десятиліття перед цим, в умовах іншої держави.

Першим під критику потрапляє А. Патрус-Карпатський за книгу віршів «Плетью по совести», яку він опублікував у 1937 р. Для ліпшої наглядності наведемо два куплети:

Полюбил я родные Карпаты,
Свой рабочий забытый народ,
Полюбил его бедные хаты,
Где нужда ныне песни поет!

Я стою на пути, закаленный,
А за мною плечи к плечам
Угнетенный многомиллионный
Класс трудящихся по всем сторонам.

На перший погляд, подібні вірші мали цілком і повністю відповідати ідеології комуністів – «робочий народ», «клас трудящих»... Але пильні цензори і тут угледіли небезпеку для радянської влади: «Хвалячи трудящий народ, проклинаючи багатіїв і голодне життя ... Патрус підводить все до того, щоб у свій час, у своїх безпомічних куплетиках віддати данину тим імперіалістичним силам, які хотіли створити на Закарпатті плацдарм для боротьби з Радянським Союзом»⁴⁶. Коментарі зайві. Та найбільше дісталось А. Патрусу-Карпатському за його діяльність у період «Волошинської України», за гімн «Карпатській Січі».

Гартуйте ви свідомість має
по селах, в робітничій хаті,
бо всім треба знати
та не треба забувати:
що наша є доля,
народний наш стяг,
добробут і воля
у наших руках.

«Якщо так, – пише головний партієць області, – що все «в наших руках», тобто, в руках карпатських січовиків, то Патрус кидає бандитський клич, показуючи рукою на схід, на землі Радянського Союзу:

Ростіть, підіймайтеся в гору
і зором своїм за Карпати
погляньте в бурхливую пору,
на клич Батьківщини до бою
з чужого і злого⁴⁷.

Навіть за цей вже "радянський" вірш "Веде на Львів Будьонний радянську кінноту" А. Патруса-Карпатського звинуватили у тому, що він "осхваляє петлюрівсько-хустську раду", прикриваючись загальними радянськими гаслами ...проводить думку про "самостійну Україну"⁴⁸. Дісталосся і редактору Борисову, який пропустив ці вірші до друку.

Не міг перший секретар у своїх лекціях оминати і постать Ф. Потушняка. Із архівного документу, який ми опрацювали, добре видно, як тут попрацював редактор. У тексті, що стосувався творчості Ф. Потушняка, явно переважав червоний колір ручки редактора, який всіяко старався підібрати «найбільш влучні» вирази. На цей раз критикували вірш Ф. Потушняк «Кристали». Правда що стосується перекладу вірша з української на російську мову, на якій надрукований весь документ, то тут вправності явно бракувало. Вийшло, як у тому анекдоті про проблему двомовності в Україні. Її не існує, деякі наші високі чиновники говорять на двох мовах одночасно. Не можемо не зачитувати хоча б уривок (зберігаючи мову оригіналу) із документу:

Маленькі дикі черне невидиме
Жжирає ночь их жорнами очима...
... Мов корень в'яне невідоме слове
И дум моих роздмухуесь полова
... Назад, назад у праце парус тане
И чорна кров из серця в студене кане ...

Далі – вже звичні звинувачення ... Та найбільше драгувало компартійців те, що «...Потушняк до цих пір не покався...». П. Лінтур, хоч «ще і сам не переглянув своїх творів», проте «за останній час серйозні кроки вперед»⁴⁹.

Під шквал критики за вірші потрапив молодий поет В. Боржавин. У його творчості угледіли «...відголосок націоналістичної уяви про сільський устрій, в якому ігноруються класові протиріччя куркулів і бідноти... ». Критика торкнулася і творчості С. Панька, Л. Бездомного (Мансветова), Гойди, К. Дрока. А. Боршош-Кумятському рекомендували «сильно попрацювати над зростанням свого ідейно-політичного рівня...»⁵⁰. Як далекий від соціалістичної дійсності було визнано

нарис про лісорубів «Свалява» Ярославцева. Подібної думки були ідеологи і про книгу «Карпати» Гіневського. Про неї також знаходимо відгук: «Нарис про художників – шкідливий нарис, автор змішав художників формалістів – Манайло і Ерделі з реалістами – Бокшаєм і Розенбергом»⁵¹.

У висновку І. Компанець пише: «Письменники Закарпаття ще знаходяться в полоні натуралізму, фотографують зовнішні явища життя, не розкриваючи внутрішньої суті людей і явищ. Це відбувається тому, що вони не вникають у глибину життя, не охоплюють те нове, народжене соціалістичним ладом»⁵². На окремому клаптику паперу, який підшитий до справи, редакторів власноручно дописав: «Складно і цілісно повинен відчувати свою батьківщину і її велику працю, щоб горизонти наших книг були широкими горизонтами ... А тому потрібно знати, разом з народом відчувати, тему великого поступу до комунізму...»⁵³. Далі на майже десяти сторінках машинопису на прикладах творчості письменників і поетів Закарпаття (Гіневського, М. Шаповала, Л. Бездомного) головний комуніст області показує, як їм треба «правильно» писати, чи скоріше не писати. «Не піднімалась тема лісорубів, шахтарів «Ільниці», колгоспної перебудови села. Не написано жодного нариса, повісті чи вірша про таких людей, як Пенчо Пенчев, Василь Попович – відомий лісоруб, про радянського лікаря або вчителя, який прибув у Верховинське село», – підказує «актуальні» теми І. Компанець⁵⁴.

Не оминула критика самі художників, які не хотіли працювати у стилі соцреалізму. Зокрема, А. Ерделі – одного із засновників всесвітньо відомої закарпатської школи живопису. Щоб поживити розвиток образотворчого мистецтва на Закарпатті, в 1945 р. газета «Закарпатська правда» за підписом Ерделі – Гриць опублікувала статтю «До творчої праці, товариші художники», в якій мова йшла про необхідність відкриття в Ужгороді художнього навчального закладу⁵⁵. Цього ж року закарпатські художники А. Ерделі, Й. Бокшай, А. Коцка, Ф. Манайло та інші організували тритижневу поїздку по мальовничих місцях нашої області. Приєднання краю з УРСР і перетворення в область сприяло посиленню зв'язків наших майстрів з провідними художниками України. Вони ще більше зміцнилися після відкриття наприкінці 1945 р. виставки закарпатського мистецтва в Києві. Цьому сприяли, однозначно, візити до Москви та Ленінграду.

15 січня 1946 р. А. Ерделі разом з Й. Бокшаєм розпочали заняття з невеликою групою молоді в новоствореному Ужгородському художньому училищі, ще не маючи на руках необхідної документації. Він сам власноручно прибив виготовлену табличку «Академія мистецтва»⁵⁶. Хоча вже 9-12 січня цього ж року в Ужгороді відбулася нарада

активу працівників освіти Закарпаття, в результаті якої ухвалено було припинити діяльність цієї академії. А 1 березня 1946 р. – день початку діяльності Ужгородського державного художньо-промислового училища⁵⁷. Першим директором влада призначила А. Ерделі. Проте це тривало недовго. З приходом радянської влади А.М. Ерделі не поспішав малювати заводські димарі, виступав у звичайному жанрі портрета, натюрморту. Це викликало роздратування «більшовицького мистецтва» та «незнайства»⁵⁸. З цього часу художник стає «мішенню у декларативних виступах» партійних діячів, таких, як «Климпонюка, Мацканюка, Компанця, Щелокова, Смульсона, Гіневського, Гільбуха»⁵⁹. Незабаром в 1947 р. його усунули від керівництва навчальним закладом. Місце голови обласної організації Спілки художників УРСР теж змушений був покинути. Далося взнаки й виселення училища з попереднього зручного приміщення колишньої жіночої вчительської семінарії, де вирішено розмістити партійну школу. У одній із статей «Закарпатської правди» художника названо «формалістом і буржуазним естетом в образотворчому мистецтві, що продовжував спотворювати портрети радянських людей». Вважали, що він знаходиться під впливом загниваючого Заходу. У зв'язку з цим, в 1948 р. опубліковано статтю Ю. Гойди (якого, як бачимо, самого критикували) «Про деякі питання ідеологічної роботи серед інтелігенції», в якій ім'я живописця пов'язувалося з абстракціонізмом, космополітизмом⁶⁰. Пізніше в особистих записках видатний маестро пробачив їм.

Таким чином, у повоєнний період на Закарпатті відбулися грандіозні зміни у всіх сферах суспільного життя. Торкнулися вони освіти, науки і культури. З одного боку, радянська влада, борючись із неписьменністю вже в перші роки відкриває велику кількість початкових і середніх шкіл, вперше в історії краю університет, художньо-промислове училище й інші освітні та культурні заклади. З іншого боку, науковці, літератори, художники та інша інтелігенція не могли працювати і творити, як вони того хотіли, постійно перебували під ідеологічним контролем та піддавалися цькуванню у місцевій комуністичній пресі, розбірках на партійних зборах тощо.

ПРИМІТКИ

1. Історія України. Комплексний довідник / Укладачі Воропаєва В.В., Губіна С.Л., Земерова Т.Ю., Коніщева С.Є., Сідорчук В.П., Скирда І.М. Харків: ФОП Співак В.Л., 2010. С. 151.

2. *Остафійчук В.Ф.* Історія України: сучасне бачення: Навч. посіб. 4-те вид. К.: Знання-прес, 2008. С. 332.

3. *Задорожний В., Кундрат Ю.* Курс історії української культури (IX – початок ХХІ ст.): Навчальний посібник для студентів українців. Ужгород: Гражда, 2009. С. 358.

4. *Макара М.П.* Початок змін етнополітичної структури населення Закарпаття (кадровий зріз) // *Carpathica-Carpatika*. Випуск 3. До 50-річчя Ужгородського державного університету. Ужгород, 1995. С. 86.

5. *Задорожний В., Кундрат Ю.* Курс історії української культури (IX – початок ХХІ ст.). С. 365.

6. Там само. С. 366.

7. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год, фактах проявления враждебной буржуазной идеологии в области. 25.01.1947-15.09.1947 // Державний архів Закарпатської області (ДАЗО) Ф. П-1. Закарпатський обком Компартії України. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 6.

8. Там само.

9. Там само. Арк. 14.

10. Отчет, докладные записки Ужгородского государственного университета о научной и педагогической работе кафедр основ марксизма-ленинизма, истории и литературы за 1946-1947 учебный год и работе университета. 30.01.1947-07.10.1947 // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 398. Арк. 40.

11. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год ... // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 17.

12. *Мандрик І.О., Олашин М.В.* Дев'ять років заслання Петро Сміян отримав за свої переконання: [до 90-річчя від дня народження] // *Новини Закарпаття*. 2008. 15 січня. С.6; *Олашин М.В.* Історичний факультет Ужгородського національного університету: Бібліографічний довідник / Держ. вищий навч. Заклад Ужгород. нац. ун-т / Бібліогр. ред. О.Д. Закривидорога. Ужгород: Гражда, 2010. С. 46-47.

13. *Тиводар М.П.* Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2005. С. 32.

14. Там само.

15. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год... // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 15.

16. Там само.

17. Там само. Арк. 16.

18. Там само.

19. Там само. Арк. 16-17.

20. Решительно бороться с проявленными буржуазно-националистической идеологии // *Закарпатская Украина*. 1947. 16 июля.

21. *Бідзіля Ю.* Тема будительства у науковій спадщині П.В. Лінтура // *Будівничий культури*. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / Упорядник Сенько І.М. Ужгород: Карпати, 2010. С. 151-166.

22. *Данилюк Д.* Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець ХVІІІ – середина ХІХ ст.). Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. – 400 с.

23. Іван Семенович Орлай. З наукової спадщини / упорядник Д. Данилюк. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2005. – 144 с.; О. Духнович. З наукової спадщини будителя / Уклад., передмова, іст. нарис Д. Данилюка. Факсим. вид.: 1967, 1989. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2003. – 104 с.

24. *Тиводар М.П.* Названа праця. С. 34.

25. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год... // ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 49.

26. Там само. Арк. 50.

27. Там само. Арк. 51.

28. Там само. Арк. 63.

29. Там само. Арк. 55.

30. Там само. Арк. 56.

31. Там само. Арк. 19.

32. Там само. Арк. 57.

33. Там само. Арк. 59.

34. Там само.

35. Там само. Арк. 60.

36. Там само. Арк. 48.

37. *Тиводар М.П.* Названа праця. С. 35.

38. Информации, справки работников отдела (пропаганды и агитации) по делам печати. 09.06.1948-22.09.1948 // ДАЗО. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 717. Арк. 27-31.

39. Постанова бюро Ужгородського міському КП України про Лінтура П.В., протокол № 13 засідання бюро Ужгородського міському КП України від 8 червня 1959 р. // Будівничий культури. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / Упорядник Сенько І.М. Ужгород: Карпати, 2010. С. 343-344.

40. Тиводар М.П. Названа праця. С. 34.

41. Там само. С. 35.

42. Информации, справки, отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельности кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946-1947 уч. год, фактах проявления враждебной буржуазной идеологии в области. 25.01.1947-15.09.1947 // ДАЗО. Ф. П-1. Закарпатський обком Компартії України. Оп. 1. Спр. 377. Арк. 51.

43. Тексты лекций первого секретаря обкома партии И.Д.Компанца: «Партия всегда организовывала литературное дело и формировала его результаты», «О стиле и методах работы в партийных органах» 18.11. 1948 // ДАЗО. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 715. Арк. 28.

44. Там само. Арк. 29.

45. Там само. Арк. 30.

46. Там само. Арк. 31.

47. Там само. Арк. 32-33.

48. Там само. Арк. 33.

49. Там само. Арк. 35-36.

50. Там само. Арк. 36-39.
51. Там само. Арк. 39.
52. Там само. Арк. 40.
53. Там само. Арк. 41.
54 Там само. Арк. 48.
55. Ерделі – Гриць. До творчої праці, товариші художники // Закарпатська правда. 1945. 6 квітня. С. 2.
56. *Цуга І.* Мистецький дух класики // Соціал-демократ. 1999. 13 листопада. С. 12.
57. *Чендей І.* Велика спадщина // Закарпатська правда. 1981. 23 травня. С. 3.
58. *Мишанич В.* Вибрані із нас: [Про А. Ерделі] // Карпатська Україна. 2003. 22 травня. С. 3.
59. *Фединишинець В.* Невідомий Ерделі: коли боронив його Бог // Новини Закарпаття. 2000. 19 серпня. С. 15.
60. *Гойда Ю.* О некоторых вопросах идеологической работы с интеллигенцией // Закарпатская Украина. 1848. 24 февраля. С. 2.

Журнал консервативной мысли

Золотой Лев

www.zlev.ru

Юрїй ДАНИЛЕЦЬ

**В'ЯЗЕНЬ ДАХАУ –
ІЄРОМОНАХ ФЕОДОСІЙ (РОСОХА)**

Ієромонах Феодосій (в миру Тома Росоха) народився 11 квітня 1903 р. в родині Івана та Анни Росоха в с. Нижній Бистрий Хустського району¹. Про своє дитинство та родину Т. Росоха згодом згадував: «Я народився у 1903 році у селі Нижній Бистрий Хустського району, у вбогій хатині, вкритій соломою, яку побудував мій дід з твердого дерева ясена. У той час ще не було пили, вся споруда робилася сокирою, а рейки збивали дерев'яними чопами, попередньо

просвердливши їх. У цій хатині доля дозволила мені народитися, у сім'ї лісоруба. Батько ходив до лісу на заробітки, мати була домогосподаркою. А інколи ходила до куркулів, аби заробити копійчину.

Дідусь був уже стареньким. Але ще займався бондарством, робив дерев'яні коновки, цеберки та інший посуд, такий необхідний на господарстві. Майстрував не тільки для себе, інколи продавав іншим. Бабуся померла, коли мені було 5 років. Звали її Ганною, діда звали Іваном, бацька теж, а маму, як і бабусю, – Ганною... У хаті підлоги не було. Посеред неї стояв дерев'яний стіл із явора, витесаний сокирою. Попід стінами коло вікон стояло дві лавки. На одній з них спав дід.

Бабуся спала біля печі, бо там було тепліше. Було у нас ще й ліжко, де спали батько і менший брат, а я з іншими – на печі. Між ліжком і піччю висіла колиска, у якій колисали мене, моїх братів та сестру. Всіх нас було шість душ. Усередині хата була побілена білою глиною. Вона мала три віконця – два великих, через які я міг вилізати надвір, а одне менше, через яке пролазила тільки моя голова. Біля дверей лежала дошка, на яку ставили коновки з водою. Поруч на стіні висів зализник, куди складали кухонне начиння, тобто дерев'яні ложки та миски.

Коли мені виповнилося 6 років, я дуже дружно жив з батьком, а з дідом ще дружніше, адже тато ходив на заробітки, а дід весь час був удома. Дідові я завжди допомагав. Коли він виготовляв коновку, я тримав йому обручі. За це дід за два грейцарі купував цілий білий хліб для мене і для себе.

Якось перед Новим роком батько купив календар. У ньому було багато картинок. Я став просити, аби дав мені подивитися календар. Але він сказав, що дасть тоді, коли знатиму читати. Я попросив, щоб навчив мене. Батько показав мені букви у слові «календар» і пішов до церкви, оскільки була неділя. Коли повернувся додому, то я вже міг показати йому ці букви на будь-якій сторінці календаря. Тоді батько показав мені й інші букви. Я всі вивчив і ще до того, як пішов до школи, уже вмів читати.

У шестирічному віці я пішов до школи. Вона була церковно-приходською, чотирикласною. Вивчали тут здебільшого молитви... У церковно-приходській школі я провчився два класи. Потім мадари прислали у село ще двох учителів угорської мови, поставивши собі за мету зробити з українських дітей мадярів. Село розділили на три школи. Це був 1910 рік. На мою долю випала школа з угорською мовою навчання. Був у ній вчитель, якого звали Сюч Ласло. Це було на Противні – так звали цей куток села.

Під час канікул я допомагав дідові пастушити. Він пас корову. З дідом було добре, він завжди ловив рибу ятриками. Улов ми пекли на вогні і так проводили час до вечора².

У 1913-1914 рр. угорська влада розпочала готувати проти православних закарпатців судовий процес. Переслідувань не уникла й родина Томи Росохи.

«У 1913 році я прийшов зі школи додому. Заходжу в хату. Батько з матір'ю сидять за столом, а в куточку біля дверей сидить мадярський жандарм. На столі лежать знайдені у нас книжки з Росії та ікони. Одна з книжок називалася «Киево-Печерський патерик». Ікони були з Києва. Того ж дня забрали батька і матір та знайдені речі. Я ж залишився з чотирма дітьми вдома. Через тиждень прийшли забирати

й дїда. Він пас у полі корову. Оскїльки був дуже старенький, мав 85 рокїв, то не мїг швидко їти. Розїзлившись через те, жандарм убив його просто в полі. У мїсцині, що називалася Подїна, дїд пролежав два днї. Потїм ми з братом, взявши дерев'яні санчата, пішли ввечерї привезли дїда додому. Лише на третїй день доставили з Хуста батька, аби поховав його. Після похорону батька відвезли назад до Хуста в тюрму.

Через три мїсяцї був суд у Марамороші. Так званий «Мараморош-Сїгетський процес по справї 92-х обвинувачуваних». На ньому батькові присудили два роки тюремного ув'язнення і 100 срібних штрафу. Те ж присудили і матерї, але її через пївроку відпустили, оскїльки була вагїтною...»³.

У роки Першої свїтової вїйни малий Тома змушений був наймитувати, а з 1918 р. працював на лїсорозробках в Гуменному, Драговї, Довгому, Свалявї, Нижньому Бистрому. 26 квітня 1924 р. Тома вступив послушником у Свято-Миколаївський чоловїчий монастир у с. Іза. Про своє життя в монастирї до чернечого постригу він згадував: «У монастирї відкрили курси підготовки із середньої освїти. Туди приймали у першу чергу тих дїтей, батьки котрих, як і мої, були засудженї за православну вїру в Марамороському процесї. У монастирї за рїк ми проходили підготовку, що прирївнювалася до чотирьох класїв гїмназїї. Екзамени складали при Хустській гїмназїї. Тодї директором там був Савкулич. За чотири інших класи, на атестат зрїлостї, іспити складали при гїмназїї в Мукачевї. Директором там був Драгула Микола. Все це відбувалося у 1926 роцї. Документи про закінчення гїмназїї забрало Єпархїальне управлїння, оскїльки цї курси були створенї за його ініціативою. Саме Єпархїальне управлїння відїслало нас продовжувати навчання на Богословських пастирських курсах...»⁴.

9 липня 1927 р. Тома Росоха був пострижений у чернецтво з іменем Феодосїй, в честь преп. Феодосїя, ігумена Києво-Печерського. 7 жовтня 1928 р. зведений в сан ієродиякона, а 2 березня 1929 р. в сан ієромонаха. Перший приход, який обслуговував о. Феодосїй, було с. Ребрин біля Михайловець, що у Словаччинї. У 1931 р. переведений до Воловця з обслуговуванням приходу с. Канора.

«Спочатку я рїк жив у Канорї. Потїм перебрався у село Воловець, а Канору лише обслуговував. Це було у 1932 роцї. У Волївцї я працював на двох посадах: приходським священником і вчителем школи. Учив я у 5-6 класах географїю, математику та історїю, за що отримував щомїсячно по 650 крон. Цього менї одному якраз вистачало на прожиття. Сподїватися на прихожан було марно, оскїльки вони були дуже бїдними, як і скрїзь у верховинських селах»⁵.

У березнї 1939 р. Закарпаття було окуповане Угорщиною. «У Воловець мадяри прибули 15 березня ввечерї. О 9-й годинї на вокзалї

була зустріч. У Воловці 15 березня із самісінького ранку на уніатській церкві цілий день дзвонили дзвони аж до приходу мадярів. Уніатський священник Фанкович, директор школи Лявинець і його дружина, учитель Їжак з дружиною, Болог зі своєю половиною, учитель Тегза із самого ранку готувалися до зустрічі своїх рідненьких братів – мадярів. Під вечір на перевалі появилася автомашина, на якій було кілька мадярських солдатів з кулеметом. Всі прийшли на вокзал у Воловець, де чекали панцеровий поїзд із Сваляви, в якому їхав підполковник, котрого й зустріли. На урочистій зустрічі першим виступив уніатський піп Фанкович. Він написав свою промову на чотирьох аркушах. Зізнався, що прапор, з яким зустрічає своїх братів, лежав під престолом у церкві 20 років, і що він твердо вірив: настане той час, коли він ще буде зустрічати мадярів. Що і збулося. Другий прапор зберіг учитель Їжак. Він сказав, що двадцять років зберігав його в перині.

Директор школи Левинець вітав і обіцяв навчати дітей по святостефанських ідеях. Дружина його переодяглася у селянський одяг і вітала прибулих від імені сільських жінок. До цих привітань приєдналися Болог із дружиною та учитель Тегза.

Я стояв осторонь і придивлявся до церемонії, аж тут підходить до мене директор школи Лявинець і каже: «Ідіть і ви скажіть кілька слів. Ви ж учитель, а, крім цього, й священник, представник общини». Я відповів, що не знаю по-угорськи. Він мені каже: «Я перекладу». Я сказав, що не можу. Згодом директор знову підійшов до мене з тим самим проханням. Я навідріз відмовився, додавши, якщо скажу хоч слово, то щоб мені тут же заціпило. Тоді Лявинець відчепився.

Не пройшло і двох днів, як на мене впала чорна хмара. Одного дня після обіду прибіг мій сусід Василь Ільницький і попередив, щоб я сховався, бо з хвилини на хвилину за мною прийдуть жандарми і заберуть.

Цілих два тижні я переховувався, а потім все-таки змушений був вийти на люди. Адже я був священником і мав певні обов'язки. Як тільки я зайшов у село, мене тут же взяли і стали гнати поперед себе. Але люди мене дуже любили, незважаючи на те, православної чи уніатської віри дотримувалися. Я чим міг, всім допомагав: медикаментами і різними порадами. Писав на їх прохання скарги та листи. З цим всім селяни йшли до мене. Отож як люди побачили, що «сobotчопош» жене мене попереду себе, то зразу ж всі побігли за мною. Першим був Іван Лавер. Доки мене довели до вокзалу, де був підполковник, за мене йшла ціла процесія⁶.

Прийшов і директор школи. Він, Іван Лавер та ще декілька осіб пішли до підполковника. Що вони там говорили, я не знаю, бо стояв внизу. Один із «сobotчопота» на прізвище Шкирта, приставив мені до

грудей дуло карабіна. З другого боку націлив на мене карабін його товариш. Через кілька хвилин розмова із підполковником закінчилася. Мене повели у жандармерію і взяли під домашній арешт з умовою, що вранці і ввечері ходитиму відмічатися і не смію без їх дозволу виїхати за межі села.

Почав я ходити у жандармерію о 9 годині ранку і о 9 вечора. Вдень я ходив сам, а ввечері мене супроводжували прихожани. Поки я зайду до жандармів і поставлю підпис у чорній книзі, вони стоять навпроти жандармської станції. А коли вийду – розходяться у своїх справах.

Багато разів мадяри приходили вночі до мене на квартиру подивитися, чи я вдома. А якщо хтось із незнайомих питав про мене – то вночі зразу ж приходили жандарми мене перевіряти. Якщо виїздив у Сваляву чи Мукачево, то повинен був проситися і доповідати, чого і куди їду. Мусив називати час відправлення поїзда, яким хотів їхати. Бачив, що крадькома один з поліції завжди мене супроводжує. Якщо я переходив з одного вагона в інший, то він також ішов за мною, аби я не зник з його очей. Так я ходив голоситися два місяці, а потім місяць – що третього дня, а невдовзі і зовсім перестав відмічатися. Однак нагляд за мною вести не припиняли»⁷.

У жовтні 1939 р. о. Феодосій написав листа командирі радянських прикордонників, у якому запропонував свою допомогу. Священик отримав підпільне ім'я Данило і повинен був кожного місяця 20 числа передавати розвідувальні зведення партизанам. Підпільна група збирала інформацію про переміщення угорських військ, розташування об'єктів⁸.

«Якось прийшли до мене двоє чоловіків і принесли записку. У ній йшлося, аби я у листопаді, здається, 20 числа, перейшов кордон. Мій номер буде 36 - 39. Так я і вчинив. Зустрівся з офіцерами, і лише після цього вони мені повірили.

Дали мені «анонімку»: з цього дня я був не Тома, а Данило. Так і писали мені у листах – товариш Данило. Після цього дали мені завдання. Кожного місяця 20 числа я повинен був передавати зведення. Його носили на той бік кордону Павло Кобрин та Іван Мадяр. Сам же я за завданням роз'їжджав по Угорщині, збирав матеріали, яких вимагав майор Львов. Завербував у підпілля за вказівкою офіцера декілька людей – піднотаря з Волівця Івана Овсака, Павла Кобрини, Івана, Андрія та Федора Мадярів, Івана Бронцвика з Канори, Василя Іванча, Стефана Ціпа, Івана Шепу, Мирона Моцкова з Мукачева. Крім них ще були головний кондуктор швидкого поїзда Василь Нискач і його син – лікар Михайло Нискач. Старий Нискач завжди приносив мені дуже цінні матеріали, оскільки мав зв'язок із старшим сином, що працював у Будапешті спікером на радіо і до багатьох матеріалів мав доступ.

Кожен із підпільників виконував своє завдання. Іван Овсак повинен був доставати необхідні документи: домові листи, хресні листи та інші, що приходили секретно у нотарський уряд. Овсак дав мені 56 бланків домових листів, які були під суворим контролем, і декілька хресних листів (домовий лист прирівнювався до паспорта за радянської влади). Його власник міг пересуватися по всій Угорщині, що вкрай необхідно було нашим підпільникам. Копча слідкував за пересуванням військ на залізниці та їх озброєнням, документами залізниці, картами та ін. Щодо канорчан, то Кобрин і Мадяр були посьильними, щомісячно переносили за кордон зведення.

Моцков, як лікар, лікував наших підпільників. Ціп був помічником Іванча. Щодо Нискача, то він щонеділі приносив мені матеріали прямо в церкву. Адже вся його родина була православною.

У Мукачеві з Іванчом я завжди зустрічався 15 числа у Єпархіальному управлінні в єпископа. Він мені все передасть, а я дам йому завдання на другий місяць або зведення. Я трохи зачекаю, а він собі іде, але вже іншою дорогою, а не тією, якою прийшов. І на вокзалі, коли мене зустрічав, то я собі одним боком тротуару йшов, а він – другим, а в центрі розходимось. І в єпархію він йшов іншою вулицею. Я завжди робив вигляд, що Іванча не знаю...»⁹.

«Якось майор Львов мені пише і наказує, аби я в середу негайно вийшов до Будапешта. Там наш підпільник лежить у лікарні. Його заховала підпільна комуністична організація, але в нього немає документів.

Підпільник переїхав через Швецію із шведським паспортом з мотивуванням, що його посилає шведський уряд у шведське посольство в Будапешті як працівника, однак про це не знає ні шведський уряд, ні посольство. У місті мені була вказана адреса лікарні. Зустріти мене повинна медсестра Гізела. Кличка підпільника Дуб, а справжнє прізвище – Микола Васильович Козлов. Коли я прийшов у двір лікарні, черговий на прохідній мене навіть ні про що не запитав. Пропустив, хоч інших затримував. Я ж, як священник, пройшов без слова, не чекаючи ні хвилини. А на другому поверсі вже чекала медсестра. Побачивши мене, зійшла вниз, сказала, що тут вже другий день мене чекають. Вона знала, що я із Закарпаття, що справжнє моє прізвище Тома Росоха, а підпільна кличка – Данило. Повела мене на другий поверх, завела у кімнату, а сама побігла та привела підпільника. Той привітався, сказав, що його підпільна кличка Дуб, а так він Микола Васильович Козлов. Я зразу дав йому документи і 300 пенге. Він подякував мені і пішов. А я зняв, сутану, пов'язав краватку і вийшов з лікарні уже як цивільний. Така ось це була робота.

Збереш матеріали, підготуєш їх, відішлеш посьильних, а сам цілу ніч не спиш, думаєш, чи щасливо перейшли кордон, чи повернулися.

Прийдуть, принесуть нове завдання. Пише майор Львов: «Т.Д., тобто товаришу Даниле, приготуй до 20-го числа те й те», – і знову крутяться цілий місяць у страхіві. Часом і тіні своєї боїшся. Стомишся, ніби ліс цілий день валив. Ось так ми працювали на благо нашої великої держави, щоби бути вільними від мадярського ярма, під яким ми перебували 850 років, раз і назавжди.

Подібна до нашої група була ще у Хусті. Нею керували Микола Рушак та Петро Микулець. Разом з ними працював Іван Канюк, вчитель за освітою.

Приблизно в кінці серпня – на початку вересня 1940 року пише мені майор Львов: «Ти повинен нам розстаратися на дві уніформи угорських офіцерів у чині підполковника та майора. Грошей дамо, скільки потрібно. Тільки щоби точно зробив це, бо завдання важливе і малоприємне».

У Волівці був кравець. Звали його Абрум. Прізвища не пам'ятаю. Він завжди шив мені костюми та пальта. Пішов я до нього і кажу, що мені потрібні дві уніформи у чині такому-то. Хочу зробити подарунок двом моїм добрим знайомим до дня народження. Я пообіцяв, що грошей дам, скільки треба, але щоб впродовж тижня все було готовим. Дав йому авансу 300 пенге. Все було зроблено, як і домовилися. Дав я йому ще 100 пенге. Це були великі гроші. Сказав кравцю, що за уніформами прийде людина (Петро Кобрин), то щоб їй віддав»¹⁰.

«Приблизно через два або три тижні приїхали з Будапешта підполковник та майор з документами угорського Генерального штабу, аби перевірити «Арпадову лінію» укріплення. Начальник Воловецького прикордонного гарнізону дав їм провідників, машину, і вони відправилися до згаданого об'єкта. Перевірили, все сфотографували. Дійшли до села Скотарське, а там сказали, аби зачекали, бо їм потрібно у справах. А самі пішли за кордон. І вже із-за радянського кордону помахали провідникам руками. Кордон проходив з угорської сторони через лісок, а на радянському боці вже було чисте поле.

У Миколи Рушак був друг дитинства Юрій Грицюк, який надумав поїхати до Радянського Союзу на постійне місце проживання. Одного разу він розповів про свій намір Рушаківі. А Рушак, не подумавши, довірився йому, що може у цій справі допомогти, аби Грицюк добре влаштувався на новому місці. А взамін друг погодився пронести через кордон зведення від Рушаків. Була тільки одна заморочка – де краще перейти кордон. Нарешті Юрій Грицюк згадав, що його двоюрідний брат працює в Нижньому Студеному мадярським піднотарем. А село – майже на кордоні. Ото Грицюк й вирішив поїхати до свого родича Ясінки Івана. Прибувши на місце, став його просити, аби той перевів його через кордон, бо хоче до Радянського Союзу. А ще зізнався, що

несе зведення від Рущака. Ясінка все дуже люб'язно вислухав, відіслав Грицюка до своєї квартири, пообіцявши, що ввечері переправить його через кордон, що ні одна волосина з його голови не впаде.

Коли необачний Грицюк пішов, Ясінка тут же подзвонив до Ужгорода за кеймгаритовом. Ті приїхали. Ясінка пояснив, де їм стати на кордоні. Ввечері ж привів Юрія Грицюка до обумовленого місця та й каже:

– Іди прямо до цих двох куців.

Родич, нічого не підозрюючи, так і зробив. Аж тут із-за куців вискочило троє мадярських жандармів. Закричали:

– Руки вгору!

Так була зраджена хустська група. Грицюка забрали. Для замилення очей забрали і Ясінку. Довели до Волівця та там і відпустили. Грицюка ж доправили до Ужгорода. Там стали бити, і він усе розповів. Забрали Рущака і Микульця, а другого дня – Канюка та Бабинця з Мукачева. Оскільки Бабинець підтримував стосунки з моїм Іванчом, то забрали і його.

Через два тижні я відправив своїми посильними зведення. Але посильних затримали на кордоні мадяри, коли ті поверталися додому. Стали їх бити, ті у всьому й зізналися. А 24 травня 1941 року о 9 годині вечора забрали й мене. Завели на локтоню жандармерії, у глуху кімнатку. Коли я зайшов до неї, то побачив там двох катів. Один був старший, тонкий і високий. Пізніше я дізнався, що то – підполковник, обласний начальник кеймгарито. Другий був середнього зросту, з підкрученими вусами. Він стояв без піджака, із підкоченими рукавами сорочки. Це був капітан жандармерії. На ліжку лежали дві чималі гумові палиці.

Мене запитали, як моє прізвище. Потім – чи знаю я Іванча, Павла Кобрини та Івана Мадяра. Я щось відповів, а вусатий як заїде мені в ніс. У мене пішла кров, а він ще двічі чи тричі вдарив мене в обличчя. Зразу ж з іншої кімнати прийшли двоє жандармів при повному параді, зі зброєю і багнетами на ній. Капітан наказав мені в ім'я Свято-Стефанської корони скласти руки. Я не хотів. Тоді він ще раз наказав, і я вимушено підкорився. Жандарми одягли на мене наручники і сказали сісти у куток. Самі ж сіли на стільці, приставили мені багнети до ший та наказали не ворухитися.

Кати пішли до мене на квартиру робити обшук. Все, що там було, поперекидали. Забрали мої документи про освіту, всі листи і навіть церковні метрики. Метрики згодом повернули, а документи так і пропали. Як повернулися з обшуку, то стали питати мене, де радіопередавач. Я відповів, що нічого про це не знаю. Тоді мене звалили на лавицю, зв'язали руки та ноги і стали бити по ногах гумо-

вами палицями. Так повторювалося чотири рази, доки я не втратив свідомість. Після цього привели Мадяра та Кобрин і сказали, що я їх впізнав. Потім стали вимагати:

– Скажіть цій продажній шкурі, що він вам давав.

Ті й розповіли. А Мадяра ще й примусили вдарити мене в обличчя. Той вдарив двічі. Кобрин же не захотів бити.

Я був увесь мокрий. Зрозумів, що мене обливали водою, аби опритомнів. Згодом, після знущань, мені розв'язали руки. Далі взяли мене між себе. Один, на прізвище Кондоросі, тягав мене за волосся. Інші – хто папками, хто ногами, хто кулаками – били мене. Плювали на мене і співали мені «Господи помилуй». А потім проклятий Кондоросі вдарив мене кулаком по печінці. Я впав, а він взяв мене за ногу і виволік до іншої кімнати. Але йому й цього було замало. У кімнаті скочив мені на розпухлі ноги, місив їх так, аж поздирав шкіру. А тоді ще щипцями зірвав у мене нігті з великих пальців ніг. Далі мене винесли, кинули в легкову машину, прив'язали до сидіння ланцюгом та повезли до Ужгорода.

Коли прибули до міста, саме розвиднялося. Мене витягли з машини і винесли на четвертий поверх туди, де тепер обком КПРС. Кинули мене на підлогу в 366-й кімнаті та поставили біля мене охорону. Сюди привезли й інших, але тримали окремо.

Приблизно близько 12 години дня прийшов подивитися на мене старший лейтенант Ортутай, синок уніатського попа, який працював у кеймгаритове. Він лише запитав, що я наробив, що мене так побили. А далі прийшов один майор, поляк, який після розпаду Польщі влаштувався в кеймгаритове в Ужгород на службі. Це був мерзотник на прізвище Борович. Він і бив мене, і сварив. Змусив сісти на стілець питав, чи знаю я, що він зубний лікар. Я помахав головою, що не знаю. Тоді Борович як дасть мені в зуби. Я впав, виплюнув вибитого зуба. Тоді він знову запитує, чи знаю я, що він – лікар. Я ствердно кивнув головою. Далі мій мучитель примусив мене повністю роздягнутися. На срамні частини тіла мені прив'язали мішок з піском та наказали танцювати¹¹.

А потім привели лікаря, бо я впав, адже ноги мене не слухалися. Лікар як побачив, то лише рукою махнув. Тільки тоді мене припинили мучити. Налили у таз води, намочили простирadlo, обгорнули мене. Примусили занурити ноги у холодну воду, бо вони мене страшенно боліли, горіли, наче у вогні. Це вже було під вечір. Далі взяли мене та понесли до тюрми. Там кинули на підлогу у сімнадцяту камеру і пішли, зачинивши її великим залізним ключем.

Лежу на підлозі. Підклав недоламані руки під голову. Ноги болять, все тіло болить, весь закривавлений, а помитися ніде. Це ж не вдома.

Цілу ніч ноги дуже боліли. У камері темно. Світла ввімкнути не можу, бо його вмикає лише сторож у коридорі. Ледве дочекався білого дня. Ранком узяв свої шкарпетки, заткнув діру в унітазі, напустив води, поклав у неї свої ноги, та так і заснув на кілька хвилин. Від побоїв і ран горіло все тіло. У горлі – запечена кров, яку ледве вихаркав. Так я пролежав у камері майже місяць. Мене не викликали на допити, тому що я не міг ходити. Двічі приходили допитувати до камери. Через місяць стали водити мене на допити в облвиконком, у 365-у кімнату. Після повернення до тюрми водили по різних катах. Зв'яжуть внизу в тюрмі руки ланцюгами. Тоді один жандарм веде мене на ланцюгові, наче песика, а інший, зі зброєю, попереду себе жене, наче якогось розбійника. Дорога від тюрми до виконкому була посипана щебенем, то мене з моїми зраними ногами вели саме по ній. А я ж і по рівному ледве пересувався. Мучили як лише могли. То роздягали догола, прив'язували мішок з піском до соромних частин тіла і примушували рачки ходити навколо столу. То зв'яжуть руки й ноги разом. То на палці підвісять, а зверху по пальцях б'ють чи електричний струм через мене пропускають, аби мною трусило, то примушують дві години стояти, аби ніс був за два пальці від стіни, забороняючи переступати з ноги на ногу.

Одного разу вже не знали, що придумати і як знущатися наді мною, то зв'язали мене докупи з вагітною циганкою, затриманою жандармами за крадіжку. Я трохи відхилився, бо дуже від неї смерділо. Жандарм підскочив, ударив мене в обличчя й наказав стати ближче, бо то моя наречена. Мовляв, у церкву ведемо, вінчати тебе будемо. А щоб підсилити знущання, вели позад нас близько двадцяти галицьких біженців, яких відправляли на роботу в Німеччину. Казали їм:

– Це батюшка, який продав нашу державу. А це – його наречена. Ведемо їх до церкви та будемо вінчати.

Наверху, в облвиконкомі, мене відв'язали від циганки. Після цього я її більше не бачив. Мене ж цього дня справді «вінчали»: били, знущалися, як лише могли.

На другий день знову повели мене в уже згаданий облвиконком до 365-ї кімнати. За мною майор Борович привів близько 30 чоловік чи то біженців, чи то з табору, бо дуже вже вони були брудні та обірвані. Тоді майор каже мені:

– Ось дивися, це російські солдати так одягнені. І ти хочеш такого життя.

А їм:

– А це свиня попівська – батюшка, який хоче Сталіна. Так ось, беріть свиню та бийте, плюйте їй у пику.

Ті й стали так робити. А в куточку стояв мій церковний куратор з

Волівця на прізвище Варга. І його, невинного старенького, забрали. Дивився він, як наді мною знущаються, і став плакати. А тоді каже:

– Не мучте його так, як жиди Христа. Це така добра людина, а ви його так мучите.

А я відповів:

– Хай плюють. Вони вже забули, як ці пани мучили їх дідів та батьків. Вони не знають, на кого плюють. Вони забули слова Шевченка, що горе тим, хто свого цурається.

Тоді ці люди поопускали голови і стали виходити у коридор, звідки їх забрав майор Борович.

27 червня 1941 року галичан повезли до Німеччини, а мене того ж дня по обіді – до Будапешта. Разом зі мною були закуті в ланцюги Іван Овсак, Федір Мадяр та Іван Брунцвік. Вели нас, зв'язаних, містом. На вокзалі було багато народу, то всі дивилися на нас, як на чудо. На другий день вранці ми вже були у Будапешті. На вокзал приїхав «чорний ворон» і повіз нас у військову тюрму «Моргіткерут». Кинули у камеру №60. Там нас було майже 70 чоловік: мадяри, румуни, українці, євреї. Я познайомився з ужгородцями: Юлієм Плохтяком, Варгою, Гайманом, Клаусом – комуністами. Із Будапешта були Сіладі, Турої Йожеф і ще декілька прізвищ, яких я не знав.

Директором тюрми був підполковник Керменці, герой Першої світової війни, сліпий на одне око. Заступником його – капітан Клій, він же і суддя. Тюремними сторожами служили Йожі Реткеш, Чонко і Шовш. Тюремний режим – за військовим зразком. Вранці будили о 6 годині. О 7 годині – сніданок. Після нього 20 хвилин прогулянка (шейта). Потім – до обіду на роботу. Хто ж іще не був осуджений, той повертався назад у камеру. На сніданок та вечерю завжди давали кминову юшку – так званий кеменьмог левеш. А на обід – коли капусту, коли картоплю. Раз на тиждень – квасолу чи горох. У неділю обов'язково – по невеличкому шматочкові м'яса та 200 грамів чорного хліба¹².

У будапештській тюрмі «Моргіткерут» я пробув усього 6 місяців: від 28 червня до 13 листопада 1941 року. А 13 листопада вранці зібрали нас близько двох тисяч чоловік і перевезли у тюрму міста Вац – найбільшу в Угорщині. Там було понад 15 тисяч ув'язнених: злодії, вбивці. Коли нас перевозили, то закували в кайдани, зв'язали по двох і так відправили під конвоєм на вокзал.

Прибули у Вац, що за 30 кілометрів від Будапешта. Там на вокзалі нас уже чекала величезна кількість охоронців, зрозуміло, що не з квітами, а з багнетами. Завели у тюрму – старовинну, із задимленими стінами, величезну – майже ціле містечко. Нас, політичних, розмістили в особливому корпусі так, аби не спілкувалися з убивцями. Тільки-но

вишикували нас у коридорі в чотири ряди, як уже донесли, що між ув'язненими є священик. Начальник тюремних сторожів зацікавився. Захотів мене побачити. Ходив по рядах та кричав:

– Мерк оз поп? (котрий то піп?)

Та я не озивався. А потім на мене йому показали. Начальник запитав мене, чому я не відгукувався, коли він запитував. Я відповів через перекладача, що не знаю угорської. Тоді він мені каже:

– А малярський хліб знаєш їсти?

Я відповів, що ще малярського не їв. Коли чехи відходили, я купив собі 100 кілограмів борошна і їв його. Він тоді каже:

– Ти дуже розумний.

Пізно ввечері розмістили нас у четвертому корпусі. Я потрапив на другий поверх, в одиночну камеру №76. Сторожем наверху був Шімон, начальником всього корпусу Іван Соні. На третьому поверсі сторожив Кіюцк, а на четвертому – Кетлер. Всіх же їх у тюрмі було 350. Керував ними герой Першої світової війни Кенейз. Директор тюрми – Веревці, за національністю хорват. Заступник директора по господарській частині мав прізвище Преслий. Його ще величали «тоначош ур». У тюрмі були й церкви всіх віросповідань. Римокатолицьким попом був Риба Гуров, лютеранським – Дюла Совмер, кальвіністським – Дьєрдь Онтал. Був тут і єврейський рабин. А православний священик раз у місяць приходив на богослужіння. Коли ж його не було, то всіх православних гнали у реформатську церкву. У тюрмі була й власна лікарня. Тільки нас, політичних, або як вони нас називали – кейм, тобто шпигуни, там не приймали. Казали:

– Хай здихають продавці нашої держави, на смітнику.

Якось погнали нас у реформатську церкву. Почалося богослужіння, і священик став молитися, кажучи:

– Господи, сохрани нас від сталінських органів. (Саме тоді появилися «Катюші», які були для нас великою підмогою.)

Прожив я в одиночній камері № 76 десь зо два тижні. А потім близько 12 години сторож відчинив двері й впихнув до мене ще одного. Малий, рудий, червоне волосся. Я думав, що це шпигун, який хоче дещо про мене дізнатися, тому майже два тижні мовчав. Мовчав і він. Потім я не витримав і запитав, хто він такий. Він до мене забурмотів англійською. Тоді я зрозумів, що це мій товариш по тюрмі. Він був зі мною недовго. Його вивезли до Будапешта і помістили у психіатричну лікарню. Так я залишився у камері сам аж до суду А це – 18 місяців...

Навесні, 11 травня 1943 року, почався суд, а закінчився 15 травня. Судив нас вищий військовий трибунал при зачинених дверях. Суддею був майор Домініч, прокурором – Гоздог. Інших не знаю, бо їх було багато. Головував полковник, пенсіонер. Його заступник – майор, та-

кож пенсіонер. Крім них, були ще перекладач та з боку німців три особи з СС як спостерігачі, а ще близько десятка адвокатів.

У четвер були вислухані свідки. В основному на мене їх було 6 осіб. Це всі з Воливця – жандарми та міліція. У п'ятницю після обіду було оголошено рішення суду такого змісту:

Росоха Тома Іванович – смертний вирок (пізніше замінений довічними каторжними роботами). У випадку амністії – заборона проживати у прикордонній смузі, втрата на 10 років служби і політичних прав – по життєво...¹³.

У Вацу ми довго не були. Після суду нас вивезли до Німеччини, у концтабір Дахау. Перший раз завезли у Комарно, в підземну фортецю, так звану «Чілоггедьере» Це на угорсько-чехословацькому кордоні біля Братислави на Дунаї. Там під землею пробув місяць, а потім потрапив у табір смертників.

У тюрмі такий порядок, що після суду через три дні кожен засуджений має іти до директора і просити роботу, бо він уже громадянин тюрми. А тим більше, що я – довічно, то записався на прийом на ранок. Пішов, точніше, повели сторожі під конвоєм. Черга була великою. Одні просили, аби переїхати в інший цех на роботу, інші – прийшли скаржитися.

Коли дійшла черга до мене – я зайшов. Директор сидить за столом, а поруч виструнчився начальник сторожів на прізвище Кенейз. Перед директором моя анкета, у якій написано все: де я народився, де жив останнім часом, яка в мене освіта.

Коли він дочитався, що я закінчив богослов'я у Югославії, каже мені: «Отече, да морете говоріті по-сербські?» Я відповів йому: «По како не молим, господіне». Ми стали розмовляти сербською, а начальник сторожів лише очі вилупив: то на мене дивиться, то на директора. Як уже наговорилися, директор перейшов на угорську і запитує мене, яку роботу я хочу. Я відповів: «Що мені дасте, те і робити буду». Тоді директор каже: «Добре, ідіть. А після обіду вам скажуть, куди».

Так і було. Прийшов сторож. Покликав мене до февфедєва – був такий Соні. Той і каже, що великоможний пан директор призначив мене завідувати тюремною бібліотекою. Там було понад 35 тисяч томів: угорською мовою – найбільше. Були книги й сербською, румунською, чеською.

Там мені було непогано, міг багато чого дізнатися від різних людей і сторожів. Якщо були якісь хороші новини, то вранці, коли йдуть на шейту (прогулянку), я з бібліотеки даю їм сигнал. Коли затисну кулак – значить, наші справи йдуть добре. Коли розтулю його – то не знаю. Коли покажу великий палець на руці – значить відмінно. Покажу знак одному, а поки пройдуть по колу – уже всі новину знають. Сторожі стояли тільки у середині кола.

Після суду нам не довелося довго бути у Вацу. Нас перевезли у Комарно, як я вже згадував вище, і помістили у підземну фортецю. А звідти заганяли у вантажні вагони, як худобу. Вагони були невеликі, а в них набивали по 60 чоловік. Було так тісно, що ледве можна було поміститися стоячи.

Коли після місячного перебування під землею нас почали заганяти у ці вагони (а від фортеці до поїзда було 300 - 400 метрів), то з обох боків колони стояли німці з автоматами та собаками. До того ж, у кожного конвоїра була в руках замашна палка. Випустять арештантів з воріт фортеці, то ті мусили що є сили бігти до вагонів. А всі німці кричать «Лойф», і майже кожен третій вперіщить палицею, аби не роззиралися, що там та як. Навколо вагона знову німці та собаки. Коли набиралося 60 чоловік, вагон закривали наглухо і переходили до іншого.

Три дні і три ночі везли нас невідомо куди. Ми нічого не бачили. Тільки на третю добу вночі вагони загнали в тупик. Вранці, десь близько 10 години, стали розвантажувати. Випустять з двох вагонів 120 в'язнів і під страшним конвоєм женуть із собаками у концтабір. У таборі на полі розмістилися і чекали наступної вказівки.

Майже о третій годині дня почали нас гнати до кімнат. Там наказували роздягатися догола і переходити в іншу. У цій кожного оглядали, навіть у найпотаємніші місця зазирали, чи нема у кого золота. Якщо у когось були золоті зуби, коронки – знімали. Потім гнали у третю кімнату. У ній всім видали одяг і взуття – німецькі дерев'янки. Взувати їх доводилося на босу ногу, хоч надворі ще лежав сніг. Потім погнали всіх у карантинний блок, тобто у барак № 2. Там пробули на карантині місяць. А потім усіх розсортовували кого куди. У карантинному блоці було стільки вошей, клопів та бліх, що жах...¹⁴

Зранку до обіду нас виганяли надвір, на мороз, дощ зі снігом. А після обіду до вечора – знову та ж пісня. Страшно було усвідомлювати, куди ми потрапили, а ще страшніше – від думки про те, що з нами буде. Після карантину нас направили в інші бараки. У «карантинці» я був у штубі (кімнаті) другій. У першій знаходилися наші студенти Вакаров, Вейконь, Логай, Міша Попович та інші.

Після карантину я потрапив у 28-й барак, у 4-у кімнату. Там були одні польські попи римо-католицькі. Навіть був їхній кардинал Петро Вишинський. Він спав наді мною на нарах. Поруч був 30-й барак – душогубка. У ній душили газом гелієм. Коли людина прихворіла чи ослабла, не могла працювати, то її зразу ж направляли туди. Казали, що у душ. А вранці всіх таких сердег викидали з душогубки через вікна. Цілу гору невинних людей. Потім брали їх на довгі підводи, складали, наче дрова, та везли у крематорій. І так кожен день: коли 350, а інколи до 450 - 500 людей спалювали. Тринадцять печей день

і ніч топилися. У три зміни працювали там в'язні. Останки людей – попїл – викидували з печей на подвїр'я. Нїмці приїздили вoзaми, брали його, удобрювали свої поля, городи. Є дуже скупі дані, що в Дахау за час його існування з 1933 по 1945 рік з дня приходу до влади Гїтлера задушено і спалено понад два з половиною мільйона людей.

Рaціон харчування в концтаборі був таким: вранці 100 грамів хлїба з якимись домїшками, 200 грамів чаю із соломи без цукру. На обїд – пївлїтра супчику з картопляного лушпиння чи горохового, де в пївлїтрі води плаває 3-4 горошини. На вечерю знову чай солom'яний. Ось і живи. (Я важив усього 46 кілограмів).

Вранці о шостій годині пїдїюм, а о сьомій – на апелплац і чекаємо, коли приїде блокфюрер. А якщо хтось із в'язнів помер – то беремо й несемо його на плац, аби фюрер бачив, що він не втік. Всередині бараку були свої коменданти. Кожен барак мав 4 штуби. У кожній штубі – до 450 осіб. Там же був штубекомендант. А на весь барак був блокелкестер, котрий за нього відповїдав. Вранці він доповїдав блокфюреру, скїльки в'язнів налічувалося ввечері, скїльки зараз. У нього були книжка, у якій блокфюрер розписувався. Коли на апелплац приходив блокфюрер, то блокелкестер кричав нам: «Блок, ахтунг, цвонцік штїле штейн, бїцен апп». Ми тоді стаємо всі струнко, знявши з голови фуражки. Чекаємо, поки підрахує. Потім блокелкестер крикне: «Бїцен апп!» Тї, що йдуть на роботу, – залишаються на плацу, чекають, коли прийде конвой із собаками та відведе їх за табір на завод. А котрі не працюють – йдуть назад в барак і чекають обїду. На обїд тих, що працювали, також гнали в барак.

На апелплацу вранці, коли там стоїть понад 120 тисяч чоловік, то нічого не видно. А коли пїдуть – мертвих залишається стїльки, як снопів на полі під час жнив. Некотрих з них, що віддали Богу душу вночі, виносили на плац живі. Але набагато бїльше помирало саме тут. Стоїть в'язень, аж раптом падає – і вже його нема. Згодом ідуть вїйськовополонені, збирають їх і везуть у крематорій.

Часто було й таке знущання. Спимо. Раптом о першій годині ночі, коли людина заспокоїлася, почала дрїмати, а шлунок «забув» про їжу, вриваються есесівці і на все горло кричать: «Авгейц, айн мїнute век!» А на дверях стануть із батoгами та б'ють по головах і куди попало. Виженуть на мороз босих, роздягнених. Не знаєш, що хочуть робити: розстрїлювати чи вїшати, чи через 25-30 хвилин – «век», йди в барак. Перемерзнемо, перетрусимося, і холод, і страх, і голод...¹⁵.

У таборі в бараках нїмців не було. Всім там командували поляки, бо знали нїмецьку мову. Тї, що жили в Данцігу, Познані та інших мїстах, – всі володіли нїмецькою. Саме з них і були начальники, починаючи від штубекоменданта і закінчуючи блокелкестером. І навіть каппе,

тобто прораби, здебільшого були з поляків. А які вони були погані, як вони знущалися над людьми різних національностей, а також і над самими поляками! Били всіх сильно. Бувало, б'є такий прораб свого ж поляка, а поруч стоїть арбайтфюрер, сміється і каже: «Гут!»

Працювали, ткали килимки шириною приблизно 25-30 см. Навіщо – не знаю. Казали, що нібито ними шрапнелі обмотували під час перевезення, аби не побилися. Інші казали, що ці килимки потрібні на матраци. А для чого насправді – одному Богу відомо. Норма була за день виткати 10 метрів. А якщо завдання хтось не виконував, то ввечері скільки метрів у тебе не вистачає, стільки прораб тобі гумових палиць по голові, обличчю всипле, словом, куди вцілить. І я раз три палиці отримав, то два місяці із синцями ходив. Таке трапилося зі мною першого дня. Тому надалі намагався ткати 10 метрів, аби не ходити в синцях. А якщо понад норму ткав цілий тиждень, то в суботу, як нагороду, давали дві цигарки з хмелю. У цей день обов'язково лодзеконтроле перед від'їздом з роботи перевіряв білизну на предмет вошей. Якщо знаходив – то зразу під шланг з дустовим розчином, від якого ледь шкіра не облазить. І мусиш сидіти у душовій цілу ніч роздягнений догола, бо весь верхній одяг і білизну здавали на дезінфекцію. Вранці оброблений одяг видавали і гнали тебе в барак. Йшла година за годиною, день за днем, тиждень за тижнем, наближався кінець цьому всьому страхіттю. Почали над табором появлятися літаки союзників. Німці стали наче скажені собаки. Ми вже відчували тепло біля серця: вже ближче, ніж дальше.

Якось встаємо вранці, а в крематорії дим та вогонь не з димарів, а на майданчику біля печей. Почали німці спалювати табірний архів, аби замести сліди своїх злочинів. Гімлер дав наказ евакуювати табір у Тірольські Альпи. Перший транспорт пішов. На другий день вивезли десь 1500 людей. А на третій – вигнали нас на апелплац. Ми постояли – та й назад нас у барак загнали. Було зрозуміло, що американська армія перерізала дорогу в Альпи. Тоді Гімлер видав наказ, щоби 29 квітня 1945 року о 9 годині вечора всіх нас розстріляти. Крематорій розбити і після розстрілу бараки спалити разом з в'язнями. Двадцять дев'ятого саме була Вербна (Квітна) неділя. Ще з ночі понаставляли сторожів із собаками біля кожного барака, аби з приміщення ніхто нікуди не вийшов. На апелплаці вже і кулемети розставили, очікуючи на побоїще. Але щось сталося, і десь близько п'ятої години сторожі пішли. Я подивився – нема їх. Зайшов у барак, кажу одному поляку, що сторожі пішли Він мені каже: «Ти сі зблазнул», тобто здурів. Мовляв, сторожі пішли за барак. Однак як не придивлявся – нікого ніде не побачив. Поляк знову мені торочить, що я здурів. Аж тут раптом на прохідній головних воріт розірвалася граната. Це прийшла амери-

канська армія. Солдати не могли зайти у табір, то підірвали ворота гранатою. Була саме шоста година вечора - три години різниці між життям і смертю...»¹⁶.

Після звільнення з табору о. Феодосій (Росоха) залишив чернецтво. Працював на різних державних посадах, зокрема директором санаторію «Карпати». Помер в Ужгороді 14 квітня 1983 р.

Матеріал підготовлено на основі спогадів Т. Росохи, опублікованих о. Степаном Біляком у газеті «Карпатська Україна. Красне поле» у березні-квітні 2005 р., та на основі матеріалів племінниці Т. Росохи – пані Олени.

ПРИМІТКИ

1. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с.Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. Арк. 37.

2. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 29 січня. С. 12.

3. Там само.

4. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 5 лютого. С. 12.

5. Там само.

6. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 12 лютого. С. 12.

7. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 19 лютого. С. 12.

8. *Довганич О., Пащукій З., Троян М.* Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 77.

9. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 19 лютого. С. 12.

10. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 26 лютого. С. 12.

11. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 5 березня. С. 12.

12. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 12 березня. С. 12.

13. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 19 березня. С. 12.

14. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 26 березня. С. 12.

15. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 2 квітня. С. 12.

16. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 9 квітня. С. 12.

Павло Роберт МАГОЧІЙ

ТРАДИЦІЯ АВТОНОМІЇ НА КАРПАТСЬКІЙ РУСІ (ВКЛЮЧАЮЧИ ЗАКАРПАТТЯ)

Сьогоденний контекст

Коли Радянський Союз почав розвалюватись і згодом таки розпався в 1991 р., численні народи – і так звані титульні нації, і національні меншини – почали вимагати незалежності або бодай самоврядування на територіях, які вважали своїми. Серед цих народів були й карпаторусини, які, разом із громадянами іншого походження, почали вимагати автономії чи самоврядування для Закарпатської області.

Вимога про надання Закарпаттю призвела до регіонального референдуму і була підтримана більшістю виборців (78 процентів), що відбулося під час референдуму про незалежність самої України 1 грудня 1991 р. Українська влада в особі щойно обраного президента Леоніда Кравчука пообіцяла, що якщо більшість виборців підтримає вимогу автономії, самоврядування буде запроваджено на Закарпатті протягом найближчих кількох місяців, тобто вже на початку 1992 р.

Попри те, що досьогодні український уряд відмовляється запровадити автономію, місцеві карпаторусинські лідери надалі вимагають втілення результатів референдуму про самоврядування. Від грудня 2007 р. вони поновили свої вимоги, цього разу проголосивши суверенну республіку Підкарпатська Русь, статус якої, за їхніми сподіваннями, гарантуватиме Росія. Такі провокаційні політичні вимоги привернули увагу міжнародних медій, особливо у віртуальному світі інтернету, викликавши занепокоєність і нарешті певні конкретні дії з боку української влади й служби безпеки. Метою цього нарису є дослідити історію питання автономії чи самоврядування карпаторусинів як на усій території їх проживання, яка носить назву Карпатська Русь, так і на окремих її частинах. Як буде продемонстровано нижче, питання автономії є зовсім не новим, воно постало в далекому 1848 р.

Визначення поняття

Перед тим як звернутися до історичних свідчень, буде корисно подати короткі визначення деяких понять, а саме: *автономія*, *карпаторусини* та *Карпатська Русь*. Поняття «автономія» походить від

грецьких слів *autos* (сам) і *nomos* (керування, врядування); звідси й самоврядування. Автономія передбачає, що представницький орган окремої території чи регіону має право видавати закони й укази, правочинні на даному терені. Проте автономний регіон – не суверенний, а перебуває в межах вищої правової та адміністративної системи – чи-то королівства, імперії чи сучасної національної держави. Іншими словами, автономна територія це не держава в державі, а радше юридично-адміністративна одиниця нижчого порядку. В дійсності існують різні рівні автономії, коли деякі регіони мають право видавати цілу низку самоврядних законів, а інші мають автономію лише в кількох царинах, наприклад, в економіці, освіті та культурі.

Термін «карпаторусини» тут позначає східнослов'янське населення історичної території під назвою Карпатська Русь. Відповідно до сучасних кордонів ця територія розташована в межах кількох відносно невеликих регіонів чотирьох держав: у Південно-Східній Польщі (Лемківщина), Північно-Східній Словаччині (Пряшівщина), Західній Україні (Закарпаття) та Північно-Центральній Румунії (Мараморощина). Обшир цієї території загалом визначається розташуванням поселень (сіл і селищ), в яких принаймні 50 відсотків мешканців визнали себе русинами (чи карпаторусинами) в офіційних переписах. Нас не повинно дивувати, що їхня кількість в офіційній статистиці дуже сильно коливалася, адже карпаторусини завжди були бездержавним народом. Це особливо стосується ХХ ст., коли вони відчули на собі численні форми національної асиміляції, зокрема після Другої Світової війни, коли комуністичні власті, що панували у їхній батьківщині навіть заборонили саму назву «карпаторусини». Тому самотні відносно достовірні дані переписів походять з часу перед Першою Світовою війною, зокрема з австро-угорських переписів 1900 і 1910 рр.¹, на підставі яких ми й визначаємо територіальний обшир Карпатської Русі².

До Першої Світової війни Карпатська Русь перебувала в межах Австро-Угорщини, в межах обох складових частин імперії: на західних схилах Карпат русини Лемківщини проживали на території австрійської провінції «Галичина», а на південних схилах русини Пряшівщини, Підкарпатської Русі та Мараморощини були поділені між кількома північно-східними жупами чи комітатами Угорського королівства.

В пошуках карпаторусинської автономії

Вимоги надати автономію русинам вперше з'явилися у 1848 р., коли революція й громадянська війна глибоко струснула Австрійську імперію³. Найбільша загроза для імперського панування прийшла зі східної частини імперії – з Угорщини, яка на початку 1849 р. про-

голосила свою незалежність. У той час політичним провідником карпаторусинів був гірничий інженер Адольф Добрянський, який виступив проти угорської революції, залишаючись вірним імперській родині Габсбургів. Після поразки угорських революціонерів Добрянський очолив делегацію австрійських русинів, що в жовтні 1849 р. підготувала меморандум імператору. В ньому містилися заклики до створення автономного регіону в складі територій, населених не лише карпаторусинами, а усіма русинами Австрійської імперії, тобто у складі східної Галичини й Буковини (в Австрії) та Підкарпатської Русі в Угорщині. Проте Габсбурги були неготові реформувати свою імперію, тому Добрянський, виказуючи розуміння й лояльність імператору, погодився відмовитись від цього першого меморандуму. За кілька тижнів (19 жовтня) до Відня вирушила нова делегація, цього разу у складі лише карпаторусинів, з новим меморандумом імператору, закликаючи його визнати русинів окремою національністю та створити осібний русинський район на північному сході Угорщини.

Тим часом Габсбурги, придушивши революцію в Угорщині, запровадили у королівстві військовий стан і пряме правління з Відня. Також Угорщина була поділена на п'ять військових округів, кожен з яких далі поділявся ще на цивільні округи: так, Кошицький військовий округ містив три цивільні округи, і один з них включав найбільше місто Підкарпатської Русі – Ужгород. Відтак у листопаді 1849 р. Добрянський був призначений віце-управителем цього Ужгородського цивільного округу (німецькою: *Distrikt Ungvár*), де він зміг вжити кілька заходів для поліпшення становища його рідної руської культури. Відомий в народі як русинський округ, він включав чотири угорські жупи – Унг, Берег, Угочу та Мараморощ. Попри те, що Ужгородський чи Русинський округ протривав трохи більше року, саме його існування вселило в свідомість місцевого громадського й культурного проводу ідею про те, що карпаторусини були окремим народом, який заслуговував на автономію⁴.

Добрянський надалі відстоював ідею русинської автономії⁵, а від 1860-х рр. ціла низка інших світських і духовних діячів підтримала вимоги про захист культурної спадщини карпаторусинів⁶. Але так званий Компроміс 1867 р., за яким Австрійська монархія перетворилася на Австро-Угорську імперію, звів всі ці зусилля нанівець. Протягом наступних кількох років централізоване Угорське королівство ставало дедалі більш нетерпиме до всіх національних меншин на своїй території, тому карпаторусини майже втратили надії на те, що вони будь-коли зможуть здобути для себе особливий статус⁷.

Наступний етап у розвитку питання карпаторуської автономії був знову пов'язаний із глибокими політичними змінами, тільки цьо-

го разу вони були викликані закінченням Першої Світової війни наприкінці 1918 р. Вже в кінці жовтня Австро-Угорщина припинила своє існування, а Угорщина оголосила себе незалежною республікою. Що стосується карпаторусинів, то вони на той час брали участь у низці народних рад, кожна з яких робила заяви із закликами до самоврядування в межах тої чи іншої держави, до складу якої могла увійти їхня батьківщина. Але ще раніше, в 1917 р., імігранти-карпаторусини у Сполучених Штатах скликали перше з кількох громадських зібрань і на ньому обговорили можливе політичне майбутнє своєї європейської батьківщини, яка, на їхню думку, мусила отримати автономію, а то й незалежність. Імігранти-карпаторусини, яких згодом представляв правник із Пітсбургу Григорій Жаткович, спромоглися ознайомити зі своїми поглядами й політичними вимогами найвищі кола американських урядовців. Між ними був і сам президент Вудро Вілсон, з яким русини мали дві зустрічі⁸.

Мабуть не дивно, що нові провідники незалежної Угорської республіки на чолі з Мігаєм Каролі, а також їхні наступники-більшевики Бели Куна палко бажали зберегти передвоєнні кордони. Серед цих зусиль було й таке: 10 грудня 1918 р. Угорщина проголосила існування автономної одиниці в її складі під назвою «Руська Країна» (угорською: Ruszka Krajna)⁹. Ця нова одиниця мала власного губернатора, що призначався з Будапешта, і тимчасовий парламент (сойм), що складався з місцевих русинських діячів і вперше був скликаний у лютому 1919 р. Цей парламент навіть проіснував кілька тижнів після приходу до влади угорських большевиків у квітні, і саме тоді було проголошено конституцію Руської Країни¹⁰. Проте політичний уклад післявоєнної Європи був не на користь Угорщини, яку переможці вважали переможеною стороною; вона, мовляв, заслужила на покарання за те, що була частиною переможеної Австро-Угорщини.

Тим часом провідники карпаторусинів на своїх численних народних радах у листопаді 1918 – травні 1919 р. обговорювали різні політичні варіанти: від подальшого існування в складі Угорщини, союзу з Росією, Україною чи Чехословаччиною і аж до незалежності. Діячі русинської громади в Сполучених Штатах за наполяганням самого президента Вілсона проголосували під час референдуму в листопаді 1918 р. на користь Чехословаччини. Хоча при цьому вони наполягли на умові, що їхня батьківщина, відома тоді як Русинія, утворюватиме одну з трьох частин Чехо-Словацько-Руської федеративної республіки¹¹. Саме з таким розумінням карпаторуські провідники, разом із представниками їхніх братів з еміграції, на «народній раді» в Ужгороді 8 травня 1919 р. проголосили добровільний союз з новою державою Чехословаччина.

Цікаво відмітити, що впродовж цього ж часу, вперше в історії, політичну активність виявили також карпаторусини з північних схилів Карпат – лемки. Відкинувши польські зазіхання на свою землю, наприкінці 1918 р. вони проголосили дві лемко-русинські республіки, першу в листопаді (в Команчі), потім у грудні (у Флоринці)¹². Перша «республіка» протривала лише кілька тижнів, зате друга проіснувала майже 16 місяців. Лемко-русини, які спершу зібралися у Флоринці, а потім у Горлиці, від початку закликали до єдності з майбутньою демократичною Росією, але від кінця 1918 р. їхні провідники приєдналися до карпаторусинів з південних схилів, що хотіли долучитися до Чехословаччини. По суті лемки перші визначили кордони «держави» Карпатської Русі (включно з Лемківщиною, Пряшівщиною, Підкарпатською Руссю й Мараморощиною), яку вони описали в петиціях (з мапами) до Паризької мирної конференції¹³. Але на своїй «народній раді» в Ужгороді, в травні 1919 р., підкарпатські русини офіційно відкинули прохання лемків долучити їх до «Карпаторуської держави» в межах Чехословаччини. Внаслідок цього лемки були змушені триматися своєї «незалежної» Руської народної республіки лемків розташованої на північних схилах Карпат до початку 1920 р., коли поляки розпустили цю республіку.

Попри те, що Чехословаччина ніколи не стала федеративною державою трьох рівних народів, як того сподівалися карпаторусини, вона таки надада особливого статусу своєму найсхіднішому регіонові, що звався Підкарпатська Русь (чеською: Podkarpatská Rus)¹⁴. Чехословацькі делегати на Паризькій мирній конференції (цитата зі статті 10 Сен-Жерменської угоди вересня 1919 р.) запропонували, аби «русська територія на південь від Карпат» дістала «найповнішу автономію сумісну з єдністю Чехословацької держави»¹⁵. Це формулювання було повторене у паризькій угоді з Угорщиною (Тріанон, 1920), а також було закріплене в Чехословацькій конституції, ухваленій в лютому 1920 р. Проте жоден з цих документів не зазначав кордони запланованої в майбутньому автономної «Русинської території». Більше того, впродовж цілого періоду чехословацького правління (у 1919-1939 рр.) карпаторусини були поділені адміністративно: більшість з них (чотири п'ятих) мешкали на Підкарпатській Русі (372 тис. 500 осіб на 1921 р.), тоді як решта проживала під словацькою адміністрацією в регіоні під назвою Пряшівщина (85 600)¹⁶.

Яким же виявився той спеціальний статус, що його чехословацький уряд зарезервував за Підкарпатською Руссю? Провінція справді дістала свого власного губернатора, першим з яких став русино-американський громадський діяч Григорій Жаткович, призначений на цю посаду президентом Чехословаччини. Русинська стала офіційною

мовою поруч із чеською. Ще впродовж 1918 р., під час своїх перемовин із чехословацьким проводом в Америці, Жаткович очікував, що от-от буде запроваджено автономію, тобто буде скликано місцевий підкарпатський парламент (сойм), що контролюватиме місцевий бюджет, а русинські землі Пряшівщини («тимчасово» підпорядковані словацькій адміністрації) будуть воз'єднані з Підкарпатською Руссю¹⁷. Але ці очікування були проігноровані владою Чехословаччини, на думку якої мешканці Підкарпаття були все ще неготові самі собою керувати. У відповідь провідники карпаторусинів розпочали тривалу кампанію (наприклад, петиції до Ліги Націй та тиск русинських депутатів і senatorів чехословацького парламенту), протестуючи проти небажання Чехословаччини надати обіцяну автономію.

Нарешті у листопаді 1936 р. провідні лідери проросійської та проукраїнської орієнтації, які до тої пори були суперниками, об'єднали свої зусилля і створили Центральну руську народну раду, яка подала до чехословацького уряду пропозицію про «конституцію» автономної Підкарпатської Русі. Серед іншого, проект конституції, який містив 54 статті, наголошував на основній вимозі, яка звучала в програмах підкарпатських активістів ще від часу приєднання до Чехословаччини в 1919 р., а саме: 1) приєднання усіх сіл Словаччини, де більшість населення складають карпаторусини до Підкарпатської Русі (дана операція повинна була бути здійснена протягом одного року); 2) скликання в шестимісячний термін Сойму, який складався б із 45 осіб; 3) призначення місцевих урядовців лише з числа місцевих мешканців незалежно від національності; 4) процедура призначення губернатора, який повинен бути карпаторусином за походженням, визначалася як затвердження президентом республіки одного з трьох з числа запропонованих Соймом; 5) визнання «руської» мови офіційною для краю та чехословацьких військових частин дислокованих на його території¹⁸. Загалом конституційні пропозиції підкарпатців були проігноровані чехословацьким урядом, який натомість прийняв у червні 1937 р. Закон № 172, який був пишно задекларований як перший крок до автономії¹⁹. Згідно цього документу, зміни у статусі краю були мінімальними, серед яких слід назвати певне розширення повноважень губернатора та призначення ради при ньому. Фактично ж, остання інституція ніколи не була скликана, тобто реальна влада як і раніше залишалася в руках віце-губернатора (ним завжди був чех) та урядовців, призначених з Праги, більшість яких також були чехами. Проте у цей самий час Чехословаччина стала жертвою міжнародних подій, які кардинально змінили її долю, а також визначили питання русинської автономії.

Впродовж 1938 р. Адольф Гітлер започаткував інтенсивну дипломатичну кампанію, що закінчилася спершу захопленням сусідньої

Австрії (в березні 1939 р.), а згодом і територіальним поділом Чехословаччини. Останнє відбулося в Мюнхені 29-30 вересня, де Гітлер зумів переконати свою співницю Італію та своїх противників Британію та Францію зробити наступне: 1) дозволити Німеччині захопити так звану Судетську область (частини Богемії та Моравії); 2) скликати іншу конференцію, яка б задовільнила територіальні претензії Угорщини щодо Чехословаччини (в Словаччині та на Підкарпатській Русі); 3) змінити політичну структуру Чехословаччини таким чином, аби втілити автономістські бажання двох східних провінцій країни – Словаччини та Підкарпатської Русі.

Вже вкотре русинська автономія з'явилася на порядку денному тоді, коли загострилася міжнародна криза в Центральній Європі, цього разу в інтересах нацистської Німеччини. Отож в рамках перетвореної Чехословаччини 9 жовтня 1938 р. Підкарпатська Русь одержала свій перший автономний уряд у складі трьох осіб на чолі з прем'єр-міністром Андрієм Бродієм²⁰. А вже кілька тижнів пізніше підкарпатський кабінет було розпущено чехословацькими властями (що обвинувачували Бродія в проугорській діяльності), натомість було призначено новий кабінет на чолі з Августином Волошином. Завданням нового кабінету було довести його відданість Чехословаччині і в той же час запровадити українську національну орієнтацію в усіх царинах життя на Подкарпатті. Волошин і його прихильники почали називати свою територію Карпатською Україною, бо були переконані, що місцеві мешканці належали до української нації. За новим конституційним правом Чехословаччини (від 22 листопада 1938 р.) та іншими декретами Підкарпаттю гарантувалося самоврядування, розподіл влад і обов'язків з центральним урядом в Празі, а також оголошувалися вибори до місцевого парламенту (сойму). Фактично чехословацькі обіцянки надати автономію Підкарпатській Русі з 1919 р. нарешті втілилися двома десятиліттями пізніше, внаслідок Мюнхенського пакту у вересні 1938 р.²¹

Як виявилось, автономна Карпато-Україна змогла проіснувати лише кілька місяців, бо 15 березня 1939 р. Гітлер розібрав те, що лишилося від Чехословаччини. Так, Богемія та Моравія були приєднані як спільний протекторат до Німеччини; Словаччині дозволено було проголосити свою незалежність в якості союзниці нацистської Німеччини, а Карпатська Україна, проголосивши свою незалежність на один лише день, з дозволу Гітлера була приєднана до Угорщини²².

Проте питання русинської автономії не зникло з порядку денного. Ті місцеві провідники, які виступали за повернення угорського панування (такі, як Андрій Бродій, Степан Фенцик, Олександр Ільницький), в якості виногороди стали депутатами угорського парламенту, де

вони висунули проект створення автономної території під назвою Підкарпатське воєводство (угорською: Kárpátaljai vajdaság) або просто Підкарпаття (угорською: Kárpátalja)²³. Ці пропозиції дійсно обговорювались, але ніколи не були втілені, і впродовж війни офіційна назва цього регіону в Угорщині була Підкарпатська територія (угорською: Kárpátaljai terület).

Коли ж у вересні-жовтні 1944 р. Радянська армія прибула на Підкарпатську Русь, одразу стало ясно, що Сталін не збирався дотримуватися військових угод зі своїми союзниками, які передбачали відновлення Чехословаччини в її до-Мюнхенських кордонах (тобто із Підкарпатською Руссю). Натомість радянські офіцери безпеки разом із місцевими комуністами організували в Мукачевому 26 листопада 1944 р. перший Конгрес Народних Комітетів, який закликав до «возз'єднання» території тепер відомої як Закарпатська Україна із Радянською Україною, а відтак із Радянським Союзом. Впродовж перехідного періоду (жовтень 1944 – червень 1945 р.) Закарпатська Україна фактично існувала як «незалежна» територіальна одиниця, що керувалася наказами власної Народної Ради Закарпатської України в складі 17 осіб²⁴.

Та ще перед тим як акт «возз'єднання» був підтверджений формальною угодою з Чехословаччиною в червні 1945 р., питання русинської автономії виникло ще один раз, цього разу перед радянською владою. В листопаді 1944 р. провідники місцевої православної церкви (включно з шанованим архимандритом Олексієм Кабалуком) і віце-голова Народної Ради Закарпатської України Петро Лінтур надіслали петицію Сталіну із закликом до визнання автономної Карпато-Російської Радянської республіки (російською: Карпаторусская Советская республика), яка мала приєднатися до Радянського Союзу як окрема одиниця, а не у складі Радянської України. Та до цього прохання не дослухалися в Москві, де, очевидно, не хотіли ще однієї радянської республіки, тим більше такої, кордони якої мали поширюватися на словацькі й угорські землі²⁵. Більше того, русофільський аспект прохання (Лінтур і Кабалюк вважали карпаторусинів галуззю російського народу) не вписувався в офіційне радянське обґрунтування «возз'єднання», що базувалося на «добровільному бажанні» народу Закарпатської України «возз'єднатися зі своєю Великою Матір'ю, Радянською Україною»²⁶.

Також цікаво відмітити, що впродовж перехідного політичного періоду 1944-1945 рр., коли Закарпатська Україна фактично не була ані частиною Чехословаччини, ані Радянського Союзу, карпаторусини, що проживали на сусідніх теренах, знову висловили бажання стати частиною об'єднаної самоврядної Карпатської Русі. Тому

в Словаччині представницький орган місцевих русинів Українська народна рада Пряшівщини 1 березня 1945 р. ухвалила резолюцію, що просила радянський уряд «коли він вирішуватиме питання Закарпатської України, не забути про те, що на Пряшівщині також живуть українці, які ... є кровними братами закарпатських українців»²⁷. Але ця відкрита пропозиція долучити Пряшівщину до Радянської України не сподобалась словацьким провідникам (як комуністичним, так і некомуністичним), тому від прохання згодом відмовились. У цей же час карпаторусини з Північно-Центральної Румунії утворили в Сігеті народну раду, яка 4 лютого 1945 р. ухвалила резолюцію, що закликала своїх делегатів «продовжувати боротьбу за приєднання Мараморощини до Радянської України»²⁸. Майже одразу радянські власті дали зрозуміти, що вони анітрохи не збирались поширювати кордони своєї країни на терени населеної карпаторусинами румунської Мараморощини²⁹.

Радянська влада загалом була негативно налаштована щодо подальших змін кордонів зі своїми західними сусідами, які усі зрештою стали «братніми» комуністичними країнами. А проте бажання отримати бодай якусь автономію не пропадало, принаймні у русинів Пряшівщини, що лишалась в межах Словаччини. Так, не пройшло й року, як комуністи захопили владу в Чехословаччині (в лютому 1948 р.), а карпаторусини уже подали дві пропозиції новому урядові стосовно питання автономії. Першу з них, у листопаді 1948 р., зформулював голова Української Народної Ради Пряшева Іван Рогаль-Ільків, у якій він закликав до гарантування певних культурних і мовних прав «українським» мешканцям Словаччини. Те, якими будуть ці гарантії, лишалося на розсуд комуністичної влади Чехословаччини. Другу пропозицію в січні 1949 р. подав голова районного комітету Комуністичної партії Словаччини в містечку Гуменне Штефан Бунганич, який закликав до створення Карпаторуської (Української) автономної області; її адміністрація мала би відповідати за справи освіти, культури, соціальної сфери, охорони здоров'я, сільського господарства, місцевого управління й фінансів. З приводу делікатного національного питання, то Бунганич залишав його вирішення на майбутнє, коли автономні власті самі вирішать: ідентифікувати себе з українцями чи підтримати розвиток окремої національності – русинської. Та в кінцевому підсумку власті комуністичної Чехословаччини відкинули ідею територіальної автономії як такої, а за кілька років ухвалили рішення про те, аби вважати місцевих мешканців українцями, без жодних варіантів³⁰.

Подібні ж погляди переважали й серед комуністичних властей сусідньої Підкарпатської Русі, яку Чехословаччина формально пере-

дала Радянському Союзові в червні 1945 р. під назвою «Закарпатської України». Протягом наступного півстоліття (1945-1991) питання автономії або будь-якої зміни політичного статусу Закарпаття³¹ навіть не обговорювалося в централізованому Радянському Союзі. Проте в 1970-х рр. в регіоні появились деякі помітні політичні та релігійні дисиденти (як Юрій Бадзьо та Йосиф Тереля), які мали вплив у ширшому середовищі українських дисидентів³². Більш місцеве значення мав учитель Павло Кампов, який в 1970 р., на 25-річний ювілей «возз'єднання» Закарпаття з Радянським Союзом написав політичний трактат під назвою «25 років надій та розчарувань», в якому «призвал трудящихся Закарпаття "оставить глубокий сон" и подняться на борьбу за отторжение его от Советского Союза, за образование "республики Подкарпатская Русь"»³³. Швидкий арешт та засудження Кампова як члена так званої Партії національного відродження Підкарпатської Русі убило в зародку рух за політичне перетворення регіону. Всі ці події в дійсності засвідчили, що ідеї про автономію Підкарпатської Русі залишались жити навіть протягом радянських часів³⁴.

Під час перебудови розпочатої за Михайла Горбачова питання автономії Закарпаття знову стало громадським питанням. Так у 1989 р., коли заклик Горбачова до гласності нарешті дійшов до периферії Радянської України, в закарпатській пресі та в новонародженому громадянському суспільстві розпочалися дискусії з приводу тривалий час замовчуваних тем, наприклад, «справжньої» ідентичності карпаторусинів та колись автономного статусу їхнього регіону³⁵. Питання автономії було пов'язане з ширшими дискусіями по всій Україні: чи країна стане суверенною, чи можливо незалежною державою і якщо так, то чи буде вона унітарною чи федеративною державою у складі історичних регіонів, кожен з яких матиме значну автономію? На Закарпатті нещодавно засноване Товариство карпатських русинів видало у вересні 1990 р. меморандум, який закликав радянського президента Горбачова та Верховну Раду РСР перетворити Закарпаття на «автономну республіку Підкарпатська Русь»³⁶. А вже за кілька місяців Закарпатська обласна рада була змушена розглянути пропозиції, що з'явилися в меморандумі.

В час, коли була проголошена декларація незалежності України 24 серпня 1991 р., а також розпочалася підготовка до національного референдуму щодо цього питання та до президентських виборів 1 грудня, підсилювалися дискусії щодо статусу Закарпаття³⁷. В жовтні Закарпатська обласна рада призначила комісію з вивчення питання автономії³⁸. Ця комісія на чолі з шанованим закарпатським істориком Іваном Гранчаком, беручи до уваги історичний прецедент і своєрідні культурні й економічні риси регіону, рекомендувала облраді аби

Закарпаття знову набуло автономного статусу, але вже в межах незалежної України. У той же час організації подібні до Товариства карпатських русинів, яка висунула вимогу автономії, також закликала визнати місцевих мешканців окремою національністю. Внаслідок цього питання автономії набуло виразних етнолінгвістичних ознак (карпаторусинської національної) ідентичності як підстави закарпатського регіоналізму.

За десять днів до палко очікуваного національного референдуму голова Верховної Ради і кандидат в президенти Леонід Кравчук прибув до Ужгороду для консультацій з Закарпатською обласною радою, під час яких питання автономії було одним головних на порядку денному. Кравчук запропонував компроміс. Він наполягав, що після цього не повинно бути жодних спекуляцій щодо можливого статусу Закарпаття поза межами України³⁹, і що доля області вирішиться одним додатковим питанням на референдумі, який водночас мав вирішити питання української незалежності та визначити особу першого президента України. Те додаткове запитання було наступним: «Чи ви хочете, аби Закарпаття, згідно з конституцією держави, набуло статусу спеціальної самоврядної адміністративної території як правового суб'єкта в межах незалежної України і щоб воно не увійшло до жодної іншої адміністративно-територіальної одиниці?»⁴⁰

Подібно до інших політиків-кандидатів на виборчу посаду Кравчук публічно проголосив перед тим як поїхав з Закарпаття: якщо населення регіону схвалить автономію Закарпаття на референдумі, і якщо його оберуть президентом, то він очікує, що автономія буде запроваджена вже за кілька місяців, тобто до весни 1992 р.

1 грудня 1991 р. закарпатські виборці дійсно проголосували за незалежність України (92 відсотки); вони також проголосували за Кравчука як президента України (58 відсотків); і також вони схвалили ідею автономії регіону (78 відсотків)⁴¹. Але що трапилося по цьому? Незалежність України була легітимізована на національному референдумі, Леонід Кравчук став президентом України, але автономний статус Закарпаття так і не було запроваджено. Насправді не бракувало пропозицій щодо автономії Закарпаття, починаючи від «офіційного» подання від Закарпатської обласної ради; у ній був заклик до створення «спеціальної самоврядної адміністративної території». Пропозицію було подано до Верховної Ради на початку 1992 р. У той же час було обнародовано кілька інших пропозицій, між ними: від групи проукраїнської інтелігенції з закликом до «самоврядного Закарпаття»; від Асоціації нерадикальних демократів, із закликом до створення «Підкарпатської республіки у складі незалежної України»; та від групи русинської інтелігенції, що закликала до створення «спеціальної самоврядної адміністративної території»⁴².

Протягом наступних місяців і років президент Кравчук винував Верховну раду за невирішення автономного питання, крім того, певні народні депутати, зокрема українські націоналісти, і урядові представники почали стверджувати, що регіональний референдум 1 грудня був незаконний, навіть попри те, що він відбувся в рамках референдуму про незалежність України та президентських виборів, які звісно вважалися правочинними. Принаймні один депутат із Закарпаття комуніст Іван Мигович намагався підняти питання автономії в українському парламенті, але безуспішно⁴³.

В самому регіоні карпаторусинські діячі нагадували українському урядові про невиконані обіцянки щодо автономії, і для того, аби привернути увагу до цього питання, вони створили у 1993 р. «тимчасовий уряд» так званої «Республіки Підкарпатська Русь». «Республіка» утворила свій власний, ніким невизнаний кабінет і прем'єр-міністра, що чекали на той момент, коли Україна мала би згодитись на їхні вимоги або навіть сама розпастися як держава⁴⁴. Десь в 1999 р. цей тіньовий кабінет саморозпустився внаслідок «політичної» угоди з місцевими силами, що підтримували тодішнього президента Леоніда Кучму.

Нарешті в грудні 2007 р., 16 років після референдуму 1991 р., громадська організація під назвою Парламент Підкарпатської Русі (Сойм подкарпатських русинів) на чолі з православним священником Димитрієм Сидором оголосив про свій намір проголосити Закарпаття автономною територією незважаючи на реакцію самої України⁴⁵. На початку 2008 р. до сойму долучилась Національна рада підкарпатських русинів (Народна рада подкарпатских русинів) на чолі з лікарем і депутатом облради Євгеном Жупаном і разом обидві організації в червні 2008 р. скликали перший Європейський Конгрес підкарпатських русинів. Під час зібрання другого конгресу в жовтні 2008 р. її учасники у своєму меморандумі проголосили «відновлення русинської державності (така яка вже начебто існувала в листопаді 1938 р.) у формі Республіки Підкарпатської Русі», що мало вступити в правову силу 1 грудня 2008 р.⁴⁶ Вже наступного дня стали відомі члени уряду Республіки Підкарпатська Русь, а її кабмін поновив заклики до уряду Росії забезпечити статус і безпеку нової «суверенної республіки»⁴⁷. Ці останні зусилля досягти автономії та навіть державності для Підкарпатської Русі були гостро розкритиковані багатьма русинськими діячами в регіоні й поза його межами, зокрема Світовим конгресом русинів⁴⁸. Тим не менше, такі екстремістські, хоча й нереалістичні заяви досягли принаймні однієї цілі: вони привернули увагу міжнародних медій⁴⁹, уряду України⁵⁰ та певних урядових, громадських та інтелектуальних кіл в Росії до долі карпаторусинів в Україні⁵¹.

Висновки

Які ж висновки можна зробити з цієї дискусії про традицію автономії в Карпатській Русі? Перший і найбільш очевидний – те, що автономія або певного роду самоврядування аж ніяк не новина для регіону, а радше періодична проблема від 1848 р., тобто вже понад 150 років.

По-друге, автономія цього регіону стала нормальним чи прийнятним явищем. Іншими словами, від 1848 р., завжди коли відбувалося якесь велике політичне потрясіння, що погрожувало змінити політичний лад у Центральній Європі, розмаїті сусідні держави зацікавлені в Карпатській Русі, особливо в її частині на південних схилах Карпат, не ставили під сумнів того, що питання автономії чи самоврядування регіону вимагало бодай теоретичного, а то й практичного розгляду. Тому в 1918-1919 рр. і Угорщина, і Чехословаччина розглядали свої власні плани для Підкарпатської Русі; потім знову у 1938 р. нацисти змусили Чехословаччину втілити у життя її обіцянки автономії. А через рік угорці виправдовували своє захоплення регіону частково через обіцянку запровадити автономію. Більш нещодавно, після розпаду Радянського Союзу, провід незалежної України також відчував потребу підсилити свою легітимність в регіоні через обіцянку запровадити автономію вже на початку 1992 р.

Третій висновок пов'язаний із засадами, на яких базується автономія Карпатської Русі. Так, починаючи з 1848 р. і протягом принаймні першої половини ХХ ст. легітимізуючим принципом автономії була саме національність, а не територія. Іншими словами, статус автономії передбачався не для територіальної одиниці (Карпатської Русі), а для найчисельнішої етнолінгвістичної групи регіону – карпаторусинів. Саме через це угорці назвали цей регіон наприкінці 1918 р. Руська Країна; міжнародні угоди 1919-1920 рр., що постали на Паризькій мирній конференції, безпосередньо писали про «русинів на південь від Карпат»; і нарешті недаремно після 1919 р. Чехословаччина називала свою новоутверену провінцію не просто «Підкарпаття», а саме «Підкарпатська Русь» (Podkarpatská Rus) чи «Підкарпаторуська Земля» (Země podkarpatoruská). Іншими словами, автономія надавалася національній групі, а лише потім визначалася територія, яка утворювала «національну» батьківщину цієї групи. Та 1991 р. майбутній президент України відмовився від етнолінгвістичного на користь територіального принципу, найподібніше через те, що українське суспільство – тоді й дотепер – неохоче приймає ідею про те, що карпаторусини складають національність, відмінну від українців, подібно до того як українці різняться від росіян і білорусів.

Четвертий висновок стосується політичного досвіду або готовності до автономії. Так після 1919 р. чехословацький уряд стверджу-

вав, що не може запровадити повну автономію через те, що карпаторусини були все ще політично незрілі для такої громадянської відповідальності. Також після 1989 р. українські критики автономії Закарпаття вважали, що місцеві карпаторусини не мали політичного досвіду. Опускаючи тут сумнівне питання про те, як і хто визначає політичну «зрілість» даного суспільства, факт лишається фактом, що понад століття Карпатська Русь виховала численних осіб, які мали політичний досвід депутатів парламенту й урядових управлінців протягом періоду австро-угорського, чехословацького, угорського, радянського та українського урядів. Також іронічно, що з усіх інших регіонів сучасної України Підкарпатська Русь/Закарпаття була першим тереном, що одержав правовий та міжнародний статус із певним самоврядуванням, і що важливо – протягом цілих 20 років (1919-1939).

Читачі можливо очікують від цього дослідження ще одного висновку, а саме того, як буде вирішено питання автономії Закарпаття в майбутньому і який політичний курс український уряд проводитиме у даному випадку. Та оскільки я вважаю, що роль історика – описувати минуле та уникати передбачень майбутнього, я залишу всі думки з цього приводу політологам і журналістам. Можливо в якості завершальної думки я лише ризикну припустити, зважаючи на історичний розвиток останніх 150 років, що питання автономії Підкарпатської Русі чи Закарпаття разом зі спорідненим питанням визнання карпаторусинів окремою національністю напевно не зійдуть з порядку денного, доки вони не будуть розв’язані властями України на користь корінних мешканців регіону.

*Переклад з англійської
Сергія Біленького та Надії Кушко.*

ПРИМІТКИ

1. Статистика Австро-Угорщини щодо національності базувалася на відповідях щодо рідної мови. Це було, фактично, більш надійним показником етнічного походження (національності), ніж метод, застосований державами в міжвоєнний період, які зобов’язували людей вказувати національність, в результаті чого багато осіб ідентифікували своє етнічне походження з державою, де вони мешкають, тобто із громадянством.

2. Більш детально див.: *Paul Robert Magocsi. Mapping Stateless Peoples. The East Slavs of the Carpathians. Canadian Slavonic Papers, XXXIX, 3-4 (Edmonton, 1998). Pp. 301-334; карта Carpatho-Rusyn Settlement at the Outset of the 20th Century with Additional Data from 1881 and 1806, 2nd revised edition. Orwell, Vt.: Carpatho-Rusyn Research Center, 1998.*

3. Загальний вступ до політичного розвитку серед карпатських русинів у цей період можна знайти в наступних виданнях: *Мельникова И.Н.* Закарпатская Украина в революции 1848 года. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1952; *Žeguc I.* Die Nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen. 1848-1914. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965, особл. С. 23-52; *Данілак М.* Галицькі, буковинські та закарпатські українці в революції 1848-1849 років. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во, Відділ української літератури, 1972, особл. с. 157-190.

4. Про наступну діяльність А. Добрянського щодо закріплення автономного статусу Ужгородського (Руського) округу див.: *Vergun D.* Opatření ministra Vacha k ochromení karpatoruského obrození r. 1849-50 // Записки научно-исследовательского объединения Русского свободного университета. VIII. Прага, 1938. С. 227-240.

5. В 1860 г., після того як імперський Жовтневий Диплом дозволив повторне скликання угорського парламенту, новообраний депутат Адольф Добрянський (якому не дозволили зайняти крісло в парламенті) сформулював пропозицію, аби Угорське королівство було розділене на 5 національних округів, один з яких мав би бути карпаторусинським.

6. Докладніше про цей період див.: *Mayer M.* The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments. 1860-1910. New York: Columbia University Press / East European Monographs, 1997. Pp. 28-37.

7. На процесі А. Добрянський був звинувачений у зраді Австро-Угорщини. Після виправдання в 1882 р. він був змушений залишити територію Угорського Королівства і згодом оселився в м. Іннсбрук на заході Австрії, де провів решту життя (аж до смерті в 1901 р.), продовжуючи публікувати трактати щодо реструктуризації Австро-Угорщини на федеральній основі на засадах національно-територіальних округів.

8. Докладніше щодо народних рад та політичних пропозицій наприкінці Першої світової війни див.: *Magocsi Paul Robert.* The Rusyn Decision to Unite with Czechoslovakia // *Slavic Review*. XXXIV, 2 (Seattle, 1975). Pp. 360-381; *Magocsi Paul Robert.* The Political Activity of Rusyn-American Immigrants in 1918. *East European Quarterly*. X, 3. Boulder, Colo., 1976. Pp. 347-365.

9. Наукова література на тему Руської Країни є дуже обмеженою. Див. зорема: *Botlik J.* Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Vol. I: 1918-1945. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005. Pp. 73-137; та ранішу працю агіографічного характеру, засновану на радянському марксистському підході щодо кількох тижнів комуністичного режиму в Угорщині очолюваного Белою Куном - «радянської» Руської Країни: *Снівак Б., Троян М.* 40 незабутніх днів: з історії боротьби за Владу Рад на Закарпатті в 1919 році. Ужгород: Карпати, 1967.

10. Конституція Руської Країни. Руська правда. Мукачево. 12 квітня 1919. Цікаво зазначити, що територія пропонованого автономного регіону, який включав населені русинами території п'ятьох комітатів на Підкарпатській Русі та Пряшівщині, зі сходу на захід: Мараморош, Берег, Унг, Земплин та Шаріш.

11. Ця назва вживається в джерелах того часу. Див. статтю під тією ж назвою у «Руська крайна». Ужгород. 12 лютого 1919. С. 2.

12. Найдетальнішу інформацію щодо Лемківської республіки можна знайти в *Horbal B. Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie, 1918-1921.* Wrocław: Arboretum, 1997.

13. *Beskid A., Sobin D. The Origin of the Lems: Slavs of Danubian Provenance-Memorandum to the Peace Conference Concerning Their National Claims.* Prešov: National Council of Carpatho-Russians, 1919. Див. також: *Horbal B. Sprawa łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku.* Wrocławskie Studia Wschodnie. VIII. Wrocław, 2004. Pp. 139-162.

14. На тему складних відносин Підкарпатської Русі з Чехословацькою Республікою, див.: *Peška Z. Ústava Podkarpatské Rusi.* Bratislava: časopis Učené společnosti Šafaříkovy/ III, 2. Bratislava, 1929. Pp. 327-334 і окремим виданням: Praha: Státní tiskárna, 1929; *Peška Z. Podkarpatská Rus // Slovník veřejného práva českoslovensého / Emil Hacha et al., eds.* Brno: Polygrafia—Rudolf M. Rohrer, 1934. Pp. 107-115.

15. Інші умови Сен-Жерменської угоди вимагали скликання крайнового сойму, а також призначення губернатора, відповідального за мовні, освітні та релігійні питання (стаття 11); за призначення урядовців з-поміж місцевого населення (стаття 12); а також, за обрання представників до національного парламенту (стаття 13). *Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Tchécoslovaquie.* Paris, 1919.

16. Питання автономії Підкарпатської Русі у той час викликало значний інтерес серед авторів кількох європейських країн: *Zawadowski Z. Ruś podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne.* Warszawa: Zakłady graficzne Straszewiczów, 1931; *Martel R. La Ruthénie subcarpathique.* Paris: Paul Hartman, 1935; *Macartney C.A. «Ruthenia» in his Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937.* London, New York, and Toronto: Oxford University Press / Royal Institute of International Affairs, 1937. Pp. 200-250; *Scrimali A. La regione autonoma della Ruthenia dopo il Trattato di San Germano.* Palermo: Libreria Pampalone, 1938; *Ballreich H. Karpatenrussland: ein kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischen Nationalitäten Politik.* Heidelberg: Carl Winter, 1938.

Протягом всього періоду комуністичного правління на території Радянського Союзу та його країн-сателітів у Центральній та Східній Європі (1945-1989) на позитивні аспекти взаємин «буржуазної» Чехословаччини та Підкарпатської Русі було накладено жорстке табу. Ці взаємини були предметом досліджень лише авторів із Заходу (серед яких варто назвати імена Вальтера Ганака, Петра Стерча та Павла Роберта Магочія). Після радикальної зміни політичних обставин після 1989 р. відбулося кілька конференцій на цю тему в Україні, Словаччині, Чеській Республіці та Росії, а також з'явилися ґрунтовні монографії, присвячені цьому предметові: *Švorc P. Zakliata krajina: Podkarpatská Rus, 1918-1946.* Prešov: Universum, 1996 - доповнене видання чеською мовою: *Zakletá zem: Podkarpatská Rus, 1918-1946.* Praha: Lidové noviny, 2006; *Mosný P. Podkarpatská Rus: nerealizovaná autonómia.* Bratislava: Slovak Academic Press, 2001; *Болдижар М., Мосні П.* Державно-правовий

статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини Ужгород: Ужгородський національний університет, 2002; *Botlik J. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Vol. I: 1918-1945. Nyiregyháza: Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke / Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005. Esp. Pp. 138-243; Шевченко К. Русины и межвоенная Чехословакия. М.: Модест Колеров, 2006; Пушкаш А. Цивилизация и варварство: Закарпатье, 1918-1945. М.: Европа, Институт славяноведения Российской академии наук, 2006. С. 65-160.*

17. Первісно «тимчасовий» кордон між Словаччиною та Підкарпатською Руссю був встановлений вздовж р. Уж; згодом, у 1928 р. цей кордон було посунуто дещо західніше, і таким чином кілька додатково кілька тисяч карпаторусинів опинилися на території Підкарпатської Русі.

18. Проект конституції був надрукований у двох мовних редакціях: Проект закона Центральної руської народної ради про конституцію автономної Підкарпатської Русі (Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1937) та Законопроект Центральной русской народной рады о конституции автономной Подкарпатской Руси (Ужгород: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1937). Варто зауважити, що обидва тексти демонструють нерозв'язані суперечності між різними національними орієнтаціями, зокрема українське видання визначає пропоновану офіційну мову як «мова руська (малоруська)», в той час як російський текст вживає термін «язык русский».

19. Текст закону та дискусію щодо його значення можна знайти у виданні: *Peška Z. Nové zřízení Podkarpatské Rusi. Praha: Orbis, 1938.*

20. Класичними працями на тему періоду автономії (написаними з проукраїнської точки зору) є наступні: *Стерчо П. Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965; Передрук: Львів: За вільну Україну, 1995; Доповнено та перероблено англomовне видання: Stercho P. Diplomacy of Double Morality: Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919-1939. New York: Carpathian Research Center, 1971.*

Після майже півстоліття шельмування радянськими марксистськими авторами як «фашистський маріонетковий режим», у незалежній Україні після 1991 р. кілька місяців автономної Карпатської України стали предметом численних конференцій, громадських святкувань та публікацій, включаючи енциклопедичного характеру працю, покликану описати усі аспекти існування «держави»: Вони боронили Карпатську Україну. Ужгород: Карпати, 2002. Редактором цього видання та безлічі інших на цю тему є Микола М. Вегеш. Серед інших його робіт слід назвати Карпатська Україна: документи і факти. (Ужгород: Карпати, 2004) та розкішне подарункове видання Вегеш М., Токар М. Карпатська Україна на шляху державотворення. Ужгород: Карпати, 2009.

21. Про зміни в структурі та законодавчих стосунках між Підкарпатською Руссю та Чехословаччиною після листопада 1938 р. див.: *Shandor V. Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Legal and Political History. Cambridge, Mass.: Harvard University Press/Ukrainian Research Institute, 1997. Pp. 67-126.*

22. Незважаючи на свою ефемерність, декларація 15 березня 1939 р. стала не лише об'єктом позитивного аналізу науковцями посткомуністичного За-

карпаття. Самий день 15 березня став приводом для щорічного святкування на державному рівні, особливо за президентства Віктора Ющенка, стверджуючи таким чином факт попереництва «незалежності» краю 1939 р. та здобуття незалежності Україною 1991 р.

23. Щодо різноманітних пропозицій автономії див.: *Tilkovszky L. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967). Esp. pp. 145-254; *Botlik. Közigazgatás.* Vol. II. Pp. 44-58; *Пушкаш А.* Цивілізація і варварство. С. 311-334; *Баран О.* Проблема закарпатської автономії в Угорщині в 1939-41 pp. // *Закарпаття під Угорщиною, 1939-1944 / В. Маркусь, В. Худанич, ред.* Нью-Йорк-Чикаго-Ужгород: Гражда-Карпати, 1999, С. 49-63.

24. Щодо особливого статусу Закарпатської України, який деякі нинішні карпаторусинські діячі вважають «незалежною» державою, див.: *Pop I. Transcarpathian Ukraine/Zakarpats'ka Ukraïna // Encyclopedia of Rusyn History and Culture, and rev. edition,* eds. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop. Toronto, Buffalo, and London: University of Toronto Press, 2005. Pp. 496-497.

25. Возз'єднання: збірник архівних документів і матеріалів про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною / О.Д. Довганич та ін., ред. 2-е доповнене видання. Ужгород: Вид-во Закарпаття, 2000. Док. 15. С. 45-48. «Карпаторусская советская республика» повинна була охоплювати територію від с. Ясиня на крайньому сході Закарпаття до р. Попрад в Центральній Словачині, під Татрами, та до Дебрецена в Східній Угорщині. Цей напівзабутий історичний факт став відомим завдяки публікації у місцевій закарпатській газеті у 1995 р., повний текст якої пізніше був передрукований в книзі.

26. *Ibid.* Док. 28. Маніфест Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України, що відбувся в Мукачеві 26 листопада 1944 р. С. 70-73.

27. *Ванат І.* Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини, 1945-1952. Пряшів: ЕХСО, 2001. Док. 7. Протокол Першого з'їзду делегатів українських сіл і округів Пряшівщини. С. 39.

28. Возз'єднання... Док. 71. С. 160. Протокол першого з'їзду народних комітетів Мараморошської округи. С. 160.

29. Щодо цього маловідомого факту, який торкався проблем кордонів у радянській сфері впливу по Другій світовій війні, див.: *Веґеш М.М., Горват Л.В.* Нариси історії українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 роках. Ужгород: Ужгородський національний університет, 1998. С. 72-82.

30. Детальніше див.: *Bajcura I. Ukrajinská otázka v ČSSR (Košice: Východoslovenské vydavateľ'stvo, 1967).* Pp. 109-117.

31. 1 січня 1946 р., лише по кількох місяцях після приєднання, радянські власті змінили статус та назву Закарпатської України (самоврядна територія з листопада 1944 р. до червня 1945 р.) на Закарпатську область; тобто територіальну одиницю, статус якої нічим не відрізнявся від будь-якого іншого регіону Радянського Союзу.

32. Бадзьо критикував радянську національну політику; Тереля захищав заборонену (і на той час підпільну) греко-католицьку церкву.

33. Кампов П. Рідна земле, мій притулку і плахо: спогади політв'язня брежневсько-андроповських ГУЛАГів. Ужгород: Вид-во Валерія Падяка, 2001. С. 87-99. Дані цитати взято зі звинувачення прокурора проти П. Кампова на процесі 2 листопада 1970 р. Текст звинувачення подано на сторінках 100-118 поряд із текстом трактату підписаного псевдонімом Петро Подкарпатський «25 років надій і розчарувань».

34. Щодо Кампова, то його термін ув'язнення почався в 1970 р. був закінчився амністією в 1977 р. Пізніше, однак, він був знову заарештований та отримав новий термін в 1981 р., згодом здобувши репутацію останнього радянського політичного в'язня (був звільнений 30 серпня 1989 р. вже у розпалі горбачовської перебудови).

35. Дебати розпочалися 5-сторінковою статтею професора Павла Чучки «Как русины стали украинцами», Закарпатская правда (Ужгород), 12-16 вересня, 1989. Ця сама газета, орган обласного комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, протягом року, починаючи з серпня 1990 р. вмящувала на своїх сторінках колонку «Україна і русинізм».

36. Декларація Товариства карпатських русинів про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки // Отчий храм. Ужгород. Септембер-октобер 1990. С. 1-2.

37. Офіційна газета Закарпатської обласної ради «Новини Закарпаття» вміщувала на своїх сторінках серію статей під рубрикою «Незалежна Україна і статус Закарпаття в ній». Більшість авторів її виступали на користь автономії, наприклад: *Іван Гранчак*. Автономія: за і проти (6 листопада 1991). С. 4-5; *Михайло Болдижар*. Закарпаття: погляд у майбутнє (13 листопада 1991). С. 4-5; *Іван Гранчак*. Самоврядність: за і проти (28 листопада November 1991). С. 4-5.

38. На тему діяльності Закарпатської обласної ради та районних рад в ці критичні місяці див.: *Олександр Гаврош*. Автономія Закарпаття: народний самовияв чи номенклатурний путч? І. № 23: Федеративна республіка Україна (Львів, 2001); *Володимир Пінаш*. Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті (Мукачево: Карпатська вежа, 2009). С. 21-32; спогади тодішнього голови Обласної ради Михайла Волощука в «Русинська родина». № 3 [3]. 7 листопада 2009. С. 6.

39. Починаючи від 1990 р., коли в закарпатській пресі вирували дискусії щодо політичних змін, з'явилися спекуляції щодо повернення краю до Чехословаччини в складі якої між двома світовими війнами регіон переживав свій «золотий вік». Більше того, крайньо права Республіканська партія посткомуністичної Чехословаччини відкрито закликав до «повернення Підкарпатської Русі». Лідер партії, депутат чехословацького парламенту Мірослав Сладек навіть здійснив розрекламований пресою візит до Закарпаття, де в присутності активістів Товариства карпатських русинів, врочиство підняв чехословацький прапор.

Угорська меншина Закарпаття, чії громадські організації приєдналися до вимог карпаторусинів щодо автономії, також вимагали свій власний національний автономний округ (Magyar Autonóm Körzet) на південному заході Закарпаття, що спровокувала спекуляції, що ця територія - і навіть ціла область - може бути анексована Угорщиною.

40. Саме Кравчук настояв, аби слово «автономія» було замінене на «спеціальна самоврядна територія». Дискусію на цю тему див.: *Годьмаш П., Годьмаш С.* Історія республіки Подкарпатська Русь. Ужгород: Патент, 2008. С. 486-491.

41. Статистику голосування на районному рівні на обидвох референдумах та виборах президента подано в таблицях книзі Закарпаття в етнографічному вимірі. Київ: НАНУ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2008. С. 661-662.

42. Повний текст «офіційних» та альтернативних пропозицій див.: Новини Закарпаття. 1 лютого, 22 лютого, 27 лютого, 1992; Карпатська Україна. 20 лютого. 1992.

43. *Мигович І.* Закарпаття: на зламі епох. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2008. С. 303-307, 310-315.

44. *Годьмаш П., Годьмаш С.* Історія республіки Подкарпатська Русь. С. 502. Згодом склад кабінету «тимчасового уряду» був привселюдно оголошений, його прем'єром був ужгородський професор мікробіології Іван Туряниця, а міністр закордонних справ став вихідець із Закарпаття, на той час мешканець Словаччини Тибор Ондик.

Феномен «тимчасового уряду» був помічений за межами України. Його голова професор Туряниця був запрошений на конференції присвячені «розбудові демократії», що відбувалися в Данії (див. Focus on Rusyns: International Colloquium on the Rusyns of East Central Europe. *T. Trier, ed.* Copenhagen: Danish Cultural Institute, 1999, його діяльність навіть привернула увагу ширшого загалу завдяки статті *Timomi Gartona Esha (Timothy Garton Ash. Long Live Ruthenia. New York Review of Books. XLVI, 7 (April 22, 1999), pp. 54-55)*, що в майже одночасно з'явилася в перекладі німецькою у «Frankfurter Allgemeine Zeitung», № 66, March 19, 1999, р. 45; та словацькою у *Magazin Sme (Bratislava), April 17, 1999, р. 2*, мовами, а згодом була передрукована у збірці статей *Esha History of the Present: Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s (London: Allen Lane/Penguin Press, 1999), pp. 376-382.*

45. Декларація асоціації русинських організацій Закарпаття «Сойм Подкарпатських Русинів», 15 грудня 2007 (документ у власності автора).

46. Меморандум 2-го європейського Конгресу Підкарпатських Русинів про прийняття Акту проголошення відновлення русинської державності, Мукачево, 25 жовтня 2008 р., Карпатська Україна. Красне поле. (Ужгород), 1 листопада 2008. С. 2.

47. Декларація Союму від 15 грудня 2007 р. закликала «руководство ЕС [Європейського Союзу] и РФ [Российской Федерации] стать гарантами по обеспечению решения 'русинского вопроса'. Декларація . . . Союму. С. 6.

48. Діях, який протягом довгого часу підтримував ідею карпаторусинської автономії, назав декларацію Союму від 15 грудня 2007 р. абсурдною. Див. : *Годьмаш П.* Абсурдная декларация «парламента» русинів. Трибуна. Ужгород. 12 січня 2008 р. С. 4. Світовий конгрес русинів з центром в Словаччині, що репрезентує 42 громадсько-культурні організації 10-ти країн, гостро засудив позицію Союму, а особливо його заклики до Росії, що навряд є прийнятним зразком для карпаторусинів чи іншого народу Європи. Див.: *Марочій,*

Павел Роберт. Позіція Світової ради русинів, 21. I. 2008. Народны новинки (Пряшів). 22 лютого 2008. С. 2-3. Див. також: *Марочій Павло Роберт, Чена Стівен*. Відкритий лист-заява про відмежування від екстремізму в карпаторусинському русі, 24.IV.2008. Критика. XII. 7-8 [129-130]. Київ, 2008. С. 21.

49. *Уралов С., Черниговцев М., Мецержаков В.* Русины: есть такой народ. // Der Spiegel-Профиль (Київ). № 6. 18 лютого 2008. С. 8-17; *Johnson P.* Ukraine and the Kosov Precedent: Future Freedom Fighters? // Business Ukraine (Kiev), № 7. 25 February 2008 Pp. 29-31; *Будь Б., Кравчук Н.* Русью запахло // Корреспондент (Київ). 20 сентября 2008. С. 26-28; *Toth I.* A ruszinok államat akarnak az államban // Magyar Hírlap online (Budapest). 26 November 2008; *Ruthenia: a Glimpse of Daylight* // The Economist (London). March 14, 2009, P. 31; *Hvat J.* Prízrak nového nezávislého štátu v strede Európy? // Literárny týždenník, №. 5-6. Bratislava, 2009; також численні російські, українські та британські публікації в пресі та Інтернеті.

50. 3 червня 2009 р. Голова Союму Підкарпатських русинів Димитрій Сидор знаходиться під кримінальним розслідуванням службою безпеки України (СБУ).

51. У жовтні 2008 р. московська фундація «Русский мир» надала Димитрію Сидорові два гранти на загальну суму 1 770 000 рублів (бл. 77 000 доларів США) на освітні та релігійні проекти. Не виключено, що «Русский мир» брав участь у фінансуванні трьох міжнародних конференцій: «Геноцид и культурный этноцид [Украиной] русинов Карпатской Руси» у Південному університеті в Ростові-на-Дону (Росія) в грудні 2008 р.; «Karpatští Rusini v slovanskem svete: aktuálne problémy» за участі відділення всесвітньої історії університету ім. Я. Коменського в Банській Бистриці (Словаччина) у лютому 2009 р.; та «Опыт и проблемы национального самоопределения русинов», за участі впливового депутата російського парламенту Константіна Затуліна та головного редактора московської газети «Известия» Владіміра Мамонтова у співпраці з місцевими русинськими організаціями в Будапешті (Угорщина) в березні 2009 р.

52. В цьому відношенні намітився певний прогрес. У результаті зусиль карпаторусинських активістів Закарпаття, а особливо організацій карпаторусинів з-поза меж України, 7 березня 2007 р. Закарпатська обласна рада прийняла резолюцію (71 голосом «за» при 2 «проти» та 2 утримались), що визнавала русинів окремою національністю на території Закарпатської області. Відтоді бюро Омбудсмена України (Секретаріат прав людини при Парламентові України) послідовно вимагає від центрального уряду визнання русинів національністю на всій території України. «Закарпатська обласна рада визнала русинів на теренах області», Західна інформаційна корпорація, 7 березня 2007; *Карпачова Н.* Ігнорування русинської національності— дискримінація, яку не усунуто з 1945 року // Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Прес-реліз. 21. VI. 2007 (копія у власності автора).

Фейса МИХАЙЛО

ГЕНЕТИЧНА БАЗА РУСКОГО ЯЗЫКА

Початок 2011. рока лингвистичну русинистику означує опубликоване монографії «Русинский язык Сербии и Хорватии в свете языковых контактов: лингвогенетический аспект / Руски язык Сербії и Горватскеј у швецє язичних контактох: лингвогенетични аспект». Слово о докторскеј дисертациї, хтору 2008. року автор др Вячеслав Владимирович Чарский одбранел на Филологийним факултету Московского университета Ломоносов.

Монографию, хтора обявена на русийском языке, творя пейц поглавя: 1. проблем генези южнорусинского языка и драги його розри-

шеня; 2. теория и методология вигледования южнорусинского языка у швецє генетичней контактології; 3. медзиязична релевантносц и лингвогенеза южнорусинского языка; 4. ареална релевантносц и генеза южнорусинского языка; 5. знукаязична восточнословацка релевантносц и локализация диялектней бази южнорусинского языка. Як обачиц др Чарский, руски язык наволує южнорусинским, подрозумююци при тим и язык Руснацох у Сербії / Войводини и язык Руснацох у Горватскеј ведно.

На початку монографії Чарский спатра потерашні попатрунки на место руского языка у фамелиї славянских языкох. Констатує насампредз же уж сто роки тирва розправа о тим же, цо наш язык. Єдни гваря же вон окремини диялект украинского языка зоз численима словацкими, польскими або сербскими пожичками. Други на становиску

же то регионални микроязик на основи українського язика. Значна заступеносць и становиска же руски язик самостойни славянски язик, по походзеню восточнославянски идиом, хтори, понеже формовани на польско-словацко-української тромеджи, ма характеристики шицких трох язикох источасно. При тим ше бере до огляду и моцни уплів сербско-горватского язичного стредку, у хторим Руснаци жию преїг два и пол вика, язичия, хторе базоване на русийській и церковнославянській основи и по двацети-трицети роки 20. вика функціоновало при Руснацох Бачки и Срима як своєфайтови литературни язик и українського стандартного язика, хтори ше дзепоседни намагаю преґлашиц и за литературни язик шицких Руснацох / Русиных. Українски линґвісти и историчаре (Гнатюк, Дзєндзелівський, Мельник) и їх нашілдователе, медзи хторима и Костельник и Кочиш, твердза же, без огляду же українски язик иншаки славянски язик, руски / южнорусински язик лєм його диялект або регионална вариянта. Линґвісти, хтори свидоми окремносци руского / южнорусинского язика (Рамач, Дуличенко, Удвари, Бирнбаум, Фейса) визначую його унікалну природу, бешедуючи же слово о сплету восточнославянских, заходнославянских, та и южнославянских елементох, хтори походзи зоз території Карпатського ареалу. Словацки линґвісти и векшина линґвістох зоз Заходу и Русії (Пастрнек, Тихи, Штолц, Бидвел, Лант, Густавсон, Шваґровски, Скорвид) тримаю же руски язик диялект словацкого, прецизуючи при тим же вон не здабе ані на стандартни словацки язик, але на восточнословацку бешеду Шариша и Земплина. Шицки скорейши, на наведзени способ груповани спатраня, по авторови, у сущносци ані не формовани на основи детальних анализох, прето же їх заступніки, з єдного боку, визначую гевти язични зявеня, хтори потвердзую їх теорию, а, з другого боку, игнорую гевти зявеня, хтори им завадзаю. Ніхто з тих линґвістох детально не преучовал базу руского язика же би на таки способ виведел заключєня о генези руского язика. Чарський, мож повесц, рушел по шлідующих становискох Гавріїла Надя и Александра Дуличенка. Надь своєчасово писал: «Док ше народни бешеди населєньох коло рички Ондави не випитаю, не вишлідза, и док ше не увидзи же у келей мири тоти бешеди зос своїма язичними прикметами идентични з нашу керестурску и коцурску бешеду, не будзе ше годно, лєм на основи нашей народней бешеди, повесц ніч цо би одвитовало правди о походзеню нашого руского русокерестурского и коцурского жительства», а Дуличенко: «У генеалогийней класификації шицких славянских язикох затєраз руски язик треба положиц медзи восточнославянски и заходнославянски язики. Таке становиско треба завжац покля не буду вигледани и детально преучени и восточнославянски и заходнославянски риси руского язика».

За розлику од веліх предходних вигледованьох автор у своїм вигледованю анализує конкретни лингвистични материял без даяких политичних симпатийох и спекуляцийох. Вон не вицагує приклади зоз словніка або граматики же би потвердзел своєю априорне становиско, але крочай по крочай, жимней глави, преучує характеристики и зявеня руского языка, хтори би могли помочи же би ше ришел фамозни проблем генези руского языка. Чарски наглашує же за таке вигледоване од велького значеня неабходне розликовац поняца: походzene народа и походzene языка, жридлову диялектну базу языка и стандартни литературни идиом, историю карпаторусинского языка пред селідбу наших предкох на юг и историю руского языка Сербії и Горватскей, синхронію и дияхронію.

Чарски одруцел традиційне поровноване руского языка зоз стандартним словацким, польским и українским языком. Вон конструовал оригінални контактологічни метод преучованя идиома неопредзеного походzenia у дотику зоз зроднима языками и диялектами истей групи, хтори углавним виробени на основі студийох америцких лингвистох Томасона и Кауфмана, русийских Иванова, Русакова, Беликова, Бернштайна и сербского контактолога Айдуковича. Автор, хаснуюци углавним историйну студию Жироша, перше одредзує зоз хторого ше простора Руснаци преселели до Бачки. Насампредз то валали зоз околїска словацкого Требишова на юго-восточней часци бувшого австро-угорского комитата Земплин, але ше на тим месце спомина и околїско словацкого Прешова и валалох на сиверу Мадярскей, хтори були населени з истих преділох.

При преучованю податкох Чарский приходзи до логичного заключеня же у формованю руского языка найвириятнейше могли участвовац и шаришски и земплински диялекти словацкого и карпаторусинского языка, хтори у восточней Словацкей виками дзеля исту територію. Материял за виучоване восточнословацких бешедох Шариша и Земплина Чарский находзи, медзи иншима, у роботох Штолца, Паулиния, «Атласу словацкого язиа» (1968-1981), як и у восточнословацко-словацким словаре Галаги (2002); материял за виучоване карпаторусинских бешедох — у атласах Штибера (1956-1964), Лати (1991) и у уж спомнутим «Атласу словацкого языка», як и роботох Геровского (1914) и Ванька (2000).

У корпусу монографії автор винїмно детально поровнує фонетику, лексику, морфологію, деривацию словох и синтаксу дотичних диялектох и бешедох, и кажде язичне зявене одредзує як релевантне або нерелевантне. Кед же даєдна характеристика руского языка заедніцка и зоз словацкими и зоз карпаторусинскими диялектами Шариша и Земплина, вец вона нерелевантна, односно незначна за

одредзоване походзеня руского языка. Наприклад: фиксирана на глашка на предостатнім складу, закончене инструментала множини прикметнікох *-има*, закончене першей особи множини презента *-ме*, формоване перфекта, потенцияла итд.; вкупно ест 18 нерелевантни характеристики. Кед же одреджене зявене руского языка заедніцке з лем єдним зоз карпатских идиомах, восточнословацким або карпаторусинским Шариша и Земплина, вец воно релевантне, односно указує на походжене руского языка. Замерковани и характеристики хтори упут`ю на восточнословацки диялект у цалосци: то рефлексии праславянского **ε* и праславянских групох **tj* и **dj*, як и формоване императива и закончене *-ом* у дативу множини шицких меновнікох итд.; вкупно 30 характеристики. Руски язык лем зоз даєдну з восточнословацких бешедох Шариша и Земплина, а вшелїяк и зоз бешедями околїска Требишова, повязую шлїдуючи характеристики: рефлексии праславянского **ь*, закончене генитива шицких меновнікох *-ох*, законченя *-о* и *-у* у дативу и локативу меновнікох хлопского и стреднього рода, закончене *-м* формох першей особи єднини презента, закончене *-о* у номинативу множини присвойних прикметнікох. Вкупно 8 характеристики повязую руски язык лем зоз восточнословацкими бешедями околїска Требишова (напр. рефлексии праславянских вокалох **o* > *o* и **e* > *e*, *i*, *a*, *o*, *u*, пременка *s* > *š* и *z* > *ž*, инфинитиви на *-чиц* и т. д.). Источасно 2 характеристики указую лем на шаришски бешеди Прешова (форми pomocного дієслова буц и формоване дієсловного прикметніка роботного).

За автора представя необчековани резултат вигледованя податок же на системним уровню руского языка нет ані єдней релевантней характеристики, хтора би го повязовала лем зоз карпаторусинскими диялектами; характеристики, хтори руски язык повязую зоз карпаторусинскими диялектами источасно го повязую и зоз восточнословацкими диялектами. Карпаторусинске походжене утвєрджєне лем за даскельо слова и синтагми, як цо *дідо*, *тєта*, *мачоха*, *ліви*, *літни*, *цалов драгов*, *пойсц своїом драгом*, до оч, з хторих велї застарєни слова, регионални або ридши вариянти, як цо *клусти*, *медведжи*, *зноровиц ше*, *коляци вовчок* и *дзєпєєдни други*; вкупно коло триєцє слова и синтагми.

У своєй студії, на основи винєшеного, Чарски приходзи до заключєня же диялект або бешєда, хтори база руского языка Бачки и Срима, то восточнословацки диялект околїска Требишова, хтори, у чашє формованя, пред присєлєньом стрєдком 18. вику, контактовал зоз шаришским восточнословацким диялектом околїска Прешова. Шлїди присуства карпаторусинских елементох минимални. Углавним ше роби о даскєліх словах зоз карпаторусинскими рефлексами або законченєми, цо може шведочиц або о тим же предки бачко-сримских

Руснацох прешли на восточнословацки ещи пред початком селідби, або же приселенци, хтори бешедовали по карпаторусински, були швидко асиміловани и прешли на восточнословацки, або вообщє не бешедовали карпаторусински прето же руснацки або руски идентитет у восточней Словацкей од вше та по стредок 20. вику мали шицки припадніки грекокатоліцкей, рускей церкви без огляду на диялект / бешеду, хтору хасновали.

Результати, до хторих дошол московски вигледователь, нательо прешвечліви и очиглядни же будуци вигледованя на тоту тему, кед же вообщє буду мац смисла, могли би дзепоедни податки лем прецизовац або додац даскельо нови приклади, але результати науково фундиранеј студії вшеліяк суцно не вименя.

Чи вец руски диялект словацкого? Гей, одвитує автор, але, додава, то ані не цалком точне. Основу руского языка творя восточнословацки бешеди Требишова и Прешова, хтори ше розликую од стандартного словацкого языка, хтори ше базує на стреднесловацким диялекту. У цеку 260 рокох функционованя у Бачки и Сриму руски язык превжал велі елементи зоз сербского и горватского языка, язичия, з хторим ше Руснаци служели, покля Костельник не кодификовал стандартни язык и украинского языка, на хтори ше у 20. вику операло значне число лингвистох и литератох, думаючи же ше операю на матични язык.

Чи ше руски язык у генеалогийней класифікації славянских языкох находзи медзи заходнима и восточнима языками. Гей, але ані то не цалком точне. Тота традиційна дефиниция барз абстрактна и не бере до огляду числени розлики и подобносци медзи шицкими славянскими языками, диялектами и бешедрами, хтори, у ствари, скоро шицки мишани. Єст у руским языку и заходнославянски риси, хторих єст и у польским и у словацким, єст и восточнославянски характеристики хторих єст и у украинским, єст и унікатни прикмети, хторих нет у других славянских языкох, але шицки тоти характеристики, окрем тих зоз сербского и горватского языка, представляю нашлідство восточнословацких бешедох Требишова и Прешова, хтори, лингвогенетично патраци, директни предки руского языка.

Чи руски язык суцествує як самостойни и полноправни славянски язык у фамелії славянских языкох? Вшеліяк же суцествує. И то праве як язык, наглашує Чарски, а не як даяки микроязык. Ма вон свою диялектну основу, историю, стандарт, числени литературни твори итд.

Дисертация и кніжка (на 347 бокох) фаховца за сербски и горватски язык Вячеслава Чарския достали найвекши оцени и похвали од шицких рецензентох медзи хторима и углядни лингвисти зоз Московского университета, єдни з найлепших русийских фаховцох за славянски языки: словакиста др К.В. Лифанов, хтори Чарскийови бул и ментор,

полонистка др Н.Е. Ананева, шефица катедри славянської філології, україністка др О.А. Остапчук, русистка др Е.А. Галинская, фахівець за сербськи і хорватськи язик др В.П. Гудков, фахівець за церковно-славянськи язик др Ф.Б. Людоговски і други афірмовани слависти. Їх рецензії находза ше у прилогу кніжки, як цо і шейсц репрезентативни географски карти.

Щиро винчусем др Вечеславови Чарськийови на єдней з найзначнейших студийох о руским язyku. Вона без сумніву представля вельке доприношенє шветовой русинистики, славистики і лінгвистики вообщє. Особне ми чесц же сом у фази роботи на дисертації і сам дал одредзени сугестії, цо автор у уводнім слову і зазначел. Наздавам ше же ше млади науковец, тераз кед формовал науково верификовану вигледовацку методологию і кед лінгвистичней явности подаровал тоту кніжку, предлужи занімац зоз руским язyком, як і зоз другима русинськими вариянтами карпатського регіона.

Додайме і податок же ше кніжка закончує зоз вичерпну бібліографію, хтора може оможлівиц і велім другим заинтересованим же би ше зачирели до русинистики.

Ли́дия СЕМЕНОВА

ВАЛАХИЯ И МОЛДАВИЯ В СИСТЕМЕ ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

(к истории происхождения текстов «капитуляций»)

В исторической литературе общепризнанно, что, находясь в системе Османской империи, Валахия и Молдавия сохраняли свою государственность, пользовались до начала XVIII в. (времени установления правления в княжествах господарей-фанариотов) значительными автономными правами. В румынской историографии XIX в. обосновывалась концепция оформления этого статуса княжеств путем якобы имевших место в XIV-XVI вв. договоров валашских и молдавских господарей с султанами. Тексты этих договоров выдавались за «капитуляции» по аналогии с капитуляциями, предоставленными Портой в XVI-XVII вв. некоторым западным странам.

В качестве первых «капитуляций», относящихся к Дунайским княжествам, приводились договоры валашского господаря Мирчи Старого (1391 или 1393 г.) и молдавского господаря Богдана III (в одних случаях с султаном Баязидом II, в других - с Селимом I, соответственно, документ датировался 1511 и 1513 гг.). Оригиналлов договоров нет, поэтому их тексты публиковались и использовались по разным спискам, копиям и часто с разной датировкой. В исторической литературе XIX в. и в дипломатической практике того времени они рассматривались как реально существовавшие акты.

В начале XX в. развитие источниковедения и методики исторических исследований поставили перед учеными вопрос о подлинности «капитуляций» в отношении Дунайских княжеств как источников XIV-XVI вв. Возникшая среди ученых дискуссия об исторической достоверности их текстов, фигурирующих в литературе, продолжается до сих пор, обостряясь в отдельные периоды под влиянием политических факторов.

В современной зарубежной историографии преобладает точка зрения о реальности существования в XIV-XVI вв. султанских актов, обеспечивавших Валахию и Молдавию в обмен за уплату османам дани автономию и привилегии и гарантировавших княжествам суверенитет на протяжении всей истории их взаимоотношений с Портой. Проблема «капитуляций» затрагивалась и в отечественной историче-

ской литературе; специально она рассматривалась в нашей последней работе¹.

В разрешении историографического спора о достоверности «капитуляций» важное значение имеет выяснение истории появления первых текстов, выдававшихся за договоры валашского и молдавского господарей с султанами в XIV-XVI вв. Исследование данного аспекта проблемы возможно лишь на основе тщательного источниковедческого анализа этих текстов с использованием новых архивных материалов и пересмотра всего комплекса относящихся к теме опубликованных документов. Попытка такого анализа была предпринята нами в указанной выше работе². Но автор продолжает поиски в российских архивах материалов, относящихся к истории происхождения текстов «капитуляций», и публикует один из таких документов в приложении к настоящей статье.

Прежде всего, что же представляли собой подлинные капитуляции как документы? Известно, что османы в соответствии с нормами ислама допускали лишь терпимость к «неверным», никогда не признавая их равными мусульманам. Отсюда религиозная и социальная, политическая и юридическая дискриминация христиан в Османской империи³. Поэтому, устанавливая отношения с Портой, европейские правители добивались для своих подданных права экстерриториальной юрисдикции и ряда привилегий, закреплявшихся капитуляциями.

Капитуляции представляли собой предоставленные Портой европейским государствам акты, регулировавшие отношения между ними и Османской империей, в том числе торговые связи, а также положение подданных этих государств в самой империи. Согласно таким актам, их консулы получали право юрисдикции над своими согражданами, проживавшими на территории империи. В капитуляциях, касавшихся торговли Османской империи с европейскими государствами, взаимно оговаривалось положение торговцев с обеих сторон. Этим ограничивался элемент двусторонней договоренности в содержании капитуляций. По существу же они являлись односторонними актами Османской империи. В XVI-XVII вв. такие капитуляции были предоставлены Портой ряду европейских стран, в том числе Франции, Венеции, Англии, Голландии.

Со второй половины XVIII в. капитуляции получили широкое распространение в отношениях Порты с европейскими странами, в оформлении статуса иностранных подданных империи. В то же время в некоторых частях самой империи стало появляться стремление к получению капитуляций, к закреплению на их основе определенных привилегий. Во входивших в систему Османской империи Валашском и Молдавском княжествах такая тенденция стала проявляться с конца

XVIII в. Связано это было как с внутривосточной обстановкой в самих княжествах, развитием в них национально-освободительного движения, так и с международной ситуацией, складывавшейся в Юго-Восточной Европе в результате обострения борьбы между европейскими державами за преобладание в регионе.

Углубление кризиса феодальной системы в условиях фанариотского господства в Дунайских княжествах, усиление социальной активности народных масс и освободительного движения, которым объективно способствовали русско-турецкие войны и складывавшаяся под их влиянием международная обстановка в Юго-Восточной Европе во второй половине XVIII в., заставляли патриотически настроенных представителей валашского и молдавского боярства задумываться о путях дальнейшего национального и социального развития. В исторических условиях того времени идеологом национально-освободительного движения выступала часть крупного боярства и духовенства, оппозиционно настроенная по отношению к Порте и ее ставленникам-господарям-фанариотам⁴.

Со второй половины XVIII в. программой освободительной идеологии в княжествах стала ориентация на освобождение при опоре на феодальную Россию. Используя тягу населения к единоверной России, правящие круги Валашского и Молдавского княжеств рассчитывали направить в выгодное для себя русло освободительную и социальную борьбу масс⁵. В то же время эта программа давала возможность не только защитить сословные интересы боярства внутри княжеств, но и оградить их привилегии от посягательств Порты.

Программа ориентации княжеств на Россию видоизменялась в зависимости от расстановки сил в Юго-Восточной Европе в тот или иной период. В 30-е и в последующие годы XVIII в. представители правящих сословий Молдавии и Валахии обращались к русскому правительству с просьбами о присоединении к Российской империи или о российском протекторате⁶.

В период после Кючук-Кайнарджийского мира 1774 г., когда Турция стала нарушать зафиксированный в договоре новый статус Дунайских княжеств, используя под разными предлогами косвенные формы усиления своего экономического и политического господства в княжествах, а Россия выступала в роли державы-покровительницы, молдавские и валашские бояре и духовенство боролись за реализацию привилегий княжеств, утвержденных русско-турецкими договорами. Главной задачей их политической программы становится закрепление автономных прав и привилегий княжеств в системе Османской империи. И здесь господствующие классы княжеств стремятся использовать в своих интересах распространившуюся в это время практику предоставления Портой капитуляций.

Валашские и молдавские идеологи «реконструировали» «капитуляции» с перечнем якобы полученных по договорам с султанами в XIV-XVI вв. автономных прав и привилегий, признания которых правящие круги княжеств стали добиваться у Порты при содействии России. С этой целью они продолжали обращаться за помощью к российскому правительству. К просьбам о защите автономных прав Валахии и Молдавии нередко прилагались составленные их идеологами исторические материалы, призванные подтвердить законность требований княжеств. Публикуемая в приложении «Выписка истории Молдавской» является одним из таких документов. «Выписка» представляет интерес потому, что здесь содержится описание подчинения Молдавского княжества османам. Как повествует составитель, в 1509 г. по совету своего отца, Стефана и с согласия всех жителей княжества господарь Богдан направил к султану Мураду посланника логофета Тэута, чтобы страна «поддалась под протекцию турок». Результатом посольства был договор, по которому закреплялись права княжества на свободное отправление его жителями христианской религии, на выбор господаря местным населением и пожизненное его правление на основе законов и обычаев земли без вмешательства Порты; особо оговаривалось запрещение туркам поселяться в княжестве. В документе отмечается, что договор, утверждённый печатью и подписью султана, был вручен Тэуту вместе с 5 тыс. пиастров, привезенных им в подарок султану, который вернул деньги логофету в качестве дара. Зафиксированные договором привилегии княжества, как пишет составитель, получили подтверждение в грамоте (хаттишерифе) следующего султана — Сулеймана, сохранявшейся в Молдавии до прохода через нее польского короля Яна Собеского, который сожжением грамоты объявил об освобождении жителей «от ига турецкого». Далее описывается, как Порта, нарушая закрепленные по договору права, не только лишила княжество привилегий, но и захватила часть его земель.

Итак, в «Выписке» излагается содержание договора молдавского господаря Богдана с султаном о признании османского подданства на условиях сохранения княжеством автономных прав и привилегий. Составитель относит договор к 1509 г., но вместо правившего в это время Баязида II ошибочно называет султана Мурада, владевшего турецким престолом в XV в. Допускаемые автором неточности свидетельствуют об использовании при написании «Выписки» поздних материалов с различной трактовкой событий первой четверти XVI в. в Молдавии.

«Выписка» была составлена в 1802 г. и приложена к прошению молдавских бояр и духовных чинов к русскому правительству в целях

обоснования права Молдавии на восстановление своей автономии и привилегий⁷. Содержащееся в документе изложение молдавско-османского договора с перечнем привилегий княжества является, на наш взгляд, одним из первых реконструированных его текстов конца XVIII в. С этой точки зрения «Выписка» представляет особый интерес, так как самые ранние списки договора относились в литературе к периоду после 1804 г.⁸

На чем же основывался составитель при описании подчинения Молдавского княжества османам? В качестве исторических материалов в конце XVIII в. могли быть использованы данные молдавских летописей и сведения из сочинений Д. Кантемира «История Оттоманской империи» и «Описание Молдавии».

Молдавская летописная традиция XV-XVI вв. относила уплату княжеством дани султану ко времени последнего правления господаря Петра III Арона (1455-1457)⁹. Хронисты XVII в., хотя и воспроизводили эту традицию, считали, что в период господства Стефана Великого (1457-1504), одерживавшего победы над османами, Молдавское княжество оставалось независимым от Порты. Во второй половине XVII в. в списки летописи Григория Уреке включается народная традиция о посылке к султану сыном Стефана Великого Богданом логофета Тэута с деньгами, которые тот получил обратно в подарок от султана, а возвратившись, основал церковь в с. Белинешти на р. Сирет в Сучавском уезде¹⁰. В этой связи важно отметить, что самая ранняя из известных копий летописи Г. Уреке, относящаяся к 1660-1670 гг., не содержит описания посылки Тэута в Стамбул¹¹. В интерполяции летописи Г. Уреке оказались совмещенными различные по времени события. Так, известно, что строительство церкви в с. Белинешти, ктитором которой был Тэут, началось в 1490 г. и завершилось в 1499 г.¹² В тексте же летописи это строительство относится к периоду правления господаря Богдана III (1504-1517), по поручению которого, находясь в Стамбуле, логофет получил от султана в подарок деньги и использовал их для основания церкви.

Хронисты конца XVII - начала XVIII в. Николай Костин, Иоан Некулче, воспроизводя на основе списков летописи Г. Уреке традицию о посылке логофета Тэута с данью к султану, не упоминают о строительстве церкви в с. Белинешти, но связывают это посольство господаря Богдана с подчинением Молдавского княжества османам¹³.

Версия о подчинении Молдавского княжества при Богдане, направившем логофета Тэута с данью к султану, была широко распространена в летописных списках XVIII в.¹⁴ Д. Кантемир также воспринял эту версию, но дополнил ее условиями подчинения на основе хатишерифа султана. Подчинение княжества произошло, по мнению

Д. Кантемира, на шестой год правления Богдана, т. е. в 1510-1511 гг.¹⁵ Следует отметить, что эта датировка противоречит принятой Кантемиром версии о посылке Тэута, так как в 1511 г. логофет умер¹⁶.

Таким образом, в конце XVIII в. в исторической литературе, касавшейся условий подчинения Молдавского княжества Османской империи, получила распространение версия, относившая это событие к правлению Богдана III. Именно этой литературой воспользовался составитель «Выписки» при описании подчинения Молдавии османам. Что касается повествования автора о подтверждении автономных прав княжества хаттишерифом султана Сулеймана I, следует отметить, что подобная версия также встречается в исторических материалах XVIII в. В документе под заглавием «Автономия Молдовы. По заметкам местного писателя XVII в.» говорилось, что грамота, утверждавшая права Молдавии, хранилась в архиве княжества до 1686 г., когда она сгорела в результате пожара во время захвата столицы Яссы польским королем Яном Собеским¹⁷.

Итак, можно утверждать, что содержащееся в «Выписке» описание подчинения Молдавии османам с изложением утвержденных султаном автономных прав и привилегий княжества является одним из ранних списков молдавско-османского договора, получившего в исторической литературе XIX в. название «Трактаты». Именно эти списки послужили основой для публикаций первой половины XIX в. Д. Фотино, Ф. Колсона и М. Когэлничану, представлявших договор и грамоту султана с утверждением привилегий Молдавского княжества как реальные документы XVI в.¹⁸ Появившись в конце XVII в. среди исторических материалов, связанных с идеологией освободительного движения в Дунайских княжествах, текст султанской грамоты с перечислением автономных прав Молдавии стал фигурировать в литературе как реальный акт XVI в.

Выписка истории Молдавской (1809 г.)

Лета от Рождества Христова

В 5400 от сотворения мира, а до Рождества Христова за 108 лет пришед даки от востока, населили провинцию Молдавскую. Потом римляне в оной пребыли 298 лет и, будучи, наконец, прогнаты булгарами, провинция осталась 700 лет пустою.

1366 Один из князей венгерских именем Драгош пришед населил Молдавию.

1457 Принял владение Стефан Вода благий и храбрый. Во дни его султан Баязет завладел крепостями Килиею и Аккерманом.

1504 Принял престол сын его Богдан.

1509 По совету вышесказанного Стефана Воды с общаго мнения и согласия всех жителей в царство султана Мурата провинция, в коей

заклучалась и Бессарабия, чрез посланника своего логофета Теутула поддалась под протекцию турок, не назвав себя подданною оных, ниже платить никакой дани не обязалась, как из статей договора явствует:

1. Отправление христианской веры ненарушимо хранить.

2. Князя (господаря) *(Здесь и далее скобки в тексте)* с общаго wyboru жителей делать и быть ему непременною по смерти, свободным и самовластным.

3. Чтoб княжество управляемо было господарем по своим законам и необеспокоиваемо ни в чем.

4. Законы, права и обычаи земские сохранять в целости и ненарушимо и провинцию ни под каким видом ни в чем не беспокоить.

5. Туркам не иметь никакого входа и пребывания в княжестве Молдавском, ниже иметь воли вмешиваться в земские дела ни под каким видом. В знак же добровольно землю сею испрошенной протекции вышесказанный логофет Теутул поднес со стороны земли султану 5000 пиастров, кои султан ему же логофету подарил и, заключив трактаты по требованию и желанию здешних жителей и утвердив оныя подписью своею и печатью, отдал ему Теутулу для вручения князю Богдану Воде.

В царство султана Сулеймана Богдан Вода ходил с поклоном к помянутому султану, находившемуся тогда близ города Софии, и поднес ему 4 000 червонных турецких, сорок лошадей сей земли и 24 орла. Султан принял его благосклонно и почтил одежаниями и знаками царскими, как то: кабаницею, кавадом, кукою, саблею, булавою и лошадью великолепно убранною; а царскою грамотою (хаттишерифом) подтвердил вышеобъясненные трактаты. Оной хаттишериф существовал в Молдавии до прохода чрез оную короля польского Иоанна Собеского, следовавшего в Вену на помощь германцам, которой, узнав, что молдавцы оною грамоту имеют, потребовал от них и, взяв, сожег, говоря, я вас освобождаю от ига турецкаго.

1520 По принятии княжества господарем Негром (*ошибка писца, должно быть Петром*) Рарешем Водою султан Сулейман требовал от княжества дань или харачь, и когда господарь не хотел дать, то султан двинулся со многочисленным войском к Молдавии. Тогда господарь бежал в Венгрию, а жители принуждены были обязаться давать ежегодно дань 10 000 червонных. Стефан Вода, названный Лакуста, избранный землею на место Петра Воды, посредством многих подарков уничтожил помянутое жителями учиненное обязательство, и так осталось княжество необеспокоиваемым 54 года.

1591 По принятии княжества Ароном Водою бывший в то время султан паки потребовал дань, а господарь обещался давать ежегодно

по 10000 червонных с прибавкою байрама пасхане — 24 000 пиастров.

Когда же начали возводить на достоинство княжеское константинопольских греков, то ежегодная дань сперва прибавилась до 65 000 пиастров, а байрам пасхане 60000 пиастров сверх даров, бесчисленных налогов и взяток, и все сие учинилось обыкновенною данью, и, день со дня умножаясь, дошло до такой степени, как ныне известно.

Во дни сего князя турки отобрали от княжества Молдавскаго город Бендер с окрестностями онаго.

1596 Во дни Еремии Мовилы Воды даны хану крымскому семь сел около Бессарабии, чтобы не разорял княжества.

1622 Во время Стефана Добы Воды султан Осман отделил от княжества Рени, называемое Томарово, что напротив Исаки, вместе с другими окрестными селениями, також озеро Братешты и прочие другие озера, бывшие в цинуте (уезде) Галацком, и посвятил оныя мечети в Исакке.

1715 Во дни Николая Воды Маврокордата отобрали турки от княжества крепость Хотин со всеми онаго окрестностями, оставя только владельцам сел собирать обыкновенную десятину, но и то до некоего времени.

1716 Во время Михайлы Воды Раковицы отобрано еще часть места около Бессарабии и отдано татарам для пастьбы скота с письменным условием давать владельцам сел десятину — засева и по 10 пар от дома. Отобрано потом еще двенадцать сел и причислено ко крепости Бендерской и многие другие части, разделяя так бедное княжество.

Такие воздаяния получила несчастная Молдавия от покровительства турецкаго в противность обещаний и подтвержденных издревле хаттишерифом трактатов.

Архив внешней политики Российской империи.

Ф. СПб. Главный архив. 1-9. 1801-1802. Оп. 8. Д. 4. Л. 258-259об

КОММЕНТАРИИ

1. Семенова Л.Е. Дунайские княжества в международных отношениях в Юго-Восточной Европе (конец XIV - первая треть XVI в.). М., 1994. Географическую проблему «капитуляций» см. на с. 11-24.

2. Источниковедческий анализ текстов «капитуляций» см.: там же. С. 24-62.

3. Гиргас В. Права христиан на Востоке по мусульманским законам. СПб., 1865; Фадеева И.Л. Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи (османизм - панисламизм). XIX - начало XX в. М., 1985.

4. *Виноградов В.Н., Семенова Л.Е.* Некоторые вопросы отношений между Россией и Дунайскими княжествами в XVIII - начале XIX в. в свете материалов советских архивов // Балканские исследования. М., 1982. Вып. 8. С. 8.

5. Там же. С. 10-11.

6. *Семенова Л.Е.* Указ. соч. С. 29-32.

7. Архив внешней политики Российской империи. Ф. СПб. Главный архив. 1-9. 1801-1802. Оп. 8. Д. 4. Л. 159-162. Опубл.: Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. М., 1996. С. 96-98.

8. *Giurescu C.* Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomana. București, 1908. P. 14.

9. Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI. Publicate de Ion Bogdan. Ed. P. Panaitescu. București, 1959 P. 56, 168.

10. *Ureche G.* Letopisețul Țării Moldovei. Ed. P. Panaitescu. București, 1958. P. 135.

11. *Cardaf G.* Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche // Mitropolia Olteniei. 1970. V-VIII. P. 569-570; *Gorovei St.* Addenda et corrigenda // Anuarul Institutului de istorie și arheologie «D.D. Xenopol». Iași, 1978. XV. P. 529.

12. *Gorovei St.* Biserica de la Balinești // Mitropolia Moldovei și Sucevei. 1976. I-II. P. 108-119.

13. Cronicele României seu Letopisețele Moldaviei și Walachiei. De M. Kogalniceanu. București, 1874. Vol. 3. P. 451-453; *Necuice I.* Letopisețul Țării Moldovei și o seama de cuvinte. Ed. II. București, 1958. P. 12.

14. Biblioteca Academiei Române. Secția manuscriselor. Mss. 115, 120, 125, 233; *Bianu I.* Catalogul manuscriselor românești. București, 1907. Vol. I.

15. *Giurescu C.* Op. cit. P. 65.

16. *Gorovei St.* Activitatea diplomatică a logofătului Ioan Tautu // Suceava. Anuarul muzeului județean. 1978. V. P. 251.

17. Uricarul. Sub red. T. Codrescu. Iași. 1857. T. 4. P. 225-230.

18. *Семенова Л.Е.* Указ. соч. С. 11-13.

Источник: Валахия и Молдавия в системе Османской империи (к истории происхождения текстов «капитуляций») // Славяне и их соседи, Вып. 8. М. Наука, 1998. С. 148-151.

ВЕСТИ ИЗ ВАЛАХИИ ZEITUNG AUS WALACHEI ЗАПИСКИ НЕМЕЦКОГО ОФИЦЕРА О ХОТИНСКОЙ ВОЙНЕ 1621 г. КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Хотинская война 1621 г. явилась одним из важнейших моментов борьбы славянских народов против турецко-татарской агрессии в

XVII в. Османская империя потерпела здесь тяжелое поражение и была вынуждена надолго отказаться от планов завоевания русских, украинских и польских земель. Не случайно события Хотинской войны привлекали к себе огромное внимание современников, о чем свидетельствуют прежде всего рукописные и печатные «летучие листки» - прототип современных газет и журналов, различные дневники, мемуары, литературные произведения.

Исследователи Хотинской войны традиционно использовали и используют немаловажные сочинения, созданные непосредственными участниками событий - Л. Остророгом, П. Збигневским, Ст. Любомирским, Я. Собесским и др. При этом зачастую упускалось из виду, что указанные авторы принадлежали к высшим слоям правящего класса Речи Посполитой и формировали официальную оценку событий. Данное обстоятельство не могло не наложить отпечатка на созданные ими произведения, породило определенную односторонность, что сказалось на достоверности их свидетельств. Возможности же использования источников иного происхождения являются весьма ограниченными. По ряду причин современные исследователи располагают очень немногими материалами, созданными, например, представителями Войска Запорожского, выступавшего тогда в качестве союзника польско-литовской армии. В незначительном количестве дошли до нашего времени источники, созданные в турецко-татарском лагере.

Деформация источниковой базы по истории Хотинской войны является серьезным препятствием на пути успешного разрешения всего комплекса вопросов, связанных с этим событием, нередко способствует появлению ошибочных положений и выводов. Так, польский историк В. Маевский усомнился в том, что под Хотином действовало свыше 42 тыс. запорожских казаков, и ограничил их численность 20 - максимум 25 тыс. человек. Он счел преувеличенными сведения польского дипломата 20-х гг. XVII в. Б. Обалковского, да и других источников, определявших численность казацких войск в сорок с лишним тысяч человек¹. По мнению В. Маевского, более 40 тыс. человек Войско Запорожское могло насчитывать лишь в середине XVII в., то есть во время освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. На самом же деле более 40 тыс. казаков значилось лишь в реестре 1649 г., еще 60 тыс. человек не были вписаны в реестр из-за противодействия магнатско-шляхетской Речи Посполитой. Если в середине XVII в. численность крестьянско-казацкой армии насчитывала более 100 тыс. человек, то в 20-е гг. XVII в. цифра 40 тыс. не была чем-то необычным для Войска Запорожского. Об этом свидетельствует, например, обнаруженная нами инструкция, данная 20 (10) марта 1621

г. послам Войска Запорожского на сейм — Марку Жмайлу, Павлу из Десны, Супруну Богушу и другим. В этой инструкции излагались требования к польскому королю Сигизмунду III. В случае их удовлетворения Войско Запорожское со своей стороны обещало выставить «в полной готовности 50 тысяч казаков против неприятеля святого креста», то есть против Османской империи и Крымского ханства².

Введение в научный оборот и публикация новых источников по истории Хотинской войны будет способствовать более объективному ее освещению. Это прежде всего касается тех плохо сохранившихся категорий источников, которые создавались за пределами польско-шляхетского лагеря. Таковыми, например, являются «Армяно-кыпчакская хроника», изданная ориенталистом из ВНР Э. Шютцем³, хроника Аксента Каменецкого, которая в настоящее время готовится к публикации в издательстве «Наука», и ряд других.

В настоящей работе предлагается публикация одного из немногих, но, пожалуй, наиболее ценного среди немецких источников по истории Хотинской войны 1621 г. - печатной брошюры «Вести из Валахии» (1622)⁴. Эта брошюра известна по единственному экземпляру, хранящемуся в библиотеке Вроцлавского университета (ПНР)⁵. В ней заключен дневник неизвестного немецкого офицера, непосредственного участника Хотинской войны, который служил, вероятно, под началом полковника Денгофа. В дневнике освещаются события с 26 августа до конца октября 1621 г., до возвращения войск Речи Посполитой из-под Хотина во Львов.

При написании этого памятника его неизвестный автор широко использовал свои воспоминания, свидетельства очевидцев — главным образом немецких солдат и офицеров, «авизы» — рукописные газеты о взятии Риги шведскими войсками и др. Своим трудом автор пытался опровергнуть, как он выражается, «недостовверные слухи», распространявшиеся в Германии и в других краях. По мнению неизвестного автора, эти слухи преувеличивали потери польской и турецкой сторон. В своем дневнике он сосредоточивает основное внимание на освещении действий немецких войск под Хотином, скептически оценивает боевые качества польско-литовской армии, ее моральный дух, делая исключение лишь для ее предводителя - польного гетмана литовского Карла Ходкевича. Здесь нельзя не отметить преувеличения роли немецких частей⁶, которые, по мнению автора, вынесли на себе основную тяжесть войны. Вместе с тем нельзя недооценивать важную, а иногда и уникальную информацию данного источника (ряд эпизодов военных действий; яркое описание голода в лагере войск Речи Посполитой; отношения между польскими и немецкими частями и т. д.). Автор достоверно описывает пренебрежительное отноше-

ние правящей верхушки Речи Посполитой к немецким частям. В аналогичном положении, как известно, оказались и запорожские казаки. Когда опасность со стороны Османской империи для Речи Посполитой миновала, ее правящие круги предприняли в 1625 г. карательную экспедицию против трудящихся масс Украины, силой вынудили сократить реестр Войска Запорожского до 6 тыс.⁷

Большую ценность имеют свидетельства «Вестей из Валахии» о действиях запорожских казаков против турецко-татарских захватчиков. Характерно, что анонимный автор не переносит свою неприязнь к польским частям на казаков и довольно высоко оценивает роль последних в борьбе против турецко-татарских войск.

Все вышесказанное позволяет утверждать, что брошюра «Вести из Валахии» является важным источником, ценным памятником славяно-германских связей XVII в. и вполне заслуживает публикаций.

ВЕСТИ ИЗ ВАЛАХИИ

Вести из Валахии (*Zeitung aus Walachei*) о событиях, которые происходили в 1621 г., начиная с 26 августа, когда был поход против заклятого врага христиан - турок и татар; о битвах и стычках, предпринятых запорожцами, иначе казаками, а также немцами, поляками и представителями других наций. Обо всем этом (нам) добросовестно рассказала одна особа, которая, хвала господу, недавно прибыла сюда. Мы же доводим этот рассказ до сведения христианского читателя. Напечатано в 1622 г.

Здесь в Германии, а также в Пруссии, Кашубии, Померании и других местах постоянно распространяются совершенно невероятные слухи о событиях в Валахии. Говорят о различных битвах, которые якобы имели место во время этого похода, в ходе которых поляки убили 40 тысяч турок, а турки — 30 тысяч поляков. Все это неправда и не соответствует действительности. Поляки даже не давали врагу (генеральную) битву.

Я, хвала господу, был на месте событий от начала до конца войны и для установления милой истины и для лучшей информированности христианского читателя предлагаю свои записки, которые велись мною с особенным прилежанием во время похода.

1. Прежде всего необходимо отметить, что султан (*Осман II. - Ю.М.*) прибыл со своей армией в Валахию 26 августа (*1621 г. - Ю.М.*) по новому стилю, за четыре часа до нашего прихода. Свой лагерь султан разбил на высоком берегу Днестра. Невозможно было обозреть все (турецкие) шатры.

Наша немецкая пехота, прибывая, располагалась против турок

в Подолии менее чем в полумиле над Днестром. Утром следующего дня неприятель мощно ударил на запорожцев из Запорожья (оно находится у Черного моря)⁸, чтобы их изрубить и разгромить. 3 000 человек пехоты полковника г. Эрнста Денгофа стали переправлять свои хоругви (через Днестр) на плотках и на пароме, так как мостов не было, чтобы прийти на помощь казакам, стоявшим у леса. Там они (пехотинцы) сражались достаточно долго. Некоторые из них были ранены янычарами в голову или грудь.

2. После этого 1 000 человек г. полковника Денгофа также начали переправляться. В это время татары, сильно рыскавшие в Подолье, отрезали нам путь в Каменец-Подольский, откуда мы должны были получить провиант. Татары перехватывали возы и отрубывали головы людям. На ту сторону перешел и кое-кто из рейтар г. полковника Вайера, но на третий день, когда турки сильно наседали, вернулись на эту сторону. Здесь полегло две хоругви, которые пришли на помощь г. полковнику Лермуту. Здесь было ожесточенное сражение с обеих сторон. К ночи враг подтянул орудия, сильно стрелял до темноты, и наши потерпели неудачу.

3. На следующий день султан построил три красивых боевых эшелона в виде полумесяца, причем турецкая мощь была необозрима, и двинул свои войска в сражение опять. На сей раз янычары потеряли довольно многих и вынуждены были обратиться в бегство. Наши же с несколькими орудиями стояли в поле и часто падали из них по врагу. Но турок насел на запорожцев, или же казаков, так сильно, что пришлось посылать к ним на помощь три хоругви немцев. Неприятель без удовольствия услышал немецкие мушкеты и отступил. Запорожцы на свой манер или по обычаю той страны благодарили за это немцев, мужество которых казаки увидели своими глазами. Один из них преклонил колено (?) перед немцем и сказал: «Добра німці, а поляк ск... син». Казаки давали также многим немцам в тот день хлеба и мяса, прося и впредь помогать им в борьбе против врага.

4. Отмечу здесь также, что силы запорожцев, или, как они называются, казаков, превышали 40 тысяч человек. К вечеру, когда турки хотели отступать, они вместе с тремя немецкими хоругвиями г. полковника Вайера и г. полковника Лермута преследовали врага, обратили его в бегство и захватили четыре прекрасных орудия. Правда, пятую пушку из-за того, что она была очень большой и потому в спешке ее нельзя было быстро увести, а враг стал возвращаться, бросили, предварительно поломав ее колеса.

5. После этого, 10 сентября, казаки обезглавили своего гетмана по имени Протаська (*Яцько Бородавка*. - Ю.М.), так как он с ними не хотел обороняться от турок и нападать ночью на врага. Они из-

брали себе другого гетмана (*П. Конашевича-Сагайдачного. - Ю.М.*), предупредив его, что, если он станет что-либо менять (в этом порядке вещей), то и его постигнет та же участь.

На третью ночь запорожцы, или казаки, число которых не превышало 500 человек, в глубокой тишине вскарабкались на утесы и ударили на турецкую стражу. Затем они скрытно врывались в турецкие палатки, острыми кинжалами перерезали глотки врагам, рубили турок. Они захватили богатейшую добычу: сабли, красивейшие уздечки, украшенные золотом, прекрасные турецкие ковры, серебряные вещи. Но среди турок, к которым врывались в палатки казаки, спали не все, и один часовой сумел поднять тревогу в своем лагере. Из-за этого казаки должны были бежать из турецкого лагеря назад, в скалы, причем 16 из них было убито.

6. 11 сентября к нам прибыл перебежчик в польской одежде, находившийся при турецких орудиях. Едва по нему выстрелили из пистолета, он замахал шапочкой, подавая знак, чтобы наши мушкетеры не стреляли. Затем турок спешил и, ведя лошадь под уздцы, сдался в плен. Он сообщил (затем) старому гетману Ходкевичу о сильном голоде в турецком лагере, что и побудило его перебежать. Но это оказалось неправдой, турок отважился на это, чтобы произвести разведку. После того как гетман оставил его на свободе, турок, усмотрев удобный случай, оседлал свою лошадь и выехал из укрепления. По дороге он увидел польского мальчика лет восьми-девяти, на польском языке пообещал ему вознаграждение, если тот сядет сзади него на коня и укажет путь из лагеря. Когда они выехали за пределы лагеря, турок заколол лошадь и с мальчиком направился к турецкому лагерю.

7. Здесь мы доводим до сведения, что прибыло 30 тысяч турок из Офена со своим предводителем Каракаш-пашой, которого называли также Канто. Молодой турецкий султан, которому едва исполнилось 17 лет и который решил принять в войне непосредственное участие, /с. 6/ не хотел в течение трех-четырёх дней ни пить, ни есть, пока упомянутый паша не расправится с гяурами, как он называл нас, немцев, находившихся в шанце у леса.

8. На другой день упомянутый паша, прибывший из Офена, ударил на шанец Вайера, желая с 20 тысячами человек на полном скаку ворваться к нам в окопы. В полку Вайера насчитывалось всего 500-600 человек, так как наши бедные солдаты гибли, преимущественно из-за голода. Неприятелю было позволено подойти к шанцу очень близко, да и шанец находился на открытом месте, против леса. Турок ударил с 2 000 человек, надеясь легко овладеть шанцем, а затем легко захватить большое укрепление, в котором находились молодой принц (*королевич Владислав. — Ю.М.*), старый гетман Ходкевич, молодой

польный гетман Конецпольский, г. полковник Денгоф, полковник Байер и полковник Лермут вместе с другими господами полковниками. Новый паша из Офена вместе со своими двумя тысячами турок рубился в шанце у леса с двумястами мушкетеров, но был отброшен при несомненной помощи господ. В этом бою сложили головы 200 турок вместе с самим пашой, т.е. Каракаш-пашой из Офена.

Поразительно, что из наших погибло не более трех солдат, а один был ранен в грудь стрелой. Как увидели поляки наше мужество и стойкость, то быстро приготовились нам помочь. Они быстро подошли к шанцу, но там так ужаснулись, что никто не мог их привести в (боевой) порядок. Никто из поляков не проявил там себя.

Хотя поляки и хорошие воины, но не всегда проявляют (эти качества). Однажды три роты королевича на правом фланге столкнулись с турками, потеряли тогда ротмистра и многих солдат. В это же время «честные» гайдуки бросили свои окопы и бежали, потеряв свои знамена, а их потери составили более 300 человек.

В этот день дородный, толстый и сильный монах ходил в белой рясе перед шанцем и куражился с саблей и мушкетом, не отдавая себе отчета в том, насколько это опасно. Как только янычар прострелил ему плечо, монах быстро позабыл о своем великолепии и вернулся в шанец. Пострадал его клобук, окрасившийся кровью.

9. Для того чтобы построить мост через Днестр, поляки разрушили красивую православную церковь в Валахии, созданную по греческому образцу. Мост был построен, но не прошло и трех дней, как он развалился. Турок же построил такой прочный мост к своему лагерю, что по нему он мог перевозить на свою сторону орудия, которые тащили по 18 и по 24 пары волов. Через турецкий мост немало было перегнано татарами людей, скота и провианта, награбленных в Подолии. Турецкий мост был построен следующим образом: по всей ширине Днестра были забиты мощные сваи на расстоянии не более чем 3 фута друг от друга. Посредине моста, так же как и у его двух концов, были вбиты 6 мощных дубовых стволов, поверх которых крепились крест-накрест такие же. Не скоро на Днестре появится сооружение, достойное этого. Когда Днестр поднялся так высоко, что заливал мост, это ему не причинило большого вреда. На мосту были уложены мощные дубовые бревна, крепко сколоченные добротными гвоздями, а на бревнах уложили землю, песок и, наконец, мелкую гальку. На каждом конце моста сделали мощные и прочные ворота, обитые крепкими железными полосами. Они были сделаны вместо шлагбаума из твердого и грубообтесанного дубового бревна. Здесь были также врыты два мощных дубовых бревна, между которыми были протянуты прочные стальные цепи. Все это было как перед одними, так и перед

другими воротами (по обе стороны Днестра). Несомненно, что с этим сооружением не могут сравниться тысячи мостов.

Некоторые компетентные люди среди нас удивлялись: почему султан, имея силы, большие, чем (ранее) в Венгрии⁹, не двинется с сотней или двумястами тысяч человек через мост, пройдет через Подолье в Польшу; почему он не разграбит тогда всю страну и не уведет с собой все, что можно взять. Мы же в это время сидели в укреплении в смертельной опасности, причем особенно донимал нас голод. У нас было два выхода: то ли сразиться с турками, то ли уходить через Днестр тем, кто умеет плавать, но на той стороне реки всех убивали татары. Мы уже не рассчитывали уйти отсюда живыми. Но господь бог, который держал в своих руках судьбу врагов, указал нам верное средство - биться с неприятелем. За это вечная благодарность господу!

10. 21 сентября мы должны были оставить шанец у леса и перейти в большое укрепление, так как большинство из наших людей погибло и держаться далее не могли. В этот день ротмистр литовцев¹⁰ был прострелен из фальконета. После долгого причастия он прожил еще шесть часов, после чего скончался.

11. 22 сентября султан вторично предпринял мощное наступление, двинув против нас много тысяч турецких пехотинцев вместе со своими янычарами, дабы они штурмовали укрепление. Но и во второй раз он потерпел неудачу, а его люди, а также лошади понесли урон из-за огня наших пушек. Тогда султан переправил много орудий через Днестр и причинил ими большой ущерб запорожским возам и лошадям.

12. Так как не было никакого средства достать провиант для несчастных, истощенных от голода солдат, то из-за этого, а также из-за жажды, нездоровой ядовитой известковой воды среди войска вспыхнула кровавая дизентерия, усугубившая все беды. Лица бедных солдат так пострадали от воды, что многие не могли видеть. Их половые органы раздулись, словно бычьи пузыри, и не выпускали мочу.

По восемь-десять, по двенадцать, по четырнадцать дней не было ни хлеба, ни пива. Солдаты должны были жарить конскую печенку и есть ее вместо хлеба. Правда, вареная конина, которую ели вместо говядины, была очень хороша. Вместо пива пили плохую известковую воду. Дошло до того, что в лагерь не могли доставить хлеба в течение четырех недель и еще нескольких дней. Некоторые из солдат по десять, по двенадцать дней не имели во рту ни кусочка хлеба. Военачальники были не в лучшем положении, имея лишь крупу и немного сухарей. Некоторые из них не избежали жалкой участи.

13. Редко в каких войнах приходилось испытывать такие тяготы, какие были в Валахии, когда ели собак и кошек. В этом убедились многие честные солдаты и командиры. Некоторые говорили, что в

осажденном Смоленске в Московии, хоть и приходилось есть собак и кошек и не иметь по десять, по двенадцать дней хлеба, но по крайней мере там можно было достать хорошее питье. Здесь же хорошей воды не было четыре недели.

Следует упомянуть о кончине одного страшно изголодавшегося мушкетера. Перед смертью он просил у господина лишь кусочек хлеба. Когда же его лейтенант подал ему кусочек сухаря, он все же не смог его съесть из-за сильного истощения. Он лишь откусил кусочек сухаря, держа другой в руке, да так и скончался. Однажды, когда я шел по лагерю, один солдат жадно попросил у меня воды. Я дал ему известковой воды и он выпил ее с большой жадностью. Не прошел я и двадцати шагов, как он умер. Точно так же умирали и многие другие.

14. Я опускаю повествование о значительной нехватке корма для несчастных лошадей, которые на протяжении четырех недель не ели ни сена, ни соломы. Тут было горе горькое. Добрые кони ели ветки в дубовом лесу, из-за голода должны были грызть колья, к которым они были привязаны, объедать холки друг у друга. Лошади, как и многие сотни солдат, умирали от голода. По словам сведущих людей из лагеря, внутри большого укрепления и за его пределами погибло 24 тысячи лошадей.

15. Как мне достоверно сообщали, двое солдат из-за сильного голода покончили самоубийством. Они вышли на середину моста, дважды крикнули «Иисус», прыгнули вниз и утонули.

16. 29 сентября поляки называли нас, немцев, «предательскими ск... сынами» из-за того, что один мушкетер вследствие сильного голода перешел в турецкий лагерь. На той стороне он пребывал двое суток. Там один турецкий господин дал ему два дуката с тем, чтобы он привел с собой к туркам 20 мушкетеров, над которыми этот господин обещал сделать его главным. Каждому солдату он обещал платить ежемесячно 10 дукатов жалованья. Солдат вернулся с этим из турецкого лагеря, но услышал от немцев, что они предпочитают оставаться и умирать от голода. Затем другой солдат спросил у него, где он был. Тот ответил, что он двое суток находился в турецком лагере, но все приняли его ответ за шутку. Этому солдату очень хотелось получить свои 10 дукатов жалованья, но вскоре он попался. На третий день его в соответствии с похвальным военным обычаем казнили для острастки других как изменника и шельму. Его отрубленную голову насадили на длинное копьё перед укреплением. Когда поляки увидели этого казненного немца, они больше не именовали нас так оскорбительно.

17. Этот проступок солдата был вызван только лишь жестоким голодом, отсутствием надежды на перемену к лучшему. Ранее в лагере можно было купить хлеб за 3-4 гроша, теперь же он стоит 2-3 рейхс-

талера или же 3 золотых дуката. Наш полковник Клаус фон Бруххаузен уплатил двум рейтарам за хлеб 10 добрых флоринов, но все же не смог насытиться купленным.

18. Дорогу нельзя было удержать под контролем, так как нельзя было построить мост через Днестр. На той стороне реки татары делали свои набеги: все опустошали, убивали, угоняли к туркам многих людей из подольской шляхты, мужчин и женщин, угоняли быков и лошадей. Мы были по сути окружены с двух сторон: татарами с одной стороны, турками - с другой.

19. В это время свыше 40 валахов-мужчин, женщин и детей бросились в Днестр и утонули. Это произошло, когда они зажгли лагерь и хотели изменить.

20. Сегодня в большой лагерь пришло известие о том, что шведский король овладел городом Ригой. Это известие опечалило поляков.

21. 30-го ночью поднялся жестокий сильный ветер, от которого погиб старый гетман Ходкевич из Литвы, отличившийся на Руси и в Московии. Ходкевич относился к немцам, как родной отец, и потому пользовался у них громкой славой.

22. В этот день к нам в шанец полковника Денгофа пришел один моравец из Прина. Этот человек пробыл в турецком плену 40 лет. Он сообщил как бесспорный факт, что молодой турецкий султан лично находится в лагере; что ему от роду едва 17 лет; что его ужасные силы составляют 200 тысяч турок и 107 тысяч татар. Моравец сказал также, что четверо суток тому назад, ночью, турки получили известие о том, что сюда прибывает много тысяч немцев. Тогда среди турок распространился такой страх, что они вопреки своему обыкновению даже ночью были деятельны и хорошо готовились к бою.

У этого моравца было при себе свыше тысячи дукатов. Этот человек недолго находился в большом укреплении при одном польском шляхтиче. Поговаривали, что тот шляхтич убил его, а тело бросил в Днестр, чтобы захватить его коня и добро.

23. 1 октября в наш лагерь прибыл валашский господарь с одним французом. Он, как говорили, использовался в мирных переговорах между турками и поляками.

24. 3 октября видный турецкий господин, одетый в коричневый халат из шелка и атласа, под которым виднелся еще один зеленый дамасский халат, прибыл к нам на красивом темно-рыжем коне. Вместе с ним прибыли два молодых турка. Он находился у нашего гетмана Конецпольского целых три дня. Наконец, вечером 4 октября его отпустили. До турецкого лагеря его провожали с подобающими почестями князь Зашипсил (*Замойский*. - Ю.М.), молодой гетман, г. полковник Вайер и другие польские господа.

25. 5 октября. По нашему предположению, вскоре должен был быть заключен хороший мир. Поляк должен был послать своего представителя к туркам вместе с турецким посланником, который был у нас. Польский посол должен был передать турецким пашам в присутствии молодого султана условия мира, которые он должен был подписать. Когда же трактаты читались, то турецкий султан швырнул их на землю. Тогда же турки начали стрелять из 26 пушек, переведенных за Днестр, а также из половины картаун и из фальконетов во всех шанцах. В тот день они сделали свыше 200 выстрелов и причинили большой ущерб запорожцам. Были поражены в голову некоторые солдаты, находившиеся за бруствером в шанце полковника Денгофа.

26. Радость турецкого султана.

По приказу турецкого султана всех пленных казаков, поляков и немцев, а также тех, кто был пойман при попытке раздобыть что-либо съестное, вывели на довольно высокую скалу. Их раздели, а затем отрубили головы всем этим 500 человекам. Скала находилась у противоположного берега Днестра, на открытом месте, и все видели радость султана, когда вниз летели одна за другой отрубленные головы, а затем и тела казненных.

27. Польское мужество не должно вызывать удивления, так как один турок с обнаженной саблей прогонял трех поляков, что я и многие честные солдаты видели. Некоторые примеры их мужества довелось увидеть и мне. Когда немецкий мушкетер убил в схватке турка, то три поляка нашли его труп, отрубили голову, разрубили туловище, отсекали руки и ноги. Затем они пришли в лагерь с окровавленными саблями и говорили: «Вацпан, посмотри на кровь», - что означало: «Смотри, мой господин брат, это кровь бусурманина», словно бы были в рыцарском деле, сражаясь с трупом.

28. После различных пертракций был заключен мир между польским королем и турецким султаном на следующих условиях. Эти условия нам, немцам, стали известны из авиз:

1) Польский король оставляет султану всю Валахию;

2) Он передает ему прекрасную крепость Хотин, которая расположена на скалах у Днестра;

3) Польский король должен был уплатить татарам 40 тысяч дукатов на кожухи и прокорм. Это передают как достоверное известие;

4) О выкупе несчастных пленников не упоминалось. Говорилось лишь о том, что турки должны возвратить г. Фарресбрика и других польских господ, которые попали в плен во время прошлых поражений поляков.

29. В ознаменование ратификации мирного договора после трактатов янычары дали три залпа. В эту же ночь 40 тысяч казаков вместе

с христианами, которые были при них, произвели троекратный залп. Это сделали и немцы, поляки, гайдуки.

30. Однако султан не только не добился победы, но и, как сообщал нам моравец, потерял 20 тысяч человек убитыми, как и наше войско, если не более. 13 октября султан ушел со своими толпами и оставил свой прекрасный мост. По этому мосту поляки, казаки и немцы, а также еще много тысяч человек возвратились из осады. Кроме того, многие больные солдаты, которые еще могли двигаться, оставались там. Их на пароме перевозили до крепости Сучава.

Когда мы пришли в Подолию, наступила плохая погода, дождь и град вместе с сильным холодным ветром, из-за чего в эту же ночь большинство больных солдат замерзло.

32. 17 октября. Мы выступили из своего валашского полевого лагеря. Так как большинство командиров не имело лошадей, то они вынуждены были идти пешком, на что было больно смотреть. Бледный раненый корнет из части полковника Клауса фон Бруххаузена также должен был идти пешком, чтобы не умереть. А ведь тут виднелись отличные красивые возы, много сот красивых польских колясок, прекрасных шатров, которые стоили по 200 и 300 флоринов. Теперь «Проше пани» статно ехали верхом со своими рысьими шкурами, седлами и попонами, чинно продвигаясь рядом с нами, немцами, шедшими пешком.

33. Так как татары предпринимали разбойничьи набеги на этой стороне Днестра и причиняли большой ущерб, то очень много наших возов оставалось у воды. Полк г. полковника Лермута до утра делал переход, а затем маршировал под прикрытием возов.

34. Многие солдаты по пути были обезглавлены татарами, замерзли, или же были убиты подольскими крестьянами. В Каменце-Подольском поляки выгалкивали на улицу больных командиров, как фенрика Вильгельма фон Лобена, и солдат; оставляли на навозных кучах, где они могли быть съеденными свиньями.

35. Жалованье выплачивалось немцам в русинском Лемберге (*Львов*. - Ю.М.) на площади Абданк. За один силезский орт давали 20 польских грошей, которые не хотели нигде принимать, ни в Великой, ни в Малой Польше, ни в Мазовии, ни в Пруссии, Кашубии и Померании.

Это краткое сообщение познакомило христианского читателя с тем, что происходило в Валахии, когда там шла война с татарами и турками. Бог был милостив к нашему любимому отечеству и всей Германии. Наша верная служба была подвергнута испытанию в Подолии, где мы встретились с тиранией и кровожадностью, где мы выполнили, слава богу, волю Христа. Аминь. Автор.

На этом заканчиваю. Конец¹¹.

КОММЕНТАРИИ

1. *Majewski W.* Polski wysilek obronny przed wojna Chocimska 1621 г. // *Studia i materialy do historii wojskowosci.* Warszawa, 1961. Т. VII. Cz. 1. S. 36-37. Отметим, что сохранившийся «компут» Войска Запорожского, который был составлен летом 1621 г., определяет численность казацких войск в 42 150 чел. (Музей Чарторыйских в Кракове. Отдел рукописей. № 1657. С. 396). Этот «компут» был опубликован в кн.: *Жерела до історії України - Русі.* Львів, 1908 Т. 8. № 151. С. 250.

2. Главный архив древних актов в Варшаве. Ф. «Архив Радзивиллов». Отд. 2. Папка 6. № 741. С. 1-2.

3. См.: *Schuts E.* An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars 1620-1621. Budapest, 1968.

4. Здесь и далее автор записок постоянно именует Молдавию Валахией.

5. Библиотека Вроцлавского университета. Отдел старопечатных изданий, № 536284. (Микрофильм брошюры хранится в отделе микрофильмов Национальной библиотеки в Варшаве под № 45900).

6. См.: *Glombiowski K.* Polska literatura polityczna na Slasku XVI-XVIII w. Katowice, 1960. S. 68.

7. *Історія Української РСР.* К.: Наук. думка, 1979. Т. 1. Кн. 2. С. 253.

8. Запорожская Сечь неоднократно меняла свое месторасположение. Если не принимать во внимание Алешковской Сечи (1709-1734 гг.), все остальные находились на сравнительно большом удалении от Черного моря, на территории современных Днепропетровской и Запорожской областей.

9. Имеются ввиду события австро-турецкой войны 1591-1606 гг.

10. Возможно и иное чтение: «лисовчиков».

11. Эта строка напечатана по-латыни.

Перевод Ю.А. МЫЦЫКА

Источник: Записки немецкого офицера о Хотинской войне 1621 г. как исторический источник // Вопросы германской истории. Русско-германские связи и отношения нового и новейшего времени. Днепропетровск. Днепропетровский государственный университет. 1985. С. 123-135.

Илья ЗАЙЦЕВ

«ВОЛЬНАЯ ГРАМОТА» ТУРЕЦКОГО СУЛТАНА «НЕКОЕМУ РУСИНУ»

Текст публикуемого документа сохранился в четырех списках конца XVI-XVII в.:

1) список в составе сборника собрания И.Е. Забелина (*ОР ГИМ. Собр. И.Е. Забелина. № 419. Л. 94*). Видимо, наиболее ранний; дефектный, сохранилась только концовка со слов «или преиначити» (далее - 3);

2) список в составе сборника Синодального собрания - вклад патриарха Никона в Иерусалимский монастырь (*ОР ГИМ. № 272. Л. 403. Об. 404; далее - Н*). К.В. Базилевич, кратко остановившись на рукописи Синодального собрания, писал, что этот документ - «неисправный список турецкой отпускной грамоты неизвестному "русскому"» [*Базилевич, 1948. С. 30-31*];

3) в составе сборника из собрания А.Н. Попова, хранящегося в Отделе рукописей Российской государственной библиотеки (*ОР РГБ. Ф. 326. Шифр 59, на корешке - № 2521. Л. 134-134 об.; далее - П*);

4) в составе сборника из собрания МГА МИД в Российском государственном архиве древних актов (*РГАДА. Ф. 181 (Рукописный отдел МГА МИД). Д. 591. Л. 785 об.-786; далее - Р*).

Приводим текст этого документа по списку Н с разночтениями по 3, П и Р.

/Л. 403об./ «Турецкий царь Богатур даль свою волную грамоту некоему русину и в ней пишеть: Всесилнаго Бога волею, иже (*В П и Р - иже*) попустивше намь о(т) себе царствовати (*В Р - царствовати*) и вжеле намь /л. 404/ силу же [230] аще хотим ко благоугодию земли, к потребе людем и вся (*В П и Р далее - жя*) мнящихся силою преодолевати неким бесчинствием сия и в чину устроить и в мирение (*В П - смирение*) приводити и грешных во спасение и неправедных в правду обращати должны есмь (*В Р - еси мя*).

Аз убо силы находец об(ь)ять Божию волею Богатур (*В П - Бгатур*) царь таковыя (*В П - тавыя*) ради вины дошел в наших летех нашего подлежания людей некоего (*В Р - некоего*) русина имярек (имярек написано красными чернилами), приведена в нашу землю и нашего счастливаго порока дошел и наше лице видел. Таго (*В П и Р - того*) ради на праве судихом ему еше и на прочая дни работному игу подлежати. Так же ему волю даем итти на все концы земныя (*В*

П - земные), а мож (*В П - може*) похочеть никому (*В П - некому*) сего причинити (*В П - пречинити*) или преиначити не ради наша (*В З - наша*) кротости, но ради праведнаго суда (*В З - соула*), уставленаго (*В П - уставленнаго, в З - оуоставленаго*) праведнымь Богом.

Писана в Турцех уложением вся земля туретикия (*В П - турецкие; в Р - турецкия*). Повелено (*В П - повеленно*) словом Сунул-бех салтановым (*В З - Писана в Тоурцехь оуложениемь вся земли тоурецкие. Повеленно словомь Соуноуль бех салтановымь*)».

Все четыре списка текста сохранились в сборниках близкого содержания: во всех них присутствует ярлык Ахмата¹, шертная грамота Исмаила, запись о поимке в поле казанских гонцов в 1549 г. и текст перехваченного «ярлыка»², с которыми наш текст составляет как бы единый комплекс.

Перед нами, похоже, формуляр «вольной» грамоты, данной османским падишахом некоему русскому. Документ освобождает получившего его от «работного ига», т. е. является отпускной рабу.

Хорошо известно, какую роль играли рабы в экономике и социальном строе Османской империи. Одним из источников поступления рабов в Османскую империю был Крым, османские порты-крепости на его южном берегу (прежде всего Кафа), а также Азак, Копя, Тамань. Там продавали невольников, захваченных крымцами в набегах на польские, литовские и московские «украины», купленных в Черкесии или Хаджи-Тархане, который также был крупным центром работорговли³. Каждая военная экспедиция крымских ханов пополняла невольничьи рынки Кафы, а затем и Стамбула⁴.

Существуют ли свидетельства отпуска рабов на свободу в Крыму или Османской империи? По сведениям Сигизмунда Герберштейна, пленники в Крыму были «принуждены служить рабами шесть лет подряд, по истечении которых они делаются свободными, но не могут удаляться из страны» [*Герберштейн, 1988. С. 151*]. Михалон Литвин писал о крымских татарах: «С рабами, которых они имеют только из чужих стран, они обходятся справедливо. И хотя они ими добыты в сражении или [приобретены] за деньги, однако более семи лет их не держат [в неволе]. Так предначертано в Священном Писании, Исход, 21» [*Литвин, 1994. С. 89*]. Конкретные случаи подобных отпусков (они, безусловно, имели место) в доступных источниках почти неизвестны. В.Е. Сыроечковскому удалось найти лишь одно упоминание о московском казаке⁵, который в 1525 г. «отработался» и получил свободу [*Сыроечковский, 1940. С. 16 (со ссылкой на [РГАДА, ф. 123, оп. 1, д. 6, л. 71 об., 78]); Хорошкевич, 2001. С. 223*]. В крымских и османских источниках этого времени подобной информации, по-видимому, не содержится. Единственное сообщение, близкое све-

дениям австрийского автора и литовского дипломата, - упоминание венецианского посланника в Стамбуле Дживованни Карраро (1578 г.) о том, что константинопольские христиане отпускали своих рабов на свободу через 7 лет [*Lamansky, 1884. С. 380-383*]; цит. по [*Бережков, 1888. С. 359*]⁶.

Кажется, в источниках все же можно найти косвенное подтверждение тому, что раба могли отпустить из неволи через 6-7 лет. В 7133 г. (1625 г.) ливенский боярский сын Лаврентий Сергеев был отправлен с отписками к оскольскому воеводе. На полпути между Ливнами и Осколом в Савинском лесу он был захвачен татарами, сведен в Кафу, где продан «торговому турченину». Тот взял Сергеева за море в город «Холяв» (т. е. Халеб-Алеппо), где раб жил два года. Оттуда он «ушел» в г. Кесарию, где два года служил «торговому греченину», затем полгода Сергеев служил митрополиту Савве в г. Анбаре, после чего полгода жил в г. «Якбозаре». Всего он пробыл в Османской империи шесть лет.

В 7139 г. Сергеев с неким «волошенином» ушел в «волосскую землю» (т. е. в Валахию), а потом через Каменец, Константинов и Прилуки прибыл в Путивль [*Оглоблин, 1885. С. 380*]. В источнике как будто не говорится, что Сергеев бежал; вероятно, он был отпущен, «отработавшись».

Быть может, как-то связано с этим сообщением С. Герберштейна османское законоположение о таможенных сборах с поступающих рабов: если в Азаке к 1511 г. раб оставался в чьем-либо владении в течение трех лет, то за него следовало уплатить так называемый «обычный налог» (*resm-i mukadder*), которым облагались при продаже все рабы старше того возраста, когда появляются и вырастают зубы (т. е. 6-7 лет). Он равнялся 200 османским акче и собирался непосредственно в султанскую казну [*Inalcik, 1996. С. 146*]. Двойная выплата (за два срока по три года, т. е. через шесть лет) могла делать содержание раба невыгодным, и его отпускали.

Однако в более поздний период находятся непосредственные подтверждения словам С. Герберштейна. Например, Иван Быховец в так называемом «Дневнике» (1704 г.), повествующем о крымских событиях, пишет: «Невольники, выслужився и свободные листы имея, просили воли на Русь. О тех предлагал я дважды, отказал везир: в книгах наших написано: на волю невольников пускати, но ис Крыму не пускати, пусть тут живут, ибо по таяюру с них в год дани берут» [*Быховец, 1930. С. 205*]. Чрезвычайно интересно и сообщение его современника Ивана Лукьянова: «Турки милостивее греков, и жида нравами лучше их; невольник у турка в седьмь лет отживется, а умер турчин, так хошь и в год свободится; и у жида также в семь лет - так и свобода; а у грек

хошь сам издохнет, а на волю не пустит; таковы греки милостивы» [*Лукьянов, 1866, стб. 211*]⁷.

Действительно, освобождение раба хозяином в Османской империи в XVI-XVII вв. - дело вполне обыкновенное, но только в случае, если раб принимал ислам. Например, во всех зафиксированных случаях освобождения рабов на Османском Кипре за период 1590-1640 гг. все вольноотпущенники были (судя по именослову) мусульманами. В этот период из 44 кипрских рабов, чью национальность можно определить по документам, половину составляли чернокожие. Среди оставшихся 22 русинами были 9 - 5 мужчин и 4 женщины [*Jennings, 1987. С. 298, 295*]. В идеале принятие новой религии автоматически давало свободу, но на деле все зависело от владельца раба [*Хензель, 1979. С. 157*]. Положения Корана о рабах в данном случае позволяли трактовать освобождение довольно широко и, что самое главное, оставляли право выбора за хозяином⁸. Нередко несомненные мусульмане числятся в документах рабами: некий казак⁹ по имени Аллахверди (***) , безусловно, принявший ислам в плену, ценою 2400 османи упомянут в перечне доли имущества, отошедшей после смерти в Бахчисарае некоего Кенан-бея его сыну Омеру в раджабе 1017 г.х. (11.10.-09.11.1608 г.) [*Выписи, 1889, факсимильная вклейка I. С. 42*]¹⁰. Часто мусульманам приходилось доказывать, что они мусульмане, а значит, не могут быть рабами. Так, в 1018 г.х. (06.04.1609-25.02.1610 г.) крымский хан Селямет-Гирей (1608-1610) выдал ярлык некой служительнице гарема по имени Шахземан в подтверждение того, что она не раба. Шахземан с помощью свидетелей доказала, что ее отец был мусульманином, а значит, никто не может называть ее рабой и дело в шариатском суде по этому поводу не может быть возбуждено [*Выписи, 1890. С. 68-69*].

Естественно, что принявшие ислам весьма редко отступались от него впоследствии. Хорошо известны случаи, когда «побасурманившиеся» (или «потурчившиеся», как их называли, т. е. принявшие ислам) рабы отказывались возвращаться в лоно христианства, а стало быть, и назад, на бывшую родину [*Крымский, 1930. С. 14-17*]. К тому же формальное освобождение не всегда означало прекращение зависимости.

В крымских кадиаскерских книгах сохранились отпускные рабам-документальные подтверждения существовавшей практики. Например, хан Селямет-Гирей дал свободу служителю гарема по имени Махмудага. Преемник Селямета, его племянник Джанибек-Гирей (1610-1622) после своего вступления на престол в шабана 1019 г.х. (19.10.-16.11.1610 г.) в Бахчисарае подтвердил освобождение («Мы дали ему свободу в угоду Богу»). Рабу был выдан освободительный

лист, о чем было сообщено кадиаскеру, чтобы последний сделал об этом запись в книге [*Выписи, 1890а. С. 74*].

По крымским документам известны прецеденты выкупа раба за его собственные деньги. Одна из таких историй имела место в ханстве, например, в начале зулькада 1017 г.х. (середина февраля 1609 г.). Некий раб «по имени Киван - высокого роста, с серыми глазами, бледной кожей, родом из валахов» (***)¹² - после смерти своей хозяйки (Мелек Бикеч - ***) , за которой остался долг в 60 флоринов (***)¹³, был удержан хакимом (шариатским судьей) в счет долга. Впоследствии его оценили в 40 флоринов, и он был передан верительнице для уплаты долга. Киван испросил разрешение на так называемый китабет (***) - запись; в данном случае - договор, по которому раб обязуется перед хозяином добыть оговоренную сумму для своего выкупа на стороне в течение известного времени, а выплатив ее, он становился свободным) и стал таким образом мукатибом (***) - т. е. в данном случае отпущенным под такую запись). Киван смог выплатить указанные 40 флоринов в срок, и ему было выписано освобождение (***)¹⁴. Сумма в 40 флоринов, судя по другим документам, довольно обычна для раба. В первых числах рамазана 1017 г.х. (середина декабря 1608 г.) имущество упомянутой Мелек Бикеч было разделено по решению шариатского суда. После ее смерти (помимо уже известного нам Кивана, отпущенного зарабатывать деньги на свой выкуп) осталось несколько рабов: некий Тылмач (***) , ценой в 25 хасене¹⁵; Хайдар с женой (***) , оцененные в 35 хасене, Джафер¹⁶ (30 хасене) и Байгельды с женой и малолетним сыном¹⁷ (***) , общей стоимостью 60 хасене [*Выписи, 1889. С. 46, факсимиле 5*]¹⁸.

Московское правительство выкупало пленнх через послов. Специальное постановление Стоглавого собора (1551 г., 66-я глава «Об искуплении пленных») гласило, что полоняников, «которых окупят царевы послы в ордах, во Цареграде, или в Крыму, или в Казани, или в Азсторохани, или в Кафе, или сами окупятся, и тех всех пленных окупати из царевы казны» [*Макаръевский, 1912. С. 104; Шмидт, 1961, [236] с. 32; Pelenski, 1974. С. 245, 246; Макаров, 1981. С. 11; Емченко, 2000. С. 374; Мельников, 1993*]. В некоторых изданиях Стоглава в этой главе Астрахань, Казань и Кафа опущены: упоминаются только пленные, «которых откупят царевы послы в Ордах и в Цареграде, и в Крыму, или где-нибудь в дальних ордах от поганых из плена, и тех всех окупати из царевы казны...» [*Стоглав, 1863. С. 224*]. Выкупали пленнх и родственники, причем лица, приезжавшие для этого в Крым, пользовались привилегиями и правами купцов [*Шмидт, 1961. С. 33*]. Вероятно, именно о таких выкупленных невольниках писал А. Дженкинсон: он встретил на Каспии судно с 25 русскими рабами,

возвращавшимися из плена, они «долго были в рабстве в Татарии» [*Английские, 1938. С. 186*].

Практиковался и выкуп пленных ради получения еще большего выкупа с родственников. В июле 1551 г. мирза Исмаил писал в Москву о некоем Юрии, которого астраханский хан Ямгурчи, «купив, хотел его в Бухары продать. И яз затем, чтоб его... не продали, откупил его. А он бил челом, чтоб я его откупил, а ялся дати за себя откупу двесте рублев». Исмаил отдал за него двух человек, трех коней, верблюда и кунью шубу. В результате Юрий бежал с пятью конями. Исмаил просил возместить убытки в Москве [*РГАДА, ф. 127, оп. 1, д. 4, л. 54 об.*].

Из этого сообщения весьма, конечно, приблизительно, можно выяснить цену знатного раба - бывшего дипломата или купца (все зависело от конкретного человека; к тому же Исмаил явно завышал размеры потраченной им суммы)¹⁹.

Если практика отпуска рабов на волю в Османской империи существовала, то конкретные случаи отпуска должны были быть как-то документально оформлены. Безусловно, подобные отпускные составлялись по реально существовавшему формуляру. Сборники формуляров официальных бумаг составлялись как на Руси, так и в Османской империи, сефевидском Иране и др. Их целью было практическое руководство при написании схожих документов. Так, например, формулярники с образцами посланий высших церковных иерархов начали составляться в московском митрополичьем доме в конце XV в. Образцами формуляров служили конкретные тексты писем известных церковных публицистов или высших иерархов. Такие формуляры использовались в практике написания новых посланий [*Черепнин, 1951, с. 20-25; Зимин, 1958, с. 81-82*].

Знакомство с образцами официальной документации, представленными в османских «Инша» [*Matuz, 1969. С. 574-594*], убеждает, что источником нашего текста были совсем не они. Очевидно, что «грамота» не имеет ничего общего с подлинными документами османского двора. Однако терминология текста свидетельствует о знакомстве его автора с этими документами (точнее, с их русскими переводами), а также с делопроизводственной терминологией джучидских канцелярий. Рассмотрим некоторые из этих терминологических параллелей.

Публикуемый текст

Параллели в дипломатической документации

«Силы находец»

«Силы находца...»²⁰

«Всесилного Бога волею»

«Вышняго Бога волею»²¹

«Божиим велением»²²

«и нашего счаслива-го порока дошел и наше лице видел»

«до нас и до наших счастливых а высоких дверей дошел»²³

«лице... его видел»²⁴

Особого внимания заслуживает наименование публикуемого текста («вольная грамота»). В принципе оно не противоречит названиям отпускных грамот, какие мы встречаем в источниках. Так, украинец Иван Быховец в своем «Дневнике» (1704 г.) называет их «свободные листы» [*Быховец, 1930. С. 205*], а москвич священник Иван Лукьянов в описании паломничества к Святой земле (1701 г.) - «вольные листы»²⁵.

Однако при наличии правдоподобных оборотов текст изобилует явно вымышленными или искаженными деталями, имеющими параллели в некоторых литературных памятниках.

Публикуемый текст

Параллели в других памятниках

«... Сунул-бех салтановым» «Маю Сулембеку Салтану царю...»²⁶

Совершенно фантастичен оборот «Писана в Турцех уложением всея земли туретцкия»²⁷. В документе турецкий султан назван разными именами. Отсутствие указания на дату составления акта может быть, конечно, объяснено его формулярным характером, однако даже в образцах деловых бумаг этот элемент обычно присутствует.

Перед нами не перевод подлинного формуляра османской отпускной рабу, а литературное произведение, созданное при этом не в Турции. Какова цель его создания? Явной цели как будто нет. Действительно, зачем умышленно создавать формуляр несуществующего документа, который был бы совершенно негоден для практического применения (как можно использовать формуляр султанской грамоты в другой стране? Только в качестве иллюстрации чего-то. Чего?).

Однако цель составления «грамоты», быть может и не явная, все-таки была. Текст проводит мысль о силе, данной государю свыше для того, чтобы он обращал ее «ко благоугодию земли, к потребе людем». Этой силой государь «устраивает в чину» бесчинствующих, приводит к спасению грешников, а неправедных обращает к правде. Основная идея документа - торжество праведного суда царя. При этом государь, который судит столь беспристрастно и праведно, - не христианин, а турецкий султан, т. е. мусульманин. Автор «вольной грамоты» создал произведение, в котором ощущается влияние так называемого «туркофильства», распространенного в XVI в. в Европе и на Арабском

Востоке: его отголоски можно встретить в это время и в Московской Руси [Егоров, 1907. С. 4-14; Крымский, 1910. С. 151-162; Иванов, 2001. С. 22-28].

Эти мысли весьма близки идеям, которые получили развитие в сочинениях И. Пересветова. Именно у него «царь Магмет-салтан турской... дал суд во все царство». Он говорит «сеитам своим и молнам, и пашам, и абызам: «Се есми праведен суд в царство се ввел...». Именно «Магмет-салтан полоняником учинил урок, доколе кому робить», «...дал им волю». Именно в сочинениях И. Пересветова перед «правдой» рушатся конфессиональные различия: «Бог не веру любит, правду» [Пересветов, 1956. С. 151, 152, 157, 181, 271]²⁸. Именно в произведениях московского публициста неоднократно звучит тема отпуска турецким султаном рабов на волю: «Магмет уставил иным царям после себе, от тех лет и до сих лет, а в своем царстве дал волно служите... Да велел пред себе книги принести полные и докладные да велел огнем пожещи и полоняником учинил урок: поколе кому робил, в седьмь лет выработался, и в силах девять лет, аще ли которого дорого купил, а чрез девять лет будет держати, и будет на него жалоба от полоняника, ино на такаваго опала царьская и казнь смертная: не делай того, чего бог не любит, блюдися бога, что его бы не разгневити ни в чем, и помни заповедь цареву»²⁹. Завоевав Константинополь, Магмет отпускает пленных жителей и запрещает своим сподвижникам: «...ни пленити, ни в полон имати, ни иною которою враждою; аще кто повеления царева не слушает, тот злой смерти предан будет» [Пересветов, 1956. С. 146].

Султан, по И. Пересветову, «уставил правду и праведен суд, что бог любит». Только султан облечен такой властью. Магмет говорит своим пашам и сейидам: «Не приказал бог вельможам, ни воинникам давати власти судити праведного суда...» [Пересветов, 1956. С. 168, 169]. Магмет торжествует над Константином потому, что на его стороне правда. Царь Константин, который должен был «неверных к вере приводите» (ср. в нашем тексте: «мнящихся силою преодолевати некоим бесчинством сия и в чину устроить и в мирение приводити и грешных во спасение и неправедных в правду обращати должны есмь»), но не делал этого и жил не по правде, проигрывает праведному Магмету.

Возможно, произведения И. Пересветова служили одним из источников составления нашей «грамоты» (или могли иметь с ней общий источник?). Именно в них представлено большое количество текстологических совпадений с рассматриваемым произведением.

Мне представляется возможным включить наш текст в круг так называемой литературы Посольского приказа [Каган, 1955; Каган,

1957; Каган, 1958; Каган, 1958а; Харламович, 1930]. При этом «грамота» отразила пересветовскую традицию в древнерусской литературе. В пользу нашего предположения говорит некоторое число полонизмов «вольной грамоты»: «попустивше» (от *poruszczac* - давать волю); «потреба» (*potrzeba* - необходимость, надобность, нужда); «об(ъ)ять» (от *objac* - содержать в себе, вмещать); «подлежание» (от *podlegac* - повиноваться, подчиняться, зависеть); «сего причинити» (от *przyczyniac sie* - способствовать, содействовать); «преиначити» (*przeinaczyc* - изменить, извратить, переиначить); «установленаго» (от *ustawiac* - ставить, устанавливая). Полонизмы были характерны для значительного круга средневековой русской литературы, питавшейся в том числе и переводами с польского. Косвенным образом о возможном польском источнике текста свидетельствует и сам адресат грамоты - «некий русин». Русинами, как известно, назывались православные подданные польской короны, т. е. украинцы [Хензель, 1979. С. 153]³⁰.

КОММЕНТАРИИ

1. Этот документ, как видим, сохранился не в единственном списке, как пишет А.А. Горский [Горский, 2000. С. 198], а, как минимум, в четырех.

2. Об этой записи и ярлыке см. [Зайцев, 2000].

3. Хаджи-Тархан был крупным невольничьим рынком еще в XIV в. и продолжал им оставаться в дальнейшем, видимо, на всем протяжении своей истории, вплоть до русского завоевания. Рабы продавались не только для прикаспийских областей, но и в Крым и Казань. Об одном из пленных, афонском монахе Герасиме, пойманном татарами и проданном в Астрахань в конце XV в., а затем перепроданном в Казань, где его выкупили и вернули в Москву, писал в окружном послании митрополит Симон (1495-1505) [Акты, 1841. С. 146; Соловьев, 1960. С. 198]. Павел Иовий в шестой книге «Описания мужей, прославленных ученостью» (1545 г.) писал, что после похода крымского хана Мухаммед-Гирея на Москву летом 1521 г. пленных «москов» продавали «и в Таврии туркам, и в Цитрахе - разным обитателям берегов Каспийского моря» [Иовий, 1997. С. 354-355]. В описании этих событий Иовий следовал Сигизмунду Герберштейну. Бернард Ваповский в своих хрониках упоминает лишь о продаже пленных в 1521 г. в Кафе [Wapowski, 1874. С. 184]. Русские пленные продолжали продаваться на рынках Астрахани и в самой середине XVI в. См. подробнее [Зайцев, 2001. С. 281-282].

4. О рабстве в Крыму см. [Литвин, 1994. С. 71-74; Бережков, 1888; Яшуржинский, 1912. С. 158-166; Крымский, 1930. С. 14-17; Гальцов, 1994. С. 71-75]. О рабстве в Османской империи существует огромная литература, частью ученная в указателе [Miller, 1985]. См. также названия [Новичев, 1978. С. 55-72; Dziubinski, 1963. С. 36-50; Fisher, 1972. С. 241-268; Inalcik, 1979. С. 25-52; Sahillioglu, 1985; Хензель, 1979. С. 147-158; Hensel, 1976. С. 161-169

(обе последние работы основаны на материалах неопубликованной докторской диссертации: *Hensel W. Jasyr z ziem dawnej Rzeczypospolitej na Krymie i w Turcji (druga polowa XV-XVII w.)*. Warszawa, 1977); Jennings, 1987, p. 286-302]. О позднем периоде и отмене рабства см. [Toledano, 1982; Toledano, 1998] (где указана большая литература по теме). В крымско-татарском фольклоре осталось представление о Мальте как центре средиземноморской работорговли, куда, вероятно, попадали рабы из Крыма [Олесницкий, 1910. С. 21].

5. «Казак» в данном случае, вероятно, синоним раба-мужчины (в крымских документах).

6. О цифре 7 см. ниже.

7. Об И. Лукьянове и его произведении см. [Травников, 1987. С. 25-31]; а также [Словарь, 1993. С. 71].

8. «...Благочестие - кто уверовал в Аллаха... и давал имущество... и на рабов» (Сура 2, 172 (177)). «А те, которые хотят записи (о свободе), из тех, которыми овладели десницы ваши, - записывайте их, если знаете, что в них есть добро, и давайте им из достояния Аллаха то, что Он дал вам» (Сура 24, 33 (33)). См. также: Сура 58, 4 (3).

9. См. сноску 5.

10. Такая же цена была назначена за невинную девушку 12 лет, которая отошла вдове покойного.

11. См., например, [Султанов, 1986. С. 348].

12. Слово неясное. Должно было бы быть ***. Интересно отметить, что крымские татары позднее всех русских называли «Сары Иван», т.е. рыжий, русский Иван [Олесницкий, 1910. С. 60].

13. Флорин - золотая высокопробная монета весом 3,537 г, чеканившаяся с XIII в. во Флоренции, а с начала XIV в. появившаяся и в Германии, где стала называться «гульден». Один флорин в 1608 г. в Крыму равнялся 120 новым ханским акче (***). См. [Выписи, 1889, факсимильная вклейка I (IV). С. 44].

14. В переводе несомненная ошибка: эфляки - конечно, валах, а не поляк (было бы ***) (см. [Выписи, 1889. С. 47]). Переводчик этого худжета (раздела имущества) Мурат-Бей Биярсланов предполагал, что Киван - искаженное Иван [Выписи, 1889. С. 50].

15. Хасене (***) - название золотой монеты [Pakalin, 1949. С. 754].

16. Маловероятен перевод М.-Б. Биярсланова «атаман» Джафер. Скорее всего, это слово «комнатный» (прислужник) - ***.

17. Собственно, в тексте «с внуком».

18. Интересно сравнить эти цены с другими данными из тех же дефтеров бывшего архива Таврического губернского правления. В 1668 г. житель деревни Кара-Хаджи Абдуллатиф явился вместе с жителем Кара-су в присутствии кади и подал жалобу: «Я купил вот у этого Газы в Феррах-кермане, когда он был в обратном пути из похода, невольника-казака по имени Мартын за 30 золотых с тем условием, что следуемый в таких случаях его величеству хану саугат (пошлина) должен быть уплачен им, Газы» [Хартахай, 1867. С. 149].

19. В качестве выкупа за князя С.Ф. Бельского, который хотели получить с Москвы ногаи в 1538 г., также фигурировали рабы - 11 «паробков» [Польские книги, 1995. С. 209, 210]. Этот пункт вызвал особое возражение в

Москве: «И у нас того в обычае не живет, чтоб крестьян велети давати кому в окупу» [Посольские книги, 1995. С. 226, 228]. В Османской империи в конце XV в. цена на среднего раба колебалась от 25 до 50 золотых (золотой равнялся 50-60 акче). Османский таможенный сбор с рабов равнялся приблизительно одной пятой их общей рыночной стоимости (т. е. скорее всего соответствовал одной пятой части - хумс, положенной с добычи по шариату; так называемая доля имама). Учитывая, что общая сумма таможенной пошлины с рабов в Кафе в 1529 г. равнялась 650 000 акче (т. е. около 10 000 золотых, достигая, таким образом, 1/4 общей суммы таможенных сборов), общая их стоимость доходила до 50 000 золотых, а значит, число рабов, прошедших через Кафинскую таможню, составляло в этом году от 1 до 2 тыс. человек (см. [Inalcik, 1996. С. 145]). По данным А. Дзюбиньского, русский или польский невольник в Аккермане в XVI в. стоил 40-50 золотых [Dziubinski, 1963. С. 42]. Ср. с ценой рабов на рынке невольников (Esir pazan) в Стамбуле в начале XIX в. [Левашов, 1995. С. 42, 43; Невольничий, 1835. С. 469, 470]. Боплан называет огромное число рабов в Кафе - 30 000 (!) (см. [Niemcewicz, 1822. С. 362]).

20. См., например, переводы посланий (1534 г. и ел.) ногайского бия Саид-Ахмеда б. Мусы (Шейдяка): «Силы находца Сидахмат княжое слово» (см. [Посольские книги, 1995. С. 92, 94, 156, а также с. 243, 249]). Ср. «Великие Орды великого царя силы находца и победителя Саадет-Гиреево цареве слово...» [РГАДА, ф. 123, оп. 1, д. 6, л. 204об., 332]. Часто выражение употребляется в переводах грамот Сахиб-Гирея (см. [РГАДА, Ф - 123. Оп. 1. Д. 7. Л. 5, 9 об., 70 об., 71 об., 72]) и Сафа-Гирея (там же. Л. 8, 74 об.). Скорее всего это выражение - перевод слова kwetli (сильный, мощный, могучий). Между прочим, имя «Богатырь» в публикуемом тексте, очевидно, часть титула, воспринятого как имя. Ср., например: «Великие Орды великого царя победителя и силы находца богатыр Саадет-Гиреево цареве слово...» [РГАДА. Ф. 123. Оп. 1. Д. 6. Л. 288 об.].

21. Списки (т. е. проекты, варианты) шерти Менгли-Гирея Ивану III 1474 г. [Сборник, 1884. С. 4, 5].

22. См. грамоты Ивана IV бию Саид-Ахмеду или мирзе Кель-Мухаммеду, написанные в 1536 г., судя по формуляру, по-татарски: «Божием велением великого государя... Слово наше то» [Посольские книги, 1995. С. 173, 174-175, 187; см. также С. 196, 197, 206, 297, 301]. Или, например, послание казанского хана Мухаммед-Амина крымскому Менгли-Гирею: «Вся сотворшаго Бога изволением...», «Божием изволением... царем ся есми учинил» [Сборник, 1884. С. 146].

23. Письмо султана Сулеймана Сигизмунду 1536 г. [Архив СПбФ ИРИ РАН. Русская секция. Коллекция С.В. Соловьева. Ф. 124. Оп. 1. Д. 27]. Перевод османского выражения для официального названия правительства (ведомства великого везира в султанском дворце) Османской империи - Vab-i Ali (***) или Паша капысы), т. е. Главные, Высочайшие Врата (иногда - Vab-i Saadet, т. е. Врата Счастья). От французского перевода этого названия впоследствии возник русский термин Порты. «Высокой Портой» до 1654 г. европейцы называли лишь султанский дворец, после - канцелярию великого везира. «Счастливый Порог» - калька османского Dergah-i Ali (***) или Dergah-i Saadet, т. е. Высочайший порог, высочайший чертог, порог счастья.

Это выражение (Счастливый порог) употреблялось даже турецкими чиновниками по отношению к Московскому государству в их письмах великим князьям. См., например, перевод письма азовского кади осени 1521 г. [РГАДА. Ф. 89. Оп. 1. Д. 1, л. 193].

24. Менгли-Гирей Ивану III весной 1491 г. (см. [Сборник, 1884. С. 107]). «Видеть лицо» (***) - быть рядом, «лично видется (с высшим лицом), представиться» (см. [Будагов, 1871. С. 375]).

25. И. Лукьянов пишет о г. Тулча на Дунае: «В этом городе берут гарач (*т. е. харадж. - К.З.*) с человека по пяти талерей; а когда невольники идут на Русь с вольными листами, так с них берут турки в этом городку по червонному с человека кроме гарачу» [Лукьянов, 1866, стб. 169].

26. «Послание православного царя к турецкому» см. [Каган, 1956. С. 376]. Цитируемая «Повесть о двух посольствах» отразила в начале XVII в. взгляды И.С. Пересветова.

27. Этот оборот сходен с конечным протоколом посланий московских великих князей иноземным правителям: «писана на [Москве]... лета...» (о грамоте). Хотя близкие формулы встречаются, конечно, и в переводах ногайских, крымских или османских грамот (см., например, [Сборник, 1884. С. 109, 123, 147, 150, 155, 169, 172, 183, 188, 189 и др.]). См. подробнее [Усманов, 1979. С. 256-266].

28. Об этом авторе см. также [Ржига, 1908; Полосин, 1946; Розалиева, 1990].

29. В другом списке: «А полоняником учинил урок, доколе кому робить, в семь лет выробится, и в силах девять лет» [Пересветов, 1956. С. 270]. В примечаниях А.А. Зимина к этому отрывку указывается, что срок в 7 или 9 лет для зависимых людей неизвестен в русской практике. А.Л. Сакетти считал, что цифра 7 взята И.С. Пересветовым из Библии [Пересветов, 1956. С. 291; Зимин, 1958. С. 387]. Действительно, именно библейский текст (Исход XXI, 2, а также Второзаконие XV, 12) - «аще стяжеша раба еврейна, шесть лет да работает тебе, в седмое же лета отпустиши его свободна туне» - возможно, был источником для московского публициста. А.И. Клибанов считал, что И.С. Пересветов сознательно использовал мотив «фараонова ига», обращаясь к практике социального законодательства Ветхого Завета (освобождение от зависимости в так называемые «юбилейные годы»), так как он не мог не знать, что освобождению после шести лет работы (на седьмой) подлежали, согласно Ветхому Завету, не полоняники. Пророк Иеремия, обращаясь к верхам Израиля, говорил: «Як ся скончат 7 лет да пустиши брата своего жидовина, еже продан ея в тебе. Да ти делает шесть лет и да отпустиши ия свобод» [Клибанов, 1977. С. 233-234]. Вспомним о шести годах, которые, по С. Герберштейну, должен отработать в Крыму пленник. Может быть, именно османская (крымская?) практика отработки свободы рабом была в данном случае источником Пересветова?

30. В османских документах рабы-русины назывались либо рус, либо рус-и асл (см. [Jennings, 1987. С. 294-295]).

Источник: «Вольная грамота» турецкого султана «некоему русину» // Тюркологический сборник, 2002. М.: Восточная литература. 2003. С. 230-241.

References Transliterated from Cyrillic into Latin Alphabet

Mikhail Nesin

The Galician Assembly and Daniel the Galician in 1205-1229

1. Stefanovich P.S. Otnosheniya knjazja i znati v Galickom i Volynskom knjazhestvah do konca XII v. // Srednevekovaja Rus'. Vyp. 7 / Otv. red. A.A. Gorskiy. M., 2007. S. 120-220.
2. Kotljarskiy N. F. Knjaz', bojare i veche v Galicko-Volynskoj Rusi // Drevnejšie gosudarstva Vostochnoj Evropy: 2004 god: Politicheskie instituty Drevnej Rusi / Otv. red. T.V. Gimion, E.A. Mel'nikova. M., 2006. S. 257-258.
3. PSRL. T. 2. SPb., 1843. S. 327.
4. Frojanov I.Ja., Dvornichenko A.Ju. Goroda-gosudarstva Drevnej Rusi. L., 1988. S. 147.
5. Magistri Vincentii Chronicon Polonorum / Ed. A. Bielowski // Monumenta Poloniae Historica. Lwow, 1872. T. II. P. 439.
6. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'. Očerki social'no-politicheskih otnoshenij v domongol'skij period. Knjaz', bojare i gorodskaja obwina. SPb., 2001. S. 324-347; Kotljarskiy N.F. Knjaz', bojare i veche... S. 257-260.
7. Majorov A.V. 1) Bojare i obwina Jugo-Zapadnoj Rusi v sobytijah 1187-1190 gg. (k probleme vnutriobwinnyh otnoshenij v domongol'skij period) // Credenvekovaja i novaja Rossija. Sbornik nauchnyh statej. K 60-letiju professora Igorja Jakovlevicha Frojanova / Otv. red. Vorob'ev V.M., Dvornichenko A.Ju. SPb., 1996. C. 240 (primech. 28); 2) Galicko-Volynskaja Rus'... S. 276; Nesin M.A. Galickoe veche v sobytijah 1187-1188 gg. // Rusin. Mezhdunarodnyj istoricheskij zhurnal / Otv. red. S.G. Suljak. Kishinev, 2009. C. 35.
8. Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave Osmomysle // Rusin. Mezhdunarodnyj istoricheskij zhurnal / Otv. Red. S.G. Suljak. 2010. № 1 (19). Primech. 64. S. 97.
9. Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave... S. 94.
10. Ipat'evskaja letopis'. PSRL. T. 2. M., 2000. Stb. 661.
11. Frojanov I.Ja., Dvornichenko A.Ju. Goroda-gosudarstva.... S. 148-149; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'..... S. 340-346.
12. Frojanov I.Ja., Dvornichenko A.Ju. Goroda-Gosudarstva.... 146-147.
13. Kotljarskiy N.F. Formirovanie territorii i vzniknovenie gorodov Galicko-Volynskoj Rusi IX-XIII vv. Kiev, 1985. S. 121.
14. Majorov A.V. 1) Bojare i obwina Jugo-Zapadnoj Rusi... C. 227; 2) Galicko-Volynskaja Rus'..... S. 277
15. Novgorodskaja I letopis' starshego i mladshhego izvodov (dalee - NIL) PSRL. T. 3 M., 2000. S 24, 209.
16. PSRL. T. 2. Stb. 661.
17. Kotljarskiy N.F. Knjaz', bojare i veche... S. 257-259.

18. PSRL. T. 1 M., 2000. Stb. 428.
19. PSRL. T. 1. Stb. 355.
20. PSRL. T. 2. Stb. 656.
21. Shabaga A.V. Opyt modelirovanija social'nyh processov: prichiny voennyh konfliktov v Galicko-Volynskoj Rusi. M., 2003. S. 150.
22. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij Galic'ko-Volin'skoj litopisi. // Zapiski Naukovogo Tovaristva im. Shevchenka (dalee - ZNTSh). L'viv, 1901. T. 41. S. 7.
23. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 8; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 154.
24. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 372-374.
25. PSRL. T. 2. Stb. 718.
26. PSRL. T. 1 Stb. 429.
27. Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Dz. II. Historia-filozofia. T. III. Lwów, 1925. S. 27; Pashuto V.T. Vneshnjaja politika Drevnej Rusi. M., 1968. S. 400.
28. Zhuravel' A.V. 1) O proishozhdenii knjazja Mihaila Vsevolodovicha Chernigovskogo // Iz istorii Brjanskogo kraja. Brjansk, 1995; 2) Mihail Chernigovskij: sootnoshenie zhizni i zhitija // Svjatij knjaz' Mihajlo Chernigiv'skij ta jogo doba. Chernigiv, 1996.
29. Hrustalev D.G. Rus': ot nashestvija do «iga». SPb., 2004. S. 238-239; Zhuravel' A.V. «Aki molnia v den' dozhdja». Kniga 1. M., 2010. S. 212-213.
30. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 372-378.
31. Tatiwev V.N. Polnoe sobranie sochinenij v 8 t. T. 3 M., 1995. S. 146.
32. PSRL. T. 1. stb.430.
33. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 372-378.
34. PSRL. T. 2. Stb. 662.
35. Zubrickij D.I. Istorija drevnego Galichsko-Russkogo knjazhestva. T. 2. L'vov, 1852. S. 29; Pashuto V.T. Vneshnjaja politika... S. 180; Kotljars N.F. Formirovanie... S. 86; Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave...
36. PSRL. T. 1. Stb. 430.
37. Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave...
38. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 8; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 154.
39. PSRL. T. 1. Stb.430.
40. PSRL. T. 2. Stb. 719.
41. PSRL. T. 2. Stb. 718, 720, 726, 730, 750, 762, 780.
42. PSRL. T. 2. 723-724.
43. Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave....
44. Dashkevich N.P. Knjazhenie Daniila Galickogo po russkim i inostrannym izvestijam. Kiev, 1873.
45. Pashuto V.T. Ocherki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi. M., 1950.
46. Solov'ev S.M. Daniil Romanovich, korol' Galickij//Covremennik. 1847. SPb., 1847. T. 1. Otd. 2. S. 110-111.
47. Safronenko K.A. Obwestvenno-politicheskij stroj Galicko-Volynskoj Rusi. M. 1994.
48. Nesin M.A. 1) Galickoe veche v sobytijah... 2) Galickoe veche pri

- Jaroslave... 3) K istorii proishozhdenija Galicha // Rusin. Mezhdunarodnyj istoricheskij zhurnal / Otv. red. S.G. Suljak. Kishinev, 2010. № 3 (21). S. 66.
49. Nesin M.A. Galickoe veche v sobytijah...
50. PSRL. T. 2. Stb. 719.
51. Gardanov V.K. Djad'ki v Drevnej Rusi // Istoricheskie zapiski. M., 1962. Vyp. 71.
52. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 10; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 15.
53. PSRL. T. 2. Stb. 722.
54. Nesin M.A. K istorii... S. 66.
55. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 10, 62; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 154
56. PSRL. T. 2. Stb. 722.
57. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 385.
58. PSRL. T. 2. Stb. 723.
59. Pasternak Ja. Starij Galich. Krakiv; L'viv, 1944. S. 51; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 385; Zhih M.I. Letopisnaja stat'ja 6714 goda Ipat'evskoj letopisi i vopros o voznikovenii Galicha // Rusin. Mezhdunarodnyj istoricheskij zhurnal / Otv. red. S.G. Suljak. Kishinev, 2009. № 4 (18)
60. Grushev'skij M.S. Istorija Ukraini - Rusi. Kiiiv, 1992. T. 3. S. 480-484; Pashuto V.T.) Oчерki istorii... 2) Cherty politicheskogo stroja Drevnej Rusi // Novosel'cev A.P., Pashuto V.T., Cherepnin L.V., Shusharin V.P., Wapov Ja.N. Drevnerusskoe gosudarstvo i ego mezhdunarodnoe znachenie. M., 1965.
- 3) Vneshnjaja politika... Kotljар N.F. Knjaz', bojare i veche... S. 260. Tolochko P.P. O «kramole bezbozhnyh bojar galichskih» // Tolochko P.P. Viborni tvori 1998-2008 rr. Kiev, 2008.
61. PSRL. T. 2. Stb. 723.
62. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 10, 62; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 154.
63. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 392-96.
64. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 11-12; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 154.
65. PSRL T. 2. Stb. 723-724.
66. PSRL. T. 2. Stb. 724.
67. Frojanov I.Ja., Dvornichenko A.Ju. Goroda-gosudarstva...
68. PSRL. T. 2. Stb. 725.
69. PRSL. T. 2. Stb. 426.
70. PSRL T. 2. Stb. 465-466; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 226; Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave... S. 80.
71. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 11-12.; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 155.
72. PSRL. T. 2. Stb. 729.
73. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 12, 62; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 155.
74. PSRL. T. 2. Stb. 730.
75. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 13; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 155.

76. PSRL. T. 2. Stb. 730.
77. Kotljars N.F. Knjaz', bojare i veche...
78. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 7; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 154.
79. Guwin O. Vstup Chernigivs'kih Ol'govichiv u borot'bu za Galic'ko-Volins'ku spadwinu: tragedija Igorevichiv // Galic'ko-Volins'ka derzhava: peredumovi viniknennja, istorija, kul'tura, tradicii. Tezi dopovidej Mizhnarodnoj naukoivoj konferencii. Galich, 19-21 serpnja 1993 r. L'viv. 1993.
80. Russkaja letopis' s Voskresenskago spiska, podarennago v onoj Voskresenskoj monastyr' patriarhom Nikonom v 1658 godu. Ch. 1. SPb., 1793. S. 150.
81. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 7.
82. PSRL. T. 2. Stb. 722.
83. NIL. S. 53, 251-52.
84. Russkaja letopis' s Voskresenskago spiska... S. 151. PSRL. T. Stb. 229; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 392-396.
85. Tihomirov M.N. Posobie dlja izuchenija Russkoj Pravdy. M., 1953. S. 88.
86. Tolochko P.P. O «kramole...». S. 141.
87. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 13; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 156.
88. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 13; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 157.
89. Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 164.
90. PSRL. T. 2. Stb. 731.
91. Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 164.
92. PSRL. T. 2. Stb. 738.
93. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij... S. 20-22; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 164.
94. PSRL. T. 2. Stb. 750.
95. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 20-22; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 164.
96. PSRL. T. 2. Stb. 744-745.
97. Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 474-478.
98. PSRL. T. 2. Stb. 750; Nesin M.A. Galickoe veche v sobytjah... S. 134.
99. PSRL. T. 2. Stb. 718.
100. Majorov A.V. 1) Galicko-Volynskaja Rus'... S. 474-478; 2) Mstislav Udaloj i Daniil Galickij (cherty semejnyh otnoshenij v praktike politicheskikh sojuзов knjazej Drevnej Rusi) // Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serija «Istorija». 2005. № 7;
101. Kotljars N.F. Formirovanie territorii... S. 141, 147; Tolochko P.P. Kiivs'ka Rus'. Kiiv, 1996. S. 135.
102. Belikova T.V. Sobytaja v Galickoj Rusi nakanune Batyeva nashestvija // Istoricheskoe poznanie: tradicii i novacii: materialy mezhdunar. teoret. konf. Izhevsk, 26-28 okt. 1993 g. Izhevsk, 1996. Ch. I. S. 265.
103. PSRL. T. 2. Stb. 750.
104. PSRL. T. 2. Stb. 750.

105. Cit po: Majorov A.V. 1) Galicko-Volynskaja Rus'... S. 475; 2) Mstislav Udaloj... S. 27.
106. PSRL. T. 2. Stb. 750.
107. Rybakov B.A. «Slovo o polku Igoreve» i ego vremja. M., 1985. S. 161.
108. Majorov A.V. 1) Galicko-Volynskaja Rus'... S. 473-479; 2) Mstislav Udaloj... S. 27.
109. Tolochko A.P. Knjaz' v Kievskoj Rusi: vlast', sobstvennost', ideologija. K., 1992. S. 50.
110. Majorov A.V. Mstislav Udaloj
111. Grushev'skij M.S. Hronol'ogija podij.. S. 20-22; Shabaga A.V. Opyt modelirovanija... S. 164.
112. PSRL. T. 2. Stb. 753.
113. Pashuto V.T. Ocherki... S. 211; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 502-504.
114. PSRL. T. 2. Stb. 754.
115. PSRL. T. 2. Stb. 755.
116. PSRL. T. 2. Stb. 755.
117. PSRL. T. 2. Stb. 755.
118. Korduba M.M. Suspil'ni verstvi ta politichni partii v Galic'komu knjazivstvi do pol IZ st. // ZNTSh L'viv, 1899. T. 30 S. 20; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 505.
119. Korduba M.M. Suspil'ni verstvi... S. 20; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 506-507
120. Majorov A.V. Galicko-volynskaja... S. 506-507.
121. Pashuto V.T. Ocherki... S. 211; Majorov A.V. Galicko-Volynskaja Rus'... S. 505-507.
122. Povest' o posadnike Dobryne // Pamjatniki starinnoj russkoj literatury. SPb., 1860. Vyp № 1. S. 255.
123. Janin V.L. Novgorodskie akty XII-XV vv. Hronologicheskij kommentarij. M., 1991. S. 85-86.
124. Gramoty Velikogo Novgoroda i Pskova. M.; L., 1949 / Pod red. S.N. Valka. № 2, 36. S.13, 64.
125. GVNP № 336, 338. C. 323-24.
126. PSRL. T. 2. Stb. 780.
127. Safronenko K.A. Obwestvenno-politicheskij...
128. Jushkov S.V. 1) Ocherki po istorii feodalizma Kievskoj Rusi. M.; L., S. 139. 2) Istorija gosudarstva i prava SSSR. M., 1961. Ch. 1.
129. Nesin M.A. 1) Galickoe veche v sobytijah... 2) Galickoe veche pri Jaroslave... 3) K istorii proishozhdenija...
130. Presnjakov A.E. Knjazhoe pravo v Drevnej Rusi. M., 1993; Nesin M.A. Galickoe veche pri Jaroslave...

Bishop Iov (Smakouz)

The History of the Western Rus' Church Unions with Rome in Medals (the American Medal of 1916 in Memory of the Reunification of the Carpatho-Rusin Uniats with the Russian Orthodox Church)

1. Nekotorye issledovateli (napr., Karamzin N.M. Istorija gosudarstva Rossijskogo. T. 10) govorjat, chto pered papoj padaet nic rusin. Pri takom vzgljade kolennopreklonnaja figura simvoliziruet ves' zapadnorusskij narod.
2. Soglasno prim. 577 k 9 tomu «Istorii Russkoj Cerkvi» mitropolita Makarija (Bulgakova), pervoe izobrazhenie jetoj medali predstavleno znamenitym cerkovnym istorikom katolicheskoj cerkvi Cezarem Baroniem v samom konce 7-go toma ego letopisej. Sovremennym izdaniem, v kotorom imeetsja izobrazhenie medali, posvjawennoj zakljucheniju unii, javljaetsja «Slavjanskaja jenciklopedija. Kievskaja Rus' – Moskovija» v 2-h t. T. 2. «N-Ja». 2001. S. 562.
3. Hruckij S., sekretar'. Obrawenie Inicijativnoj grupy po vossoedineniju Greko-katolicheskoj cerkvi s Russkoj Pravoslavnoj cerkov'ju // L'vovskij Cerkovnyj sobor. Dokumenty i materialy. 1946-1981. Izd. Moskovskoj Patriarhii. M., 1982. S. 58.
4. Ruzhickij Konstantin, protoierej. Doklad. // Ukaz. sbornik. S. 95.
5. Kohanik Petr, protopresviter. Nachalo istorii Amerikanskoj Rusi // Prikarpat'skaja Rus' pod vladeniem Avstrii. Trumbull, Connecticut, 1970. C. 516, 490.
6. Pravoslav'naja jenciklopedija. T. 1. S. 658-659. URL: <http://www.pravenc.ru/text/64636.html> (data obrasch'enija: 01.09.2011 g.).
7. Vysochajshaja blagodarnost' prihozhanam v Minneapole, Minn. S. 210. // Amerikanskij Pravoslavnyj Vestnik. 1916; Na Minneapol'skoe torzhestvo (telegrammy). S. 675, 678; Ot Minneapol'skogo Jubilejnogo Komiteta. S. 592; 25-letie Pravoslavija v Amerike. S. 644-645; Vasil'ev V., svjav. Jubilejnye Minneapol'skoe Torzhestva. S. 676-679.
8. Sm.: URL: http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_330 (data obrasch'enija: 01.09.2011 g.).
9. Obrawenie Inicijativnoj grupy... S. 58.

Igor Burkut

Yugoslavian Rusins and Ukrainians in WWII (1941-1945)

1. Kostelnik V. Rusini i Ukraïnci u persih rjadoh od pochatku 1941 roku // Nova dumka. 1981. № 27. S. 40.
2. Promin'. 1922. Ch. 7-8. S. 211.
3. Med'eshi' L. Pochejkosci kolo vidavanya 'edney chitanki // Narodni kalendar. 1980. Novi Sad: Ruske slovo, 1979. S. 54.
4. Bil'nja V. Verbaski Rusini u revolucijnim i narodno-oshl'eboditel'nim ruhu // Nova dumka. 1979. № 22. S. 27.
5. Strugar V. Jugoslavija v ogne vojny 1941-1945 / Per. s serbsko-horvatskogo. M.: Nauka, 1985. S. 20.
6. Ujest R. Iosip Broz Tito: vlast' sily. Smolensk: Rusich, 1997. S. 98.
7. Kostelnik V. Pod chervenu zastavu. Hronika o uchastvovanju rusnacoh-ukraïncoh u Narodnooshl'eboditel'nej borbi Jugoslavii. Novi Sad: Ruske Slovo, 1971. S. 105.

8. Knish Z. Pered pohodom na Shid. Spogadi. V neznaniy svit dalekij: Zagreb // URL: <http://knish.uaweb.org/index.php>
9. Kamberović H. Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2000. S. 46.
10. Kostelnik V. Pod chervenu zastavu. S. 191.
11. URL: <http://borysfen.livejournal.com/129435.htm/> (data obrasch'eniya: 20.03.2011).
12. Marjanović J. Narodno-oslobodilački rat i socijalistička revolucija 1941-1945. Beograd: Radnička štampa, 1975. C. 176.
13. Zaleskij K.A. Komandiry nacional'nyh formirovanij SS. M.: AST: Astrel', 2007. S. 72-78.
14. Chuev S. Vlasovcy – pasynki Tret'ego Rejha. M.: Jauza, Jeksmo, 2006. S. 115-125; sm. takzhe: Russkij korpus na Balkanah // bka-roa.chat.ru/balkany.htm (data obrasch'eniya: 25.03.2011 g.); Pisarevskij A. «Russkij Korpus» na Balkanah vo vremena «Vtoroj Velikoj Vojny» 1941-1945 // www.vojnik.org/serbia/ww2/4 (data obrasch'eniya: 25.03.2011 g.).
15. Sovetskie ljudi v osvoboditel'noj bor'be jugoslavskogo naroda 1941-1945 gg. (Vospominaniya, dokumenty i materialy). M.: Nauka, 1973. S. 196.
16. Kazak V.N. Pobratimy. Sovetskie ljudi v antifashistskoj bor'be narodov Balkanskih stran (1941-1945). M.: Mysl', 1975. S. 67-73
17. Domankushich S., Miletich A. Ukraïnec' Ivan Senjuk Djad'ko – Narodnij geroj Jugoslavii (I-III) // Nova dumka. 1984. № 43. S. 17-25; № 44. S. 22-31; № 45. S. 23-26.
18. Kostelnik V. Pod chervenu zastavu. S. 196-197.
19. Vujičić M. Nadmudren zloglasmi nemački «TRUP» u Trnavi // Nova dumka. 1982. № 31. S. 40-41; Likvidacija ustaške posade u bunkeru kod Okučana, jula 1943.godine // Nova dumka. 1981. № 30. S. 40-41; Uništena ustaška satnija kod Gojla 1943. godine // Nova dumka. 1981. № 29. S.43-44 i dr.
20. Ol'eyar Ja. Prebuvane u ritu // Nova dumka. 1978. № 18. S. 47.
21. Cit. po: Kostelnik V. Pod chervenu zastavu. S. 60.
22. Istorija Vengrii. T. 3. M.: Nauka, 1972. S. 384.
23. Istorija ukraïnskogo vijs'ka (1917-1995). L'viv: Svit, 1996. S 541.
24. Gonta Ja.I. Jak mi zdo buvali zbroju i boepripasi? Spogadi komandira vzvodu Ukraïnskoi udarnoi roti Posavs'kogo partizans'kogo zagonu // Nova dumka. 1978. № 18. S. 41.
25. Ljahovich M. Petrovchan' Mihajlo Dorokazi kurir u borbi – gudak u shlebodi // Nova dumka. 1989. № 71. S. 22.
26. Sovetskie vooruzhennyye sily v bor'be za osvobozhdenie narodov Jugoslavii. M.: Voenizdat, 1960. 248 s.; Minasjan M.M. Osvobozhdenie narodov Jugovostochnoj Evropy. M.: Voenizdat, 1967. S. 414-446; Osvobozhdenie Jugovostochnoj i Central'noj Evropy vojskami 2-go i 3-go Ukraïnskikh frontov. M.: Nauka, 1970. S. 244-262.
27. Domankušić S., Miletić A. Od proboja Srijemskog fronta do oslobođenja Slavonije // Nova dumka. 1985. № 47. S. 19.
28. Domankušić S. Četiri decenije od formiranja 1. Slavenskog korpusa – 2. korpusa Hrvatske – 6. korpusa NOVJ // Nova dumka. 1989. № 72. S. 19-21.

29. Takach G. Budrovchan', Jovgen Moskal', partizanski artilerist // Nova dumka. 1985. № 47. S. 24.
30. Kostelnik V. Pod chervenu zastavu. S. 208-209.
31. Tam zhe. S. 23.
32. Sabadosh J. Problemi na liniji opredel'ivańa Rusin-Ukrajinc kod ove narodnosti u SFRJ // Tradicijna kultura jugoslavjanskih Rusinoh (Prilogi). Materijali zoz Sovitovanja o tradicijnej kulturi vojvodjanskih Rusinoh i Ukraıncjah, otrimanogo u Novom Sadze i Ruskim Keresture od 30. junija do 5. julija 1970. roku. Novi Sad: Ruske Slovo, 1970. S. 258.

Iurii Danilets

New Documents on the Activities of Bishop Benjamin (Fedchenkov) in Subcarpathian Rus' in 1923-1924

1. Preosvjawennyj Dosifej v Karpatskoj Rusi // Russkij Pravoslavnyj vestnik. 1921. 9 sentjabrja. S. 3.
2. Kto nam pomagae? // Nauka. 1920. 19 septembra. S. 1.
3. Homin P. Cerkovne pitannja na Pidkarpats'kij Rusi // Niva. L'viv. 1922. sichen'. Ch. 2. S. 50.
4. Gerovskij A. Serbskij episkop Dosifej – karpatorusskij muchenik // URL: <http://www.edrus.org/content/view/218/68> (data obrasch'eniya: 1.09.2011); Preosvjawennyj Dosifej v Karpatskoj Rusi // Russkij Pravoslavnyj vestnik. 1921. 9 sentjabrja. S. 3; Sava, episkop Shumadijcki. Srpski jepapci. Belgrad, 1996. S. 175-176; Hristu veran do smrti. Sveshtenoispovednik Dositej zagrebachki i vavedenski / Urednik mr. Pavle Kondrih. Belgrad-Cetin'e, 2008. – 456 s.
5. Karpatskaja Rus' // Pravoslavnyj Russkij Kalendar' na 1926 g. Vyshnij Svidnik, 1925. S. 18.
6. Poznjak S. Osoblivosti misioners'koı dijאל'nosti Rosijs'koı pravoslavnoı cerkvi v Galichini v roki Pershoı svitovoı vijni // Problemi slov'janoznavstva. 2003. Vip. 53. S. 68.
7. Gerovskij G. Blazhennejshij mitropolit Antonij i Karpats'ka Rus' v dovoennoe vremja // Pravoslavnaja Rus'. 1935. 30 sentjabrja. S. 9.
8. Pravoslavnaja cerkov Cheshskih zemel' i Slovakii // URL: <http://ric.orthost.ru/europe/sc/mp/6/> (data obrasch'eniya: 1.09.2011).
9. Atanasij (Pekar), ChSVV. Narisi istorii cerkvi Zakarpattja. U 2 t. Rim-L'viv: V-vo otciv Vasilijan «Misioner», 1997. T. 1. Ierarhichne oformlennja. S. 115.
10. Kirill (Pospeshil), ieromonah. Trudy episkopa Gorazda (Pavlika) po vozrozhdeniju i ukrepleniju Pravoslavija v Chechoslovakii. Zagorsk: Svjato-Troickaja Sergieva Lavra, 1959. (mashinopis'). S. 81.
11. Pravoslavnyj Russkij Kalendar' na 1926 g. Vyshnij Svidnik, 1925. S. 85.
12. Skurat K. Istorija Pravoslavnyh Pomestnyh Cerkvej: uchebnoe posobie. V 2 t. M.: Russkie ogni, 1994. T. 2. S. 228.
13. Derzhavnij arhiv Zakarpats'koı oblasti (DAZO). F. 2. Op. 2. Spr. 262. Ark. 12.
14. Gramota o hirotonii i kanonicheskom ustanovlenii pervago pravoslavnago arhiepiskopa Prazhskogo i vseja Chechoslovakii vysokopreosvjawennago Kir

- Savvatija // Pravoslavnyj Russkij Kalendar' na 1926 g. Vyshnij Svidnik, 1925. S. 85.
15. Savvatievskij raskol // Russkaja Zemlja. 1923. 6 sentjabrja. S. 3.
16. Palinchak M. Derzhavno-cerkovni vidnosini na Zakarpatti ta v Shidnij Slovachchini v 20-seredini 30-h rokov XX stolittja. Uzhgorod, 1996. S. 43; Gavrill (Krizina), igumen. Pravoslavnaja cerkov' na Zakarpat'e (vek XX). K., 1999. S. 59.
17. Kirill (Pospeshil), ieromonah. Ukaz. soch. S. 101.
18. Det. div. MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr – DANILEC, Jurij: Arcibiskup Sawatij (1880 – 1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice. K 50. výročí úmrtí (1959–2009). Olomouc, Univerzita Palackého 2009. 250 s.
19. Nezgodi v pravoslavnij cerkvi // Rus'ka niva. 1922. 23 bereznja. S. 2.
20. DAZO. F. 255. Op. 1. Spr. 50. Ark. 1-2.
21. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1525. Ark. 1.
22. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1041. Ark. 3.
23. Tam samo.
24. Veniamin (Fedchenkov), mitr. O vere, neverii i somnenii / Vstup. st., primech., podgotovka teksta A.K. Svetozarskogo. SPb.: Neva-Ladoga-Onega, M.: Ruslo, 1992; Veniamin (Fedchenkov), mitr. // URL: <http://www.bogoslovy.ru/avt/fedchv.htm> (data obrasch'eniya: 1.09.2011); Veniamin (Fedchenkov), mitr. Rossija mezhdú veroj i bezveriem // URL: <http://www.pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=700> (data obrasch'eniya: 1.09.2011). Pskovo-Pecherskij Paterik // URL: <http://www.pskovo-pechersky-monastery.ru/russian/paterik/veniamin/> (data obrasch'eniya: 1.09.2011).
25. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1525. Ark. 3.
26. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1525. Ark. 2-3 zv.
27. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1041. Ark. 3.
28. Tam samo. Ark. 4.
29. Tam samo.
30. Dozvil na vidkrittja pastirs'kih kursiv. Shkil'nij viddil v Uzhgorodi, 23.01. 1923 r. Ark. 1 // Potochnij arhiv Mukachivs'ko-Uzhgorods'koj pravoslavnoj eparhii.
31. Neobhidne pastirs'ke uchiliwe. Vidozva episkopa Veniamina // Pravoslavnij visnik. Praga. 1923. 24 grudnja. S. 25.
32. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1041. Ark. 6.
33. Pravoslavnyj episkop Venijamin na viziti u presvjawennogo Antonija Mukachevskogo // Rusin. 1923. 19 listopada. S. 3.
34. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1528. Ark. 14 zv.
35. Tam samo. Ark. 14.
36. DAZO. F. 255. Op. 1. Spr. 50. Ark. 3.
37. DAZO. F. 151. Op. 7. Spr. 1528. Ark. 23.
38. Tam samo.
39. DAZO. F. 63. Op. 2. Spr. 398. Ark. 20-21 zv.
40. Tam samo. Ark. 22-22 zv.
41. Tam samo. Ark. 23.
42. Tam samo. Ark. 24.

43. Tam samo. Ark. 25.
44. Tam samo. Ark. 26.
45. Tam samo. Ark. 27.
46. Tam samo. Ark. 28.
47. Tam samo. Ark. 24-14 zv.
48. Tam samo. Ark. 16-16 zv.
49. Tam samo. Ark. 17.
50. Tam samo. Ark. 18.
51. Tam samo. Ark. 18.

Vasilii Mischanin

«Zhdanovschina» in Transcarpathia

1. Istorija Ukraïni. Kompleksnij dovidnik / Ukladachi Voropaeva V.V., Gubina S.L., Zemerova T.Ju., Koniweva S.E., Sidorchuk V.P., Skirda I.M. Harkiv: FOP Spivak V.L., 2010. S. 151.
2. Ostafijchuk V.F. Istorija Ukraïni: suchasne bachennja: Navch. posib. 4-te vid., vipr. K.: Znannja-pres, 2008. S. 332.
3. Zadorozhnij V., Kundrat Ju. Kurs istorii ukraïns'koï kul'turi (IH – pochatok HHI st.): Navchal'nij posibnik dlja studentiv ukraïnistiv. Uzhgorod: Irazhda, 2009. S. 358.
4. Makara M.P. Pochatok zmin etnopolitichnoï strukturi naselennja Zakarpattja (kadrovij zriz) // Carpatica-Karpatika. Vipusk 3. Do 50-richchja Uzhgorods'kogo derzhavnogo universitetu. Uzhgorod, 1995. S. 86.
5. Zadorozhnij V., Kundrat Ju. Kurs istorii ukraïns'koï kul'turi (IH – pochatok HHI st.): navchal'nij posibnik dlja studentiv ukraïnistiv. Uzhgorod: Irazhda, 2009. S. 365.
6. Tam samo. S. 366.
7. Informacii, spravki, otchety obkoma partii CK KP(b)U o rabote s intelligenciej, dejatel'nosti kafedr Uzhgorodskogo gosuniversiteta za 1946-1947 uch. god, faktah projavlenija vrazhdebnoj burzhuznoj ideologii v oblasti. 25.01.1947-15.09.1947 // Derzhavnij arhiv Zakarpats'koï oblasti (DAZO) Fond (F.) P-1. Zakarpats'kij obkom Kompartii Ukraïni. Op. 1. Spr. 377. Ark. 6.
8. Tam samo.
9. Tam samo. Ark. 14.
10. Otchet, dokladnye zapiski Uzhgorodskogo gosudarstvennogo universiteta o nauchnoj i pedagogicheskoj rabote kafedr osnov marksizma-leninizma, istorii i literatury za 1946-1947 uchebnyj god i rabote universiteta. 30.01.1947-07.10.1947 // DAZO. F. P-1. Op. 1. Spr. 398. Ark. 40.
11. Informacii, spravki, otchety obkoma partii CK KP(b)U o rabote s intelligenciej, dejatel'nosti kafedr Uzhgorodskogo gosuniversiteta za 1946-1947 uch. god ... // DAZO. F. P-1. Op. 1. Spr. 377. Ark. 17.
12. Mandrik I.O., Olashin M.V. Dev'jat' rokov zaslannja Petro Smijan otrimav za svoï perekonannja: [do 90-richchja vid dnja narodzhennja] // Novini Zakarpattja. 2008. 15 sichnja. S.6; Olashin M.V. Istorichnij fakul'tet Uzhgorods'kogo

nacional'nogo universitetu: Bibliografichnij dovidnik / Derzh. vivij navch. Zaklad Uzhgorod. nac. un-t; Bibliogr. red. O.D. Zakrividoroga; Vidp. za vip. I.O. Mandrik. Uzhgorod: Irashda, 2010. S. 46-47.

13. Tivodar M.P. Zhittja i naukovij poshuki Fedora Potushnjaka. Uzhgorod: Irashda, 2005. S. 32.

14. Tam samo.

15. Informacii, spravki, otchety obkoma partii CK KP(b)U o rabote s intelligenciej, dejatel'nosti kafedr Uzhgorodskogo gosuniversiteta za 1946-1947 uch. god... // DAZO. F. P-1. Op. 1. Spr. 377. Ark. 15.

16. Tam samo.

17. Tam samo. Ark. 16.

18. Tam samo.

19. Tam samo. Ark. 16-17.

20. Reshitel'no borot'sja s projavlenimi burzhuzno-nacionalisticheskoi ideologii // Zakarpatskaja Ukraina. 1947. 16 ijulja.

21. Bidzilja Ju. Tema buditel'stva u naukovij spadwini P.V. Lintura // Budivnichij kul'turi. Zbirnik materialiv do 100-richchja vid dnja narodzhennja Petra Lintura / Uporjadnik Sen'ko I.M. Uzhgorod: Karpati, 2010. S. 151-166.

22. Daniljuk D. Istorichna dumka na Zakarpatti epohi nacional'nogo vidrodzhennja (kinec' XVIII – seredina XIX st.). Uzhgorod: Informacijno-vidavnichij centr ZIPPO, 2009. – 400 s.

23. Ivan Semenovich Orlaj. Z naukoivoi spadwini / uporjadnik D. Daniljuk. Uzhgorod: Gosprozrahunkovij redakcijno-vidavnichij viddil upravlinnja u spravah presi ta informacii, 2005. – 144 s.; O. Duhnovich. Z naukoivoi spadwini buditelja / Uklad., peredmov, ist. naris D. Daniljuka. Faksim. vid.: 1967, 1989. Uzhgorod: Vid-vo V. Padjaka, 2003. – 104 s.

24. Tivodar M.P. Nazvana pracja. S. 34.

25. Informacii, spravki, otchety obkoma partii CK KP(b)U o rabote s intelligenciej, dejatel'nosti kafedr Uzhgorodskogo gosuniversiteta za 1946-1947 uch. god... // DAZO. F. P-1. Op. 1. Spr. 377. Ark. 49.

26. Tam samo. Ark. 50.

27. Tam samo. Ark. 51.

28. Tam samo. Ark. 63.

29. Tam samo. Ark. 55.

30. Tam samo. Ark. 56.

31. Tam samo. Ark. 19.

32. Tam samo. Ark. 57.

33. Tam samo. Ark. 59.

34. Tam samo.

35. Tam samo. Ark. 60.

36. Tam samo. Ark. 48.

37. Tivodar M.P. Nazvana pracja. S. 35.

38. Informacii, spravki rabotnikov otdela (propagandy i agitacii) po delam pechati. 09.06.1948-22.09.1948 // DAZO. F. P-1. Op. 1. Spr. 717. Ark. 27-31.

39. Postanova bjuro Uzhgorodskogo mis'komu KP Ukraïni pro Lintura P.V., protokol № 13 zasidannja bjuro Uzhgorodskogo mis'komu KP Ukraïni vid 8

chervnja 1959 r. // Budivnichij kul'turi. Zbirnik materialiv do 100-richehja vid dnja narodzhennja Petra Lintura / Uporjadnik Sen'ko I.M. Uzhgorod: Karpati, 2010. S. 343-344.

40. Tivodar M.P. Nazvana pracja. S. 34.

41. Tam samo. S. 35.

42. Informacii, spravki, otchety obkoma partii CK KP(b)U o rabote s intelligenciej, dejatel'nosti kafedr Uzhgorodskogo gosuniversiteta za 1946-1947 uch. god, faktah pojavlenija vrazhdebnoj burzhuaznoj ideologii v oblasti. 25.01.1947-15.09.1947 // DAZO. Fond (F.) P-1. Zakarpats'kij obkom Kompartii Ukraïni. Op. 1. Spr. 377. Ark. 51.

43. Teksty lekcij pervogo sekretarja obkoma partii I.D.Kompanca: «Partija vseгда organizovyvala literaturnoe delo i formirovala ego rezul'taty», «O stile i metodah raboty v partijnyh organah» 18.11. 1948 // DAZO. F. P-1. Op.1. Spr. 715. Ark. 28.

44. Tam samo. Ark. 29.

45. Tam samo. Ark. 30.

46. Tam samo. Ark. 31.

47. Tam samo. Ark. 32-33.

48. Tam samo. Ark. 33.

49. Tam samo. Ark. 35-36.

50. Tam samo. Ark. 36-39.

51. Tam samo. Ark. 39.

52. Tam samo. Ark. 40.

53. Tam samo. Ark. 41.

54. Tam samo. Ark. 48.

55. Erdeli – Gric'. Do tvorchoï praci, tovarishi hudozhniki // Zakarpats'ka pravda. 1945. 6 kvitnja. S. 2.

56. Cuga I. Mistec'kij duh klasiki // Social-demokrat. 1999. 13 listopada. S. 12.

57. Chendej I. Velika spadwina // Zakarpats'ka pravda. 1981. 23 travnja. S. 3.

58. Mishanich V. Vibrani iz nas: [Pro A. Erdeli] // Karpats'ka Ukraïna. 2003. 22 travnja. S. 3.

59. Fedinishinec' V. Nevidomij Erdeli: koli boroniv jogo Bog // Novini Zakarpattja. 2000. 19 serpnja. S. 15.

60. Gojda Ju. O nekotoryh voprosah ideologicheskoy raboty s intelligenciej // Zakarpatskaja Ukraina. 1848. 24 fevralja. S. 2.

Iurii Danilets

Prisoner of Dachau - hieromonk Feodosii (Rosokha)

1. Spisok i tochnoe opisanie bratii, zhivuwih i zhivshih v monastyre Svjatitelja o. Nikolaja, chto pri s.Iza, okruga Hustskogo, v Karpatskoj Rusi. Ark. 37.

2. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 29 sichnja. S. 12.

3. Tam samo.

4. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 5 ljutogo. S. 12.
5. Tam samo.
6. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 12 ljutogo. S. 12.
7. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 19 ljutogo. S. 12.
8. Dovganich O., Pashkuj Z., Trojan M. Zakarpattja v roki vijni. Uzhgorod: Karpati, 1990. S. 77.
9. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 19 ljutogo. S. 12.
10. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 26 ljutogo. – S. 12.
11. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 5 bereznja. S. 12.
12. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 12 bereznja. S. 12.
13. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 19 bereznja. S. 12.
14. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 26 bereznja. S. 12.
15. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 2 kvitnja. S. 12.
16. Rosoha T. Pogljad u minule // Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. 2005. 9 kvitnja. S. 12.

Paul Robert Magocsi

The heritage of autonomy in carpathian rus' and ukraine's transcarpathian region

1. An extended commentary.
2. Bil'sh detal'no div.: Paul Robert Magocsi. Mapping Stateless Peoples. The East Slavs of the Carpathians. Canadian Slavonic Papers, XXXIX, 3-4 (Edmonton, 1998). Pp. 301-334; karta Carpatho-Rusyn Settlement at the Outset of the 20th Century with Additional Data from 1881 and 1806, 2nd revised edition. Orwell, Vt.: Carpatho-Rusyn Research Center, 1998.
3. Zagal'nij vstup do politichnogo rozvitku sered karpats'kih rusiniv u cej period mozna znajti v nastupnih vidannjah: Mel'nikova I.N. Zakarpatskaja Ukraina v revoljucii 1848 goda. Prjashiv: Kul'turnij sojuz ukrains'kih trudjavih, 1952; Žeguc I. Die Nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen. 1848-1914. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965, osobl. S. 23-52; Danilak M. Galic'ki, bukovins'ki ta zakarpats'ki ukraïnci v revoljucii 1848-1849 rokiv. Bratislava-Prjashiv: Slovac'ke pedagogichne vid-vo, Viddil ukrains'koï literaturi, 1972, osobl. s. 157-190.

4. Pro nastupnu dij'al'nist' A. Dobrjans'kogo wodo zakriplennja avtonomnogo statusu Uzhgorolds'kogo (Rus'kogo) okrugu div.: Vergun D. Opatření ministra Bacha k ochromení karpatoruského obrození r. 1849-50 // Zapiski nauchno-izsledovatel'skago ob'edinenija Russkago svobodnogo universiteta. VIII. Praga, 1938. S. 227-240.

5. An extended commentary.

6. Dokladnishe pro cej period div.: Mayer M. The Rusyns of Hungary: Political and Social Developments. 1860-1910. New York: Columbia University Press / East European Monographs, 1997. Pp. 28-37.

7. An extended commentary.

8. Magocsi Paul Robert. The Rusyn Decision to Unite with Czechoslovakia // Slavic Review. XXXIV, 2 (Seattle, 1975). Pp. 360-381; Magocsi Paul Robert. The Political Activity of Rusyn-American Immigrants in 1918. East European Quarterly. X, 3. Boulder, Colo., 1976. Pp. 347-365.

9. Botlik J. Közizagzatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Vol. I: 1918-1945. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke/Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005. Pp. 73-137; ta ranishu pracju agiografichnogo harakteru, zasnovanu na radjans'komu marksists'komu pidhodi wodo kil'koh tizhniv komunistinogo rezhimu v Ugorwini ocholjuvanogo Belouju Kunom - «radjans'koï» Rus'koï Krajni: Spivak B., Trojan M. 40 nezabutnih dnev: z istorii borot'bi za Vladu Rad na Zakarpatti v 1919 roci. Uzhgorod: Karpati, 1967.

10. Konstitucija Rus'koï Kraïni. Rus'ka pravda. Mukachevo. 12 kvitnja 1919.

11. Cja nazva vzhivaet'sja v dzherelah togo chasu. Div. stattju pid tieju zh nazvoju u «Rus'ka krajna». Uzhgorod. 12 ljutogo 1919. S. 2.

12. Horbal B. Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie, 1918-1921. Wrocław: Arboretum, 1997.

13. Beskid A., Sobin D. The Origin of the Lems: Slavs of Danubian Provenance-Memorandum to the Peace Conference Concerning Their National Claims. Prešov: National Council of Carpatho-Russians, 1919. Div. takozh: Horbal B. Sprawa łemkowska na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku. Wrocławskie Studia Wschodnie. VIII. Wrocław, 2004. Pp. 139-162.

14. Peška Z. Ústava Podkarpatské Rusi. Bratislava: časopis Učené společnosti Šafaříkovy / III, 2. Bratislava, 1929. Pp. 327-334 i okremim vidannjam: Praha: Státní tiskárna, 1929; Peška Z. Podkarpatská Rus // Slovník veřejného práva československého / Emil Hacha et al., eds. Brno: Polygrafia-Rudolf M. Rohrer, 1934. Pp. 107-115.

15. Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Tchecoslovaquie. Paris, 1919.

16. Zawadowski Z. Ruś podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne/Warszawa: Zakłady graficzne Straszewiczów, 1931; Martel R. La Ruthénie subcarpathique. Paris: Paul Hartman, 1935; Macartney C.A. «Ruthenia» in his Hungary and Her Successors: The Treaty of Trianon and Its Consequences, 1919-1937. London, New York, and Toronto: Oxford University Press / Royal Institute of International Affairs, 1937. Pp. 200-250; Scrimali A. La regione autonoma della Ruthenia dopo il Trattato di San Germano. Palermo: Libreria Pampalone, 1938; Ballreich H. Karpatenrussland: ein kapitel tschechischen Nationalitätenrechts und tschechischen Nationalitäten Politik. Heidelberg: Carl Winter, 1938.

Švorc P. Zakliata krajina: Podkarpatská Rus, 1918-1946. Prešov: Universum, 1996 - dopovnene vidannja ches'koju movoju: Zakletá zem: Podkarpatská Rus, 1918-1946. Praha: Lidové noviny, 2006; Mosný P. Podkarpatská Rus: nerealizovaná autonómia. Bratislava: Slovak Academic Press, 2001; Boldizhar M., Mosni P. Derzhavno-pravovij status Zakarpattja (Pidkaarpats'koï Rusi) v skladi Chechoslovachiniju Uzhgorod: Uzhgorods'kij nacional'nij universitet, 2002; Botlik J. Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. Vol. I: 1918-1945. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke / Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005. Esp. Pp. 138-243; Shevchenko K. Rusiny i mezhvoennaja Chechoslovakija. M.: Modest Kolerov, 2006; Pushkash A. Civilizacija i varvarstvo: Zakarpate, 1918-1945. M.: Evropa, Institut slavianovedenija Rossijskoj akademii nauk, 2006. S. 65-160.

17. An extended commentary.

18. Proekt konstitucii buv nadrukovanij u dvoch movnih redakcijah: Proekt zakona Central'noï rus'koï narodnoï radi pro konstituciju avtonomnoï Pidkarpats'koï Rusi (Uzhgorod: Knigopечатnja Julija Fel'deshija, 1937) ta Zakonoproekt# Central'noj rusškoj narodnoj rady o konstitucii avtonomnoj Podkarpats'koj Rusi (Uzhgorod: Knigopечатnja Julija Fel'deshija, 1937).

19. Tekst zakonu na diskusiju wodo jogo znachennja mozhna znajti u vidanni: Peška Z. Nové zōizeni Podkarpatské Rusi. Praha: Orbis, 1938.

20. Stercho P. Karpato-ukraïns'ka derzhava: do istorii vizvol'noï borot'bi karpats'kih ukraïnciv u 1919-1939 rokah. Toronto: Naukove tovaristvo im. Shevchenka, 1965; Peredruk: L'viv: Za vil'nu Ukraïnu, 1995; Dopovnene ta pereroblene anglomovne vidannja: Stercho P. Diplomacy of Double Morality: Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919-1939. New York: Carpathian Research Center, 1971.

Voni boronili Karpats'ku Ukraïnu. Uzhgorod: Karpati, 2002. Redaktorom c'ogo vidannja ta bezlichy inshih na cju temu e Mikola M. Vegesh. Sered inshih jogo robit slid nazvati Karpats'ka Ukraïna: dokumenti i fakti. (Uzhgorod: Karpati, 2004) ta rozkishne podarunkove vidannja Vegesh M., Tokar M. Karpats'ka Ukraïna na shljahu derzhavotovrennja. Uzhgorod: Karpati, 2009.

21. Pro zmini v strukturi ta zakonodavchih stosunkah mizh Pidkarpats'koju Russju ta Chechoslovachchinoju pislja listopada 1938 r. div: Shandor V. Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century: A Legal and Political History. Cambridge, Mass.: Harvard University Press/Ukrainian Research Institute, 1997. Pp. 67-126.

22. An extended commentary.

23. Tilkovszky L. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938-1941. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967). Esp. pp. 145-254; Botlik. Közigazgatás. Vol. II. Pp. 44-58; Pushkash A. Civilizacija i varvarstvo. S. 311-334; ta Baran O. Problema zakarpats'koï avtonomiï v Ugorwini v 1939-41 rr. // Zakarpattja pid Ugorwinoju, 1939-1944 / V. Markus', V. Hudanich, red. N'ju-Jork-Chikaro-Uzhgorod: Írazhda-Karpati, 1999, S. 49-63.

24. Pop I. Transcarpathian Ukraine/Zakarpats'ka Ukraïna // Encyclopedia of Rusyn History and Culture, and rev. edition, eds. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop. Toronto, Buffalo, and London: University of Toronto Press, 2005. Pp. 496-497.

25. Vozz'ednannja: zbirnik arhivnih dokumentiv i materialiv pro vozz'ednannja Zakarpats'koï Ukraïni z Radjans'koju Ukraïnoju / O.D. Dovganich ta in., red. 2-e dopovnene vidannja. Uzhgorod: Vid-vo Zakarpattja, 2000. Dok. 15. S. 45-48.

26. Ibid. Dok. 28. Manifest Pershogo z'ïzdu narodnih komitetiv Zakarpats'koï Ukraïni, wo vidbuvsja v Mukachevi 26 listopada 1944 r. S. 70-73.

27. Vanat I. Materiali do istoriï Ukraïns'koï narodnoï radi Prjashivwini, 1945-1952. Prjashiv: EXCO, 2001. Dok. 7. Protokolm pershogo z'ïzdu delegativ ukraïns'kih sil i okrugiv Prjashivwini. S. 39.

28. Vozz'ednannja... Dok. 71. S. 160. Protokol pershogo z'ïzdu narodnih komitetiv Maramoroshs'koï okrug. S. 160.

29. Vegesh M.M., Gorvat L.V. Narisi istoriï ukraïnciv Maramorowini (Rumunija) v 1918-1945 rokah. Uzhgorod: Uzhgorods'kij nacional'nij universitet, 1998. S. 72-82.

30. Detal'nishe div.: Bajcura I. Ukrajinská otázka v ÈSSR (Košice: Východoslovenské vydavateľ'stvo, 1967). Pp. 109-117.

31. An extended commentary.

32. An extended commentary.

33. Kampov P. Ridna zemle, mij pritulku i plaho: spogadi politv'jaznja brezhnevs'ko-andropovs'kih IULAI'iv. Uzhgorod: Vid-vo Valerija Padjaka, 2001. S. 87-99. Dani citati vzjato zi zvinuvachennja prokurora proti P. Kampova, na procesi 2 listopada 1970 r. Tekst zvinuvachennja podano na storinkah 100-118 porjad iz tekstom traktatu pidpisanogo psevdonimom Petro Podkarpats'kij «25 rokov nadij i rozcharuvan».

34. An extended commentary.

35. An extended commentary.

36. Deklaracija Tovaristva karpats'kih rusiniv pro povernennja Zakarpats'kij oblasti statusu avtonomnoï respubliki // Otchij hram. Uzhgorod. September-oktober 1990. S. 1-2.

37. An extended commentary.

38. Oleksandr Gavrosh, «Avtonomija Zakaarpattja: narodnij samovijav chi nomenklaurnij putch?» Ī, № 23: Federativna respublika Ukraïna (L'viv, 2001); Volodimir Pipash, Fenomen regional'nogo separatizmu v Zakarpatti (Mukachevo: Karpats'ka vezha, 2009), S. 21-32; ta spogadi todishn'ogo golovi Oblasnoï radi Mihajla Volowuka v Rusins'ka rodina, № 3 [3]b 7 listopada 2009, s. 6.

39. An extended commentary.

40. God'mash P., God'mash S. Istorija respubliki Podkarpatskaja Rus'. Uzhgorod: Patent, 2008. S. 486-491.

41. Zakarpattja v etnografichnomu vimiri. Kiïv: NANU, Institut politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I. F. Kurasa, 2008. S. 661-662.

42. Novini Zakarpattja, 1 ljutogo, 22 ljutogo, ta 27 ljutogo, 1992; Karpats'ka Ukraïna, 20 ljutogo, 1992.

43. Migovich I. Zakarpattja: na zlami epoh. Uzhgorod: Vid-vo V. Padjaka, 2008. S. 303-307, 310-315.

44. God'mash P., God'mash S. Istorija respubliki Podkarpatskaja Rus'. S. 502; Focus on Rusyns: International Colloquium on the Rusyns of East Central Europe. T. Trier, ed. Copenhagen: Danish Cultural Institute, 1999, jogo dijaj'nist' navit'

privernula uvagu shirshogo zagalu zavdjaki statii Timoti Ġartona Esha (Timothy Garton Ash. Long Live Ruthenia. New York Review of Books, XLVI, 7 (April 22, 1999), pp. 54-55), wo v majzhe odnochasno z'javilasja v perekladi nimec'koju u «Frankfurter Allgemeine Zeitung», № 66, March 19, 1999, p. 45; ta slovac'koju u Magazin Sme (Bratislava), April 17, 1999, p. 2, movami, a zgodom bula peredrukovana u zbirci statej Esha History of the Present: Essays, Sketches, and Dispatches from Europe in the 1990s (London: Allen Lone/Penguin Press, 1999), pp. 376-382.

45. Deklaracija asociacii rusinskih organizacij Zakarpat'ja «Sojm Podkarpatskih Rusinov», 15 grudnja 2007 (dokument u vlasnosti avtora).

46. Memorandum 2-go vyropejs'kogo Kongresu Pidkarpatskih Rusiniv pro prijnattja Aktu progoloshennja vidnovlennja rusins'koj derzhavnosti, Mukachevo, 25 zhovtnja 2008 r., Karpats'ka Ukraïna. Krasne pole. (Uzhgorod), 1 listopada 2008. S. 2.

47. Deklaracija Sojmu vid 15 grudnja 2007 r. zaklikala «rukovodstvo ES [Evropejs'kogo Sojuza] i RF [Rossijskoj Federacii] stat' garantami po obespecheniju reshenija 'rusinskogo voprosa». Deklaracija . . . Sojmu. S. 6.

48. God'mash P. Absurdnaja deklaracija «parlamenta» rusinov. Tribuna. Uzhgorod. 12 sichnja 2008 r. S. 4. Svitovij kongres rusiniv z centrom v Slovachchini, wo reprezentue 42 gromads'ko-kul'turni organizacii 10-ti kraïn gostro zasudiv poziciju Sojmu, a osoblivo jogo zakliki do Rosii, wo navrjad e prijnjatnim zrazkom dlja karpatorusiniv či inshogo narodu Evropi. Div.: Marochij, Pavel Robert. Pozicija Svitovoj rady rusiniv, 21. I. 2008. Narodny novinky (Prjashiv). 22 ljutogo 2008. S. 2-3. Div takozh Marochij Pavlo Robert, ta Chepa Stiven. Vidkritij list-zajava pro vidmezhuwannja vid ekstremizmu v karpatorusins'komu rusi, 24.IV.2008. Kritika. XII. 7-8 [129-130]. Kiïv, 2008. S. 21.

49. Uralov S., Chernigovcev M., Mewerjakov V. Rusiny: est' takoj narod. // Der Spiegel-Profil' (Kiïv). № 6. 18 ljutogo 2008. S. 8-17; Johnson P. Ukraine and the Kosov Precedent: Future Freedom Fighters? // Business Ukraine (Kiev), № 7. 25 February 2008 Pp. 29-31; Bud' B., Kravchuk N. Rus'ju zapahlo // Korrespondent (Kiev). 20 sentjabrja 2008. S. 26-28; Toth I. A ruszinok államot akarnak az államban // Magyar Hírlap online (Budapest). 26 November 2008; Ruthenia: a Glipse of Daylight // The Economist (London). March 14, 2009, P. 31; Hvat J. Prizrak nového nezávísleho štátu v strede Európy? // Literárny týždennik, №. 5-6. Bratislava, 2009; takozh chislenni rosij'ski, ukraïn'ski ta britans'ki publikacii v presi ta Interneti.

50. An extended commentary.

51. An extended commentary.

52. Karpachova N. Ignoruvannja rusins'koj nacional'nosti—diskriminacija, jaku ne usunuto z 1945 roku // Sekretariat Upovnovazhenogo Verhovnoi Radi Ukraïni z prav ljudini. Pres-reliz. 21. VI. 2007 (kopija u vlasnosti avtora).

Lidia Semenova

Wallachia and Moldavia in the System of the Ottoman Empire (in regard to the history of the origin of the texts «of capitulation»)

1. Semenova L.E. Dunajskie knjazhestva v mezhdunarodnyh otnoshenijah v Jugo-Vostochnoj Evrope (konec XIV - pervaja tret' XVI v.). M., 1994. Istoriografiju problemy «kapituljacij» sm. na s. 11-24.
2. Istochnikovedcheskij analiz tekstov «kapituljacij» sm.: tam zhe. S. 24-62.
3. Girgas V. Prava hristian na Vostoke po musul'manskim zakonam. SPb., 1865; Fadeeva I.L. Oficial'nye doktriny v ideologii i politike Osmanskoj imperii (osmanizm - panislamizm). XIX - nachalo XX v. M., 1985.
4. Vinogradov V.N., Semenova L.E. Nekotorye voprosy otnoshenij mezhdru Rossiej i Dunajskimi knjazhestvami v XVIII - nachale XIX v. v svete materialov sovetskih arhivov // Balkanskie issledovanija. M., 1982. Vyp. 8. S. 8.
5. Tam zhe. S. 10-11.
6. Semenova L.E. Ukaz. soch. S. 29-32.
7. Arhiv vneshnej politiki Rossijskoj imperii. F. SPb. Glavnyj arhiv. 1-9. 1801-1802. On. 8. D. 4. L. 159-162. Opubl.: Bessarabija na perekrestke evropejskoj diplomatii. M., 1996. S. 96-98.
8. Giurescu S. Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomana. București, 1908. P. 14.
9. Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI. Publicate de Ion Bogdan. Ed. P. Panaitescu. București, 1959 P. 56, 168.
10. Ureche G. Letopisețul Țării Moldovei. Ed. P. Panaitescu. București, 1958. P. 135.
11. Cardaf G. Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al cronicii lui Grigore Ureche // Mitropolia Olteniei. 1970. V-VIII. P. 569-570; Gorovei St. Addenda et corrigenda // Anuarul Institutului de istorie si arheologie «D.D. Xenopol». Iași, 1978. XV. P. 529.
12. Gorovei St. Biserica de la Balinești // Mitropolia Moldovei și Sucevei. 1976. I-II. P. 108-119.
13. Cronicele României seu Letopisetele Moldaviei și Walachiei. De M. Kogalniceanu. București, 1874. Vol. 3. P. 451-453; Neicuice I. Letopisețul Țării Moldovei si o seama de cuvinte. Ed. II. București, 1958. P. 12.
14. Biblioteca Academiei Române. Sectia manuscriselor. Mss. 115, 120, 125, 233; Bianu I. Catalogul manuscriptelor românești. București, 1907. Vol. I.
15. Guirescu C. Op. cit. P. 65.
16. Gorovei St. Activitatea diplomatică a logofătului Ioan Tautu // Suceava. Anuarul muzei județean. 1978. V. P. 251.
17. Uricarul. Sub red. T. Codrescu. Iași. 1857. T. 4. P. 225-230.
18. Semenova L.E. Ukaz. soch. S. 11-13.

News from Wallachia. Notes of a German Officer about the Khotin War of 1621 and a Historical Source

Lane of Iu.A. Mytsyk

1. Majewski W. Polski wysilek obronny przed wojna Chocimska 1621 g. // Studia i materialy do historii wojskowosci. Warszawa, 1961. T. VII. Cz. 1. S. 36-37. Otmetim, chto sohranivshijsja «komput» Vojska Zaporozhskogo, kotoryj byl sostavljen letom 1621 g., opredeljaet chislennost' kazackih vojsk v 42 150

chel. (Muzej Chartoryjskih v Krakove. Otdel rukopisej. № 1657. S. 396). Jetot «komput» byl opublikovan v kn.: Zherela do ictopii Ukraini - Pyci. L'viv, 1908 T. 8. № 151. S. 250.

2. Glavnij arhiv drevnih aktov v Varshave. F. «Arhiv Radzivillov». Otd. 2. Papka 6. № 741. S. 1-2.

3. Sm.: Schuts E. An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars 1620-1621. Budapest, 1968.

4. Zdes' i dalee avtor zapisok postojanno imenuet Moldaviju Valahiej.

5. Biblioteka Vroclavskogo universiteta. Otdel staropechatnyh izdanij, № 536284. (Mikrofil'm broshjury hranitsja v otdele mikrofil'mov Nacional'noj biblioteki v Varshave pod № 45900).

6. Sm.: Glombiowski K. Polska literatura polityczna na Slasku XVI-XVIII w. Katowice, 1960. S. 68.

7. Ictopija Ukrain'skoi PCP. K.: Nauk. dumka, 1979. T. 1. Kn. 2. S. 253.

8. Zaporozhskaja Sech' neodnokratno menjala svoje mestoraspolozhenie. Esli ne prinimat' vo vnimanie Aleshkovskoj Sechi (1709-1734 gg.), vse ostal'nye nahodilis' na sravnitel'no bol'shom udaleni ot Chernogo morja, na territorii sovremennyh Dnepropetrovskoj i Zaporozhskoj oblasti.

9. Imejutsja vvidu sobytija avstro-tureckoj vojny 1591-1606 gg.

10. An extended commentary.

11. An extended commentary..

Ilia Zaitsev

«The Free Gramota» of the Turkish Sultan «to some Rusin»

1. Gorskij, 2000. S. 198.

2. Ob jetoj zapisi i jarlyke sm. [Zajcev, 2000].

3. Akty, 1841. S. 146; Solov'ev, 1960. S. 19]. [Iovij, 1997. S. 354-355]. [Zajcev, 2001. S. 281-282].

4. O rabstve v Krymu sm. [Litvin, 1994. S. 71-74; Berezhkov, 1888; Jawurzinskij, 1912. S. 158-166; Krymskij, 1930. S. 14-17; Gal'cov, 1994. S. 71-75]. O rabstve v Osmanskoj imperii suwestvuet ogromnaja literatura, chast'ju uctennaja v ukazatele [Miller, 1985]. Sm. takzhe nazvanija [Novichev, 1978. S. 55-72; Dziubinski, 1963. S. 36-50; Fisher, 1972. S. 241-268; Inalcik, 1979. S. 25-52; Sahillioglu, 1985; Henzel', 1979. S. 147-158; Hensel, 1976. S. 161-169 (obe poslednie raboty osnovany na materialah neopublikovannoj doktorskoj dissertacii: Hensel W. Jasyr z ziem dawnej Rzeczypospolitej na Krymie i w Turciji (druga polowa XV-XVII w.). Warszawa, 1977); Jennings, 1987, p. 286-302]. O pozdnem periode i otmene rabstva sm. [Toledano, 1982; Toledano, 1998] (gde ukazana bol'shajja literatura po teme). V krymsko-tatarskom fol'klore ostalos' predstavlenie o Mal'te kak centre sredizemnomorskoj rabotorgovli, kuda, verojatno, popadali raby iz Kryma [Olesnickij, 1910. S. 21].

5. An extended commentary.

6. An extended commentary.

7. Ob I. Luk'janove i ego proizvedenii sm. Travnikov, 1987. S. 25-31; a takzhe [Slovar', 1993. S. 71.

8. «...Blagochestie - kto uveroval v Allaha... i daval imuwestvo... i na rabov» (Sura 2, 172 (177)). «A te, kotorye hotjat zapisi (o svobode), iz teh, kotorymi ovladeli desnicy vashi, - zapisyvajte ih, esli znaete, chto v nih est' dobro, i davajte im iz dostojanija Allaha to, chto On dal vam» (Sura 24, 33 (33)). Sm. takzhe: Sura 58, 4 (3).

9. Sm. snosku 5.

10. An extended commentary. 11. Sm., naprimer, Sultanov, 1986. S. 348.

12. Olesnickij, 1910. S. 60.

13. Vypisi, 1889, faksimil'naja vklejka I (IV). S. 44.

14. Sm. Vypisi, 1889. S. 47.

15. Pakalin, 1949. S. 754.

16. An extended commentary.

17. Sobstvenno, v tekste «s vnukom».

18. Hartahaj, 1867. S. 149]

19. Posol'skie knigi, 1995. S. 209, 210; Dziubinski, 1963. S. 42; Levashov, 1995. S. 42, 43; Nevol'nichij, 1835. S. 469, 470; Niemcewicz, 1822. S. 362.

20. Sm., naprimer, perevody poslanij (1534 g. i el.) nogajskogo bija Said-Ahmeda b. Musy (Shejdjaka): Posol'skie knigi, 1995. S. 92, 94, 156, a takzhe s. 243, 249]. Sr. «Velikie Ordy velikogo carja sily nahodca i pobeditelja Saadet-Gireevo carevo slovo...» [RGADA, f. 123, op. 1, d. 6, l. 204ob., 332]. Sm. RGADA, F - 123. Op. 1. D. 7. L. 5, 9 ob., 70 ob., 71 ob., 72 i Safa-Gireja (tam zhe. L. 8, 74 ob.). RGADA. F. 123. Op. 1. D. 6. L. 288 ob..

21. Spiski (t. e. proekty, varianty) sherti Mengli-Gireja Ivanu III 1474 g. [Sbornik, 1884. S. 4, 5].

22. Sm. gramoty Ivana IV biju Said-Ahmedu ili mirze Kel'-Muhammedu, napisannye v 1536 g., sudja po formuljaru, po-tatarski: «Bozhiim veleniem velikogo gosudarja... Slovo nashe to» [Posol'skie knigi, 1995. S. 173, 174-175, 187; sm. takzhe S. 196, 197, 206, 297, 301]. Ili, naprimer, poslanie kazanskogo hana Muhammed-Amina krymskomu Mengli-Gireju: «Vsja sotvorshago Boga izvoleniem...», «Bozhiem izvoleniem... carem sja esmi uchinil»[Sbornik, 1884. S. 146].

23. Pis'mo sultana Sulejmana Sigizmundu 1536 g. [Arhiv SPbF IRI RAN. Russkaja sekcija. Kollekcija S.V. Solov'eva. F. 124. Op. 1. D. 27]. RGADA. F. 89. Op. 1. D. 1, l. 193.

24. Sm. Sbornik, 1884. S. 107. Budagov, 1871. S. 375.

25. Luk'janov, 1866, stb. 169.

26. Kagan, 1956. S. 376.

27. Sbornik, 1884. S. 109, 123, 147, 150, 155, 169, 172, 183, 188, 189 i dr., Usmanov, 1979. S. 256-266.

28. Rzhiga, 1908; Polosin, 1946; Rozalieva, 1990.

29. Peresvetov, 1956. S. 270; Zimin, 1958. S. 387. (Ishod XXI, 2, a takzhe Vtorozakonie XV, 12; Klibanov, 1977. S. 233-234.

30. V osmanskih dokumentah raby-rusiny nazyvalis' libo rus, libo rus-i asl (sm. Jennings, 1987. S. 294-295).

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Буркут Игорь Григорьевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии и государственного управления Черновицкого национального университета им. Ю. Федыковича. 889393@inbox.ru

Данилец Юрий Васильевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Ужгородского национального университета. jurijdanilec@rambler.ru

Иов (в миру Виктор Фёдорович Смакоуз) - кандидат богословия, епископ Каширский, викарий Московской епархии, управляющий патриаршими приходами в Канаде. bishjob@telus.net

Магочий Павел Роберт - профессор истории и политологии, заведующий кафедрой украинистики Торонтского университета в Канаде, академик Канадской королевской академии наук. ukr.chair@utoronto

Мищанин Василий Васильевич - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Ужгородского национального университета. vvmichanin@rambler.ru

Несин Михаил Александрович - выпускник кафедры исторического регионоведения исторического факультета Санкт-Петербургского государственного университета. petergof-history@yandex.ru

Фейса Михайло - доктор лингвистических наук, профессор кафедры русинского языка и литературы философского факультета университета Нового Сада (Воеводина). fejsam@eunet.yu

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Igor Burkut - candidate of history, associate professor of the faculty of Political Science and State Administration of the Fedkovich University of Chernovtsy. 889393@inbox.ru

Iurii Danilets - candidate of history, associate professor of the faculty of the History of the Ukraine of the Uzhgorod National University. jurijdanilec@rambler.ru

Iov (Smakouz) - candidate of theology, bishop of Kashira, vicar bishop of the diocese of Moscow, administrator of the Patriarchal parishes in Canada. bishjob@telus.net

Paul Robert Magocsi - professor of History and Political Science, head of the faculty of Ukrainian Studies of the University of Toronto in Canada, an Academic of the Royal Society of Canada - Canadian Academics of the Arts, Humanities and Sciences. ukr.chair@utoronto.ca

Vasilii Mishchanin - candidate of history, associate professor of the faculty of the History of the Ukraine of the Uzhgorod National University. vvmichanin@rambler.ru

Mikhail Nesin - graduate of the faculty of Historical Regional Studies of the St. Petersburg State University. petergof-history@yandex.ru

Mikhail Feisa - doctor of linguistics, professor of the faculty of Rusin language and literature of the Faculty of Philosophy of the University of Novy Sad (Voevodina). fejsam@eunet.yu

SUMMARY

Mikhail Nesin**The Galician Assembly and Daniel the Galician in 1205-1229**

The study of the structure of the Galician Assembly is very important in the understanding of Galician history of the first third of the following thirteenth century. The analysis of the relatively good reflections of the sources of the events which happened after the death of Roman the Galician (1205) are indispensable for an adequate characterization of the Galician Assembly as also, in general, with the state structure.

Bishop Iov (Smakouz)**The History of the Western Rus' Church Unions with Rome in Medals (the American Medal of 1916 in Memory of the Reunification of the Carpatho-Rusin Uniats with the Russian Orthodox Church)**

Several medals have a direct relationship to the history of the church union in the lands of Western Rus'. On them are represented the basic events of the origin of the Unia and the main historical stages of the reunification of the Uniat-Rusins with the Orthodox Church.

It is interesting to see what significance the creators of the medals have been given in honor of these events and what historical memory about them they wished to leave their descendants.

Igor Burkut**Yugoslavian Rusins and Ukrainians in WWII (1941-1945)**

Prior to the beginning of WWII (1941-1945) approximately 40 000 Rusins and Ukrainians lived in Yugoslavia. After the defeat of the Yugoslav Kingdom this national minority found itself under the domination of Hungary and the Independent State of Croatia. Many Rusins and Ukrainians (10 % of all national minorities) take an active part in the struggle against Nazism in partisan detachments although more than 600 Ukrainians from Croatia and Bosnia voluntarily entered into anticommunist Ukrainian Legions as part of the Croatian Army. Many Rusins and Ukrainians suffered from the repressions of the Hungarian and the German occupants and Serbian Chetniks.

Iurii Danilets**New Documents on the Activities of Bishop Benjamin (Fedchenkov) in Subcarpathian Rus' in 1923-1924**

The article talks about the pastoral work of Bishop Benjamin (Fedchenkov) and points to his persistent attitude toward the legitimate demands of the Orthodox. Also, new documents, which indicate the status of the Orthodox Church at this time, are published.

Vasilii Mischanin**«Zhdanovschina» in Transcarpathia**

The article deals with the persecution of researchers and writers by the communist ideologists in Transcarpathia in the early years of Sovietization, which coincided with the so-called «Zhdanovschina».

Iurii Danilets**Prisoner of Dachau - hieromonk Feodosii (Rosokha)**

The life and work of hieromonk Feodosii (Rosokha), who was a prisoner in the concentration camp at Dachau in 1949-45, is recounted in the article.

Paul Robert Magocsi**The heritage of autonomy in carpathian rus' and Ukraine's Transcarpathian region**

As the Soviet Union disintegrated and eventually dissolved in 1991 many of its peoples, both so-called titular nationalities and national minorities, put forth demands for independence or, at the very least, self-rule for territories that were said to represent the national patrimony. Among the many peoples who put forward such demands were Carpatho-Rusyns, who, together with fellow citizens of other national backgrounds, demanded autonomy, or self-rule for the region (oblast) of Transcarpathia in far western Ukraine.

This essay examines from a historical perspective the question of autonomy or self-rule for Carpatho-Rusyns and for all or part of the territory they inhabit, historic Carpathian Rus'. The autonomy question in Carpathian Rus' is hardly new, but one that goes back to as long ago as 1848.

Подписка 2012**На международный исторический журнал****Русь****объявлена подписка в Республике Молдова****Журнал выходит четыре раза в год****Подписаться на журнал можно в любом отделении связи****Отдельные номера журнала можно приобрести****в Общественной ассоциации «Русь»****(тел. для справок (+373 22) 28-75-59)**

Правила публикации в журнале «Русин»

Редколлегия журнала «Русин» принимает только статьи, присланные файлом, прикрепленным к электронному письму. Статья должна быть оформлена строго в соответствии с изложенными ниже требованиями и тщательно вычитана. В письме необходимо сообщить сведения о себе: фамилию, имя и отчество полностью, ученые степень и звание, место работы и должность, электронный адрес, почтовый адрес с индексом.

Статьи не должны превышать 1 а.л. (32 000 знаков с пробелами) с обязательной аннотацией на английском языке, сообщения – 0,5 а.л., рецензии – 0,2 а.л.

Члены редколлегии знакомятся с материалом и принимают решение о публикации. Отзывы членов редколлегии и рецензентов автору не сообщаются.

Формат текста

Абзац – отступ 1,27 см.

Междустрочный интервал – 1,5.

Шрифт Times New Roman, размер 14.

Без переносов!

Буква ё ставится только в тех случаях, когда замена на е искажает смысл слова, во всех остальных случаях – только е.

Сокращения

При первом упоминании лица обязательно указываются И.О., И.О. отделяются пробелом от фамилии.

Годы при указании определенного периода указываются только в цифрах, а не в числительных: 20-е годы, а не двадцатые годы.

Конкретная дата дается с сокращением г. или гг.: 1920 г., 1920–1922 гг.

Не век или века, а в. или вв. (римскими цифрами): IX в.

Писать только полностью: так как, так называемые.

Из сокращений допускаются: т. д., т. п., др., т. е., см.

% ставится значком, а не словом, если связан с цифрой, и отделяется от цифры интервалом: 3 %.

Цифры: миллионы от тысяч и тысячи от сотен отделяются пробелом: 4 700 000, 1 560.

000 могут быть заменены соответствующими сокращенными словами и аббревиатурами: тыс., млн., млрд.

Названия денежных знаков даются по принятым сокращениям: долл., фр., руб., ф. ст., марка.

Кавычки – только «», если завышенное слово начинает цитату или примыкает к концу цитаты, употребляются прямые двойные кавычки: «"раз", два, три, "четыре"».

Сноски и ссылки в тексте оформляются в порядке следования в тексте арабскими цифрами. Различия между сносками, отсылающими к примечаниям или библиографическому описанию источников, не делается. Авторские примечания и библиографическое описание источников даются в конце статьи единым блоком.

Фамилии И.О. авторов – курсивом.

Сноски не автоматические, пронумерованные арабскими цифрами.

Цифра сноски в конце предложения ставится перед точкой.

Иллюстрации предоставляются в форматах tif или jpg (разрешением не менее 300 dpi).

Подписка на Международный исторический журнал «Русин»

Периодичность выхода – 1 раз в квартал.

Объем – 192 стр.

Формат – А5.

Тематика: история населения Карпатской Руси.

Язык: русский, русинский, украинский. По согласованию с редакцией допускаются публикации и на других языках.

Постоянные рубрики: история, языковедение, знаменитые русины, публицистика, русинская библиография.

Стоимость подписки на один экз. с учетом почтовых услуг:

США и Канада: 8 USD (все комиссии платит подписчик, при перечислении просим указать факт оплаты комиссии в платежном документе);

Европа: 6 EURO (все комиссии платит подписчик, при перечислении просим указать факт оплаты комиссии в платежном документе);

Украина: 45 гривен;

Россия: 220 рублей;

Молдавия: 35 леев.

В платежном документе просим указать, за что перечислены деньги: за подписку на журнал «Русин», а также за какие номера и их количество.

Для того чтобы оформить подписку, необходимо перечислить необходимую сумму на счет Общественной ассоциации «Русь» и выслать письмо в адрес редакции или на электронный адрес sergei_suleak@rambler.ru

В письме необходимо указать почтовый адрес подписчика, номер платежного документа и перечисленную сумму. По возможности просим выслать копию платежного документа.

Subscription to the International Historical Journal «Rusin»

Regularity of Publication - once quarterly.

Number of Pages - 192.

Format - A5.

Themes: History of the Population of Carpathian Rus'.

Languages: Russian, Rusin, Ukrainian. Other languages are permitted in consultation with the editor.

Rubrics: History, Linguistics, Famous Rusins, Publications, Rusin Bibliography.

The rate of subscription for each edition including postage:

USA and Canada: 8 USD (subscriber is responsible for all fees - please include all paid commissions and fees in the payment order);

Europe: 6 EURO (subscriber is responsible for all fees - please include all paid commissions and fees in the payment order);

Ukraine: 45 GRIVNA;

Russia: 220 RUBLES;

Moldova: 35 LEI.

Please indicate in the payment orders which editions of «Rusin» and the number ordered. Money orders and cheques are made payable to: Association «Rus'» and mailed to the address of publication. Subscriptions may also be made by email sergei_suleak@rambler.ru

With the order please include the address of subscriber, copy and reference number of payment order.

БАНКОВСКИЕ РЕКВИЗИТЫ ДЛЯ ОПЛАТЫ:

USD

Intermediary Bank: Citibank N.A.
New York, N.Y
SWIFT Code: CITIUS33
Corresp. Acc. - 36141833
Beneficiary Bank: BC Victoriabank S.A.
Chisinau, Moldova
SWIFT: VICBMD2X
IBAN: 222400100181787
Asociatia Obsteasca «Rusi»

EURO

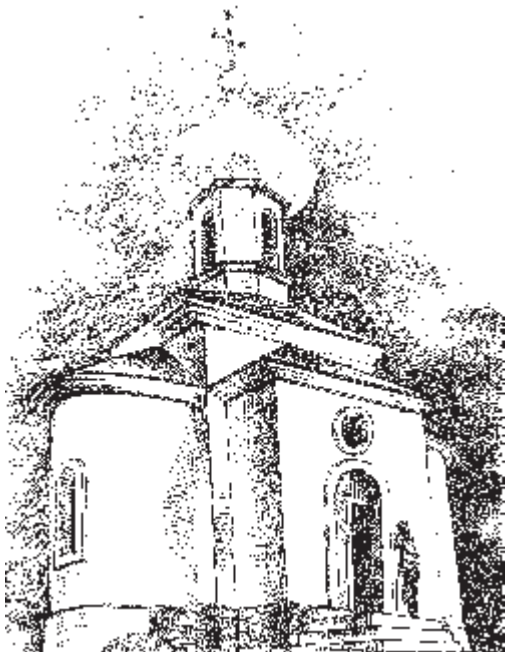
Intermediary Bank: Commerzbank AG Frankfurt am Main, Germany.
SWIFT Code: COBA DE FF
Corresp. Acc. - 400886414200
Beneficiary Bank: BC Victoriabank S.A. Chisinau, Moldova,
SWIFT: VICBMD2X
IBAN: 22516031078
Asociatia Obsteasca «Rusi»

РОССИЙСКИЕ РУБЛИ

Банк получатель: Сбербанк РФ
г. Москва.
БИК 044525225
К/с 30101810400000000225
ИНН 7707083893
КБ «Викториабанк» АО.
Р/с 30111810200000000220
Назначение платежа: подписка на журнал «Русин»
Для Общественной ассоциации «Русь»
счет № 22516031078

МОЛДАВСКИЕ ЛЕИ

Asociatia Obsteasca «Rusi»
Фискальный код 40038013
Расчетный счет 225100000181787 в BC «Victoriabank» SA, филиал 3.
Код банка VICBMD2X416
Назначение платежа: подписка на журнал «Русин»

**Православный храм
святого
великомученика
Димитрия Солунского
в с. Булгак
Рышканского района
Республики Молдова.
Макет разработал
художник Сергей
Сулин (Молдавия).**

**Жители села Булгак
обращаются с просьбой о помощи
в строительстве храма!**

**Просим перечислять средства на счета
Общественной организации «Русь».**

**В платежных документах просим
указывать: благотворительный взнос на
строительство храма.**

**Отчет о поступлении и расходовании
средств будет опубликован в журнале
«Русин».**

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Русин

2011, № 2 (24)

Кишинев
Республиканская общественная ассоциация «Русь»,
2011. - 192 стр.

Республиканская общественная ассоциация «Русь»
MD 2001, Республика Молдова, г. Кишинев,
ул. М. Когэлничану, 24/1.
Тел.: (373 22) 27-02-84, 28-75-59, факс: 28-75-59.
E-mail: info@rusyn.md, journalrusyn@rambler.ru

Сайт «Русины Молдавии»: <http://www.rusyn.md>

Подписано к печати 9.09.2011. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Бумага офсет № 1.
Печать офсетная.
Гарнитура «Times New Roman».
Тираж 700 экз.
Заказ 262.

Отпечатано в типографии АО «Реклама»:
г. Кишинев, ул. Александр чел Бун, 111.

**Редакция может не разделять точку зрения авторов статей.
Ответственность за содержание публикуемых материалов несет автор. При любом использовании материалов ссылка на журнал обязательна.**

ФОНД РУССКИЙ МИР

В 2011 году международный исторический журнал «Русин» выпускается при поддержке Фонда «Русский мир»

ДОЛЯ РУССКОГО НАРОДА

Иоанн Наумович

Затягнувся місяць в хмари,
Сумно поглядає,
А Русь наша Галицькая
Думочку думає.

Идут лета за летами,
Як фили рекою,
Гей, нема нашої долі,
Чи пошла зь водою?

Ой ты Днестре, синий Днестре,
Пливешь по-под горы, -
Чи занешь ты нашу долю
Гень у Чорне море?

Ваша доля, руски дети,
Не плыла с водою,
Она в дома, лишь держет ей
Крепкою рукою.

К 185-й годовщине со дня рождения Иоанна Григорьевича Наумовича

Иоанн Наумович (1826-1891) — известный галицко-русский общественный деятель и писатель. Один из виднейших представителей русинского Возрождения в Галичине. Иоанн Наумович пропагандировал устройство ссудосберегательных касс, братств трезвости, общественных магазинов; особенно успешна была его деятельность по организации сельских читален. Он был инициатором создания литературно-издательского общества имени М. Качковского. В 1871 г. основал во Львове первую в Галиции газету «Русская Рада» и журнал «Наука» для простого народа. В качестве члена рейхсрата отстаивал в Австро-Венгрии право русинов на самобытность, а в качестве униатского священника стремился к очищению церковного обряда от латинских искажений. В 1882 г. Наумович за свои убеждения был приговорен к 8-месячному тюремному заключению по ложному обвинению в государственной измене. Вслед за тем папа отлучил его от церкви, обвинив в приверженности к схизме, т. е. к православию. Лишенный сана и прихода, Наумович в 1885 г. присоединился во Львове к православию и переселился в Киев, продолжая руководить «Наукой», издание которой было перенесено в Вену, и писать для народа. Наумович пытался организовать эмиграцию русинов в Российскую империю вместо Америки, куда они массами перебирались в поисках лучшей доли. Для этого он отправился на Кавказ, но умер на обратном пути в Новороссийске. Похоронен в Киеве на кладбище Николаевского монастыря, на Аскольдовой могиле, где ему в 1894 г. поставлен памятник от Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества.

РУСЬ